Djelovanje Zemaljske uprave za Slavonij

Julije, Pajčić

Doctoral thesis / Disertacija

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:597927

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-24**

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
UNIVERSITY OF ZAGREB
CENTER FOR CROATIAN STUDIES

Repository / Repozitorij:

Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zagrebu

Hrvatski studiji

Julije Pajčić

Djelovanje Zemaljske uprave za Slavoniju

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2018.

Sveučilište u Zagrebu

Hrvatski studiji

Julije Pajčić

Djelovanje Zemaljske uprave za Slavoniju

DOKTORSKI RAD

Mentor:
prof. dr. sc. Damir Matanović

Zagreb, 2018.

Sveučilište u Zagrebu

University Department for Croatian Studies

Julije Pajčić

Acitiviy of the Provincial Administration for Slavonia

DOCTORAL THESIS

Supervisor:
prof. dr. sc. Damir Matanović

Zagreb, 2018

INFORMACIJE O MENTORU

Damir Matanović rođen je 25. srpnja 1970. u Vinkovcima. Osnovnu je školu pohađao u Bošnjacima dok je srednju školu završio u Županji. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu upisao je dvopredmetni studij komparativne književnosti i povijesti, koji je uspješno završio 1996. s temom diplomskog rada *Svakodnevni život u Slavoniji u 18. stoljeću*. Poslijediplomski studij povijesti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu završio je 2000. s magistarskom radnjom *Satnije Brodske pukovnije*. Na istom je fakultetu 2003., pod mentorstvom prof. dr. sc. Filipa Potrebice, obranio doktorsku disertaciju pod naslovom *Vojni komunitet Brod na Savi. Društvena i ekonomska struktura vojnokrajiškog grada 1753. – 1848*.

Damir Matanović ima sedamnaestogodišnje radno iskustvo u sustavu znanosti na Hrvatskom institutu za povijest i Fakultetu za odgojne i obrazovne znanosti Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. Kao vanjski suradnik radio je u nakladničkoj kući Faktura, na Pedagoškom fakultetu u Osijeku, Hrvatskim studijima te na Etvos Joszef Foiskoli u Baji, Mađarska. U zvanje asistenta izabran je 2000. na Hrvatskom institutu za povijest, a na istoj instituciji 2003. izabran je u zvanje višega asistenta. 2004. izabran je u zvanje znanstvenog suradnika iz područja humanističkih znanosti – polje povijest. 2006. izabran je u naslovno znanstveno-nastavno zvanje docenta, a 2010. u zvanje izvanrednog profesora za područje humanističkih znanosti, polje povijest, grana nacionalna povijest. 2016. izabran je u naslovno znanstveno-nastavno zvanje redovnog profesora za područje humanističkih znanosti, polje povijest, grana nacionalna povijest.

Ljubici i Zvonimiru

mojim roditeljima

za svu ljubav i podršku

SAŽETAK

U radu se analizira dosada neistraženo djelovanje Zemaljske uprave za Slavoniju. Osnovana 1737. godine kako bi osigurala stabilizaciju društvenih odnosa te olakšala položaj kmetova, Zemaljska uprava za Slavoniju predstavljala je najviše sudsko i upravno tijelo u Slavoniji sve do njezina ukidanja, odnosno do osnivanja županija.

Rad se temelji na analizi povijesnoga izvora, rješenja na žalbe Zemaljske uprave za Slavoniju, značajnih jer nam svojim sadržajem pokazuju čitav splet društveno-ekonomskih prilika u Slavoniji u prvoj polovici 18. stoljeća, te načine na koje je Zemaljska uprava za Slavoniju pokušavala riješiti mnogobrojne probleme koji su morili stanovništvo u vrijeme njezina djelovanja.

Radi lakšega razumijevanja i analize djelovanja Zemaljske uprave za Slavoniju, njezini predmeti podijeljeni su u nekoliko skupina: predmeti vezani uz vojsku, epidemiju kuge, hajdučiju, cehove, kršenja Karlova urbara i problem pustih selišta. U radu su detaljno analizirani primjeri žalbi i rješenja koji su tipični za svoje skupine ili koji predstavljaju za analizu zanimljive iznimke.

Analiza djelovanja Zemaljske uprave za Slavoniju upućuje na zaključak da su se odredbe Karlova urbara provodile u znatno većoj mjeri nego što se dosada smatralo, da je suradnja vojnih i komorskih vlasti bila neočekivano dobra te pokazuju da je Zemaljska uprava za Slavoniju u svome djelovanju bila vođena prosvjetiteljsko-kameralističkim idealima. Iako je djelovanje Zemaljske uprave za Slavoniju, uz iznimku neuspješnoga suzbijanja hajdučije, nesumnjivo imalo pozitivan učinak, društveno-ekonomske prilike u Slavoniji ostale su i dalje vrlo teške. Nakon epidemije kuge 1738., Zemaljska uprava za Slavoniju bila je suočena s problemom poreza na pusta selišta, problemom koji nije bio reguliran odredbama Karlova urbara i čije je rješavanje bilo izvan ovlasti Zemaljske uprave za Slavoniju.

Ključne riječi: *Zemaljska uprava za Slavoniju, Karlov urbar, pusta selišta, vojska u Slavoniji, epidemija kuge 1738. godine, hajdučija, cehovi*

ABSTRACT

The paper analyzes the unseen work of the Provincial Administration for Slavonia. Established in 1737 to ensure the stabilization of social relations and to facilitate the position of the serfs, the Provincial Administration of Slavonia was the highest judicial and administrative body in Slavonia until its abolition and the establishment of the counties.

The paper is based on an analysis of historical sources, appeal decision of the Provincial Administration for Slavonia, significant because they show us its full range of socio-economic opportunities in Slavonia in the first half of the 18th century and the ways in which the Provincial Administration of Slavonia tried to solve many problems which have troubled the population at the time of its action.

To understand and analyse the work of the Provincial Administration for Slavonia, its objects are divided into several groups. Items related to: army, epidemic of plague, banditry, guilds, and violations of the Karl's Urbar and the problem of desert areas. In this paper, examples of complaints and appeal decisions that are typical for their groups or which represent interesting variables are analyzed in detail.

The analysis of the work of the Provincial Administration for Slavonia points to the conclusion that the provisions of Karl's Urbar have been implemented to a much greater degree than previously considered. Moreover the cooperation of the military and the Chamber authorities was unexpectedly good and show that the Provincial Administration for Slavonia in its work was guided by Enlightenment cameralistic ideals. Although the work of the Provincial Administration for Slavonia, with the exception of the unsuccessful suppression of banditry, had undoubtedly had a positive effect, the socio-economic conditions in Slavonia remained very difficult. After the plague epidemic in 1738, the Provincial Administration of Slavonia was faced with the problem of taxation on a deserted site, a problem that was not governed by the provisions of Karl's Urbar and whose resolution was beyond the authority of the Provincial Administration for Slavonia.

Key words: Provincial Administration for Slavonia, Karl's Urbar, Desert Sites, Army in Slavonia, Plague epidemic in 1738, Banditry, Guilds

SADRŽAJ

1. UVOD 1

2. IZVORI I LITERATURA O ZEMALJSKOJ UPRAVI ZA SLAVONIJU I O SLAVONIJI U PRVOJ POLOVICI 18. STOLJEĆA.....4

2. HABSBURŠKA MONARHIJA U PRVOJ POLOVICI 18. STOLJEĆA.....9

2.1. Ratovi.....11

2.2. Pragmatička sankcija……...23

2.3. Kameralizam, uprava i financije.....29

3. SLAVONIJA OD OSLOBOĐENJA OD OSMANSKE VLASTI DO OSNIVANJA ZEMALJSKE UPRAVE ZA SLAVONIJU.....36

3.1. Kameralizacija.....38

3.2. Feudalizacija.....43

3.3. Vojna krajina i fortifikacija.....48

3.4. Slavonija, Hrvatski sabor, Bečki dvor i Crkva.....51

3.5. Samovolja i nasilje vlastelina, vojnih i komorskih službenika.....54

3.6. Slavonija uoči donošenja Karlova urbara.....57

4. KARLOV URBAR I USPOSTAVA ZEMALJSKE UPRAVE ZA SLAVONIJU.....60

5. ZEMALJSKA UPRAVA I VOJSKA.....67

6. DJELOVANJE UPRAVE TIJEKOM EPIDEMIJE KUGE.....86

7. ZEMALJSKA UPRAVA I HAJDUČIJA.....100

8. ZEMALJSKA UPRAVA I CEHOVI.....121

9. KRŠENJA KARLOVA URBARA, NOVE BUNE I NEMIRI.....130

10. PROBLEM PUSTIH SELIŠTA.....137

11. ZAKLJUČAK.....138

12. POPIS LITERATURE.....152

13. ŽIVOTOPIS…….....158

1. UVOD

Nakon Velikog bečkog rata i mira u Srijemskim Karlovcima 1699. godine Slavonija je zajedno s većim dijelom Ugarske prešla iz osmanskih u habsburške ruke. Cijelo područje Slavonije, osim manjeg dijela koji je pripao Vojnoj krajini, podijeljeno je u nekolicinu velikih feudalnih posjeda koji su ili prodani najboljim ponuđačima ili su dani obiteljima koje su vojnom službom, posuđivanjem novca ili na neki drugi način zadužile vladajuću dinastiju Habsburg.

Te obitelji nisu boravile na svojim posjedima već su ih prepuštale upraviteljima koji su pokušavali uz što manja ulaganja iz njih izvući što veću dobit. Slavonija je, dakle, uz iznimku područja Vojne krajine i nekolicine komorskih posjeda, u cijelosti bila podložna samovolji velikaša, odnosno njihovih upravitelja i vojske, koji su stanovništvo cijedili do krajnjih granica.

Novi vojni zapovjednik i guverner Slavonije, general Khevenhüller, Bečkom je dvoru 1737. godine poslao izvješće u kojem je opisao svu bijedu kmetova te korupciju i samovolju komorskih i vlastelinskih činovnika. Njegovo izvješće bilo je toliko negativno da mu na dvoru jednostavno nisu povjerovali.

Tek nakon izvješća druge komisije pod vodstvom generala Hamiltona, koja je Beču dostavila jednako negativan opis stanja u Slavoniji i u potpunosti potvrdila Khevenhüllerove navode, dvor se odlučio na djelovanje. Car Karlo VI. objavio je Urbar za Slavoniju, a kako bi osigurao njegovo provođenje te time osigurao stabilizaciju društvenih odnosa i olakšao položaj kmetova osnovana je i Zemaljska uprava za Slavoniju[1]. Ona je predstavljala najviše sudsko i upravno tijelo u Slavoniji sve do njezina ukidanja, odnosno do osnivanja županija.

Uprava dosad nije bila predmet nijednog znanstvenoga istraživanja, stoga nam o njoj, osim činjenice da je postojala, nije poznato gotovo ništa. Cilj je ovoga rada analizirati djelovanje Uprave, te proširiti oskudno znanje o njoj. Tragove njezina djelovanja možemo naći u arhivima, tako se u fondu Zemaljske uprave za Slavoniju čuvaju Rješenja Zemaljske uprave za Slavoniju (*Landes Deputations Decertations Prothocoll*)[2]. Odjeci njezina rada ostali su sačuvani u originalnom obliku predmeta koje je provodila, odnosno žalbi koje je zaprimala i rješenja koje je izdavala. Djelovanje Uprave možemo dakle detaljno analizirati s pomoću njezinih predmeta, žalbi koje je zaprimala i rješenja koja je donosila dok nam žalbe i rješenja mogu mnogo toga

[1] U daljnjem tekstu Uprava.
[2] Hrvatska – Hrvatski Državni Arhiv – fond 433 – spisi fonda Zemaljske deputacije za Slavoniju.

reći o stanju u Slavoniji u razdoblju prije i tijekom rada Uprave i načinima na koje je Uprava pokušala izvršiti svoju zadaću.

Djelovanje Uprave teško se može razumjeti bez konteksta, zbog čega će se u ovome radu u kratkim crtama objasniti i analizirati uzroci formiranja Uprave te analizirati društveni i ekonomski procesi u Slavoniji prve polovice 18. stoljeća. Radi lakšega razumijevanja djelovanja Uprave kao jedne od upravnih institucija Habsburške Monarhije, ali i Slavonije kao jedne od njezinih pokrajina, analizirat će se vojne, financijske, upravne i državno-teoretske prilike u Monarhiji u prvoj polovici 18. stoljeća.

Informacije dobivene analizom predmeta Uprave komparirat će se s relevantnom historiografskom literaturom. Osnovni metodološki pristup istraživanja bit će analiza dosad neobrađenih povijesnih izvora. Metodom indukcije donijet će se zaključci o načelima djelovanja javne uprave u Slavoniji, a dosadašnje spoznaje o povijesti Slavonije u vrijeme djelovanja Uprave komparirat će se, vrednovati te nadopuniti i proširiti spoznajama dobivenim iz analize dosad neobrađenih povijesnih izvora. Iz svega će se izvesti sinteza novih spoznaja za povijest Slavonije, dok će se metodom kompilacije obraditi dosad objavljena literatura kako bi se predmetu istraživanja pružio širi društveno-politički kontekst.

Kronološki gledano djelovanje Zemaljske uprave možemo pratiti tijekom pet godina (1738. – 1742.), no Uprava je uspostavljena kako bi rješavala probleme koji su morili Slavoniju još od oslobađanja od osmanske vlasti. Samim time, kroz odraz njezina djelovanja, možemo proširiti naše spoznaje o Slavoniji u razdoblju mnogo dužem od pet godina.

Kako vrijeme mijenja sve, pa tako i geografske pojmove, važno je na ovome mjestu definirati pojam Slavonije koji će se koristiti u ovome radu. Uprava je postavljena „za Slavoniju“, a pod njezinu jurisdikciju pripadalo je područje današnje Slavonije, s izuzetkom područja Vojne krajine, koja je bila pod jurisdikcijom Dvorskog ratnog vijeća, i područja današnje Baranje koja je pripadala Ugarskoj, ali s dodatkom Srijema, osim dakako područja koja su i u Srijemu pripadala Vojnoj krajini.

Na kraju početka ovoga rada želim napomenuti da njegov cilj nije izvođenje apsolutnih i konačnih zaključaka, jer naše poznavanje povijesti nikada nije i ne može biti konačno i apsolutno. Valja napomenuti da se u Hrvatskome državnome arhivu čuvaju i zapisnici sa sjednica Uprave, čija bi analiza, uz analizu rješenja Uprave, svakako pružila potpunije spoznaje o djelovanju Uprave. Također, tragove djelovanja Uprave trebalo bi tražiti i u bečkim arhivima.

To nije učinjeno iz jednostavnoga razloga što bi takva analiza uvelike premašila opseg jednoga rada, jednako kao i stručna, vremenska i financijska ograničenja autora ovoga rada. No takva šira analiza svakako predstavlja smjernicu za daljnja istraživanja i naše potpunije razumijevanje djelovanja Uprave.

Cilj je ovoga rada jednostavno dodati jedan novi fragment spoznaje u izblijedjeli i nepotpuni mozaik povijesti Slavonije.

2. IZVORI I LITERATURA O ZEMALJSKOJ UPRAVI ZA SLAVONIJU I O SLAVONIJI U PRVOJ POLOVICI 18. STOLJEĆA

Rješenja na žalbe raznih pojedinaca i skupina. Rješenja Uprave nalaze se u arhivskom fondu Zemaljska deputacija za Slavoniju[3] Hrvatskog državnog arhiva. Sačuvano je ukupno sedam knjiga od kojih pet sadrže odluke i rješenja Uprave u razdoblju od 1738. do 1742. godine dok se u fondu nalaze još druge dvije knjige koje sadrže zapisnike sjednica za 1740. i 1742. godinu.

Originali rješenja sadrže 433 stranice teksta pisanog kurzivnom goticom na njemačkom jeziku, stranica veličine 22,5x33cm. Podijeljeni su u pet knjiga, za svaku godinu po jedna, samo prva knjiga započinje invokacijom, a sve završavaju potpisom Johana Paula von Passardyja, fiskalnog prokuratora i zemaljskog *assesora*. Originalni tekst pisan je u dva stupca, u lijevom su *Postulata* (žalbe), a u desnom *Resoluta* (rješenja).

U fondu Generalna komanda za Slavoniju Hrvatskog državnoga arhiva nalazi se nekoliko dokumenta vezanih uz djelovanje Uprave: obavijest vlastelinskim upraviteljima o uspostavi Zemaljske uprave za Slavoniju, prijepis Karlova urbara, te otisak *Contumanzordnunga* iz 1737. godine, dokumenta prema kojem je Uprava djelovala pri suzbijanju epidemije kuge.

Transkripciju knjiga rješenja objavio je Ive Mažuran 1970. godine[4]. Mažuran je rješenja objavio u transkripciji s gotičkog pisma na latinicu bez prijevoda na hrvatski jezik, uz minimalne prilagodbe teksta. Pravopis odgovara standardima njemačkog jezika 18. stoljeća, u potpunosti je nesređen, često se miješaju glasovi b-p, d-t, k-g. Nema pravila za pisanje velikog i malog slova, ali pritom je Mažuran intervenirao pišući imenice velikim početnim slovom, a prema pravilima suvremenog njemačkog jezika. Također, neke su riječi koje su bez posebnog razloga napisane sastavljeno ili nesastavljeno ispravno napisane sastavljeno, odnosno nesastavljeno. Većina skraćenica, osim novčanih jedinica, pisana je u punom nazivu. Transkripcija je učinjena uz zaista minimalne pravopisne promjene bez ikakvih morfološko-

[3] HDA-HR-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, knjige 1-5/ Ive Mažuran u transkripciji navodi da se knjige rješenja nalaze u fondu Generalne komande za Slavoniju, što nije točno.
[4] Ive Mažuran, *Rješenja zemaljske uprave za Slavoniju (1738. – 1742.)*, Historijski arhiv, Osijek 1970.

sintaktičkih prilagodbi duhu suvremenog njemačkog jezika. Čitatelj koji dovoljno dobro vlada njemačkim jezikom, bez potrebe znanja čitanja kurzivne gotice, može dobiti vrlo dobar uvid u duh jezika 18. st. i uz malo truda razumjeti tekst. Mažuranova transkripcija sadrži 445 stranica teksta, ne računajući kraći uvod i kazalo imena i mjesta. Za razliku od originala, žalbe i rješenja u transkripciji pisane su jedne ispod drugih, osim prve dvije žalbe i rješenja koje su objavljene u stupcima kako bi čitatelj transkripcije dobio bolji uvid u duh originalnog teksta.

Transkripciju rješenja priredio je Ive Mažuran u nadi da će njihova objava pridonijeti proučavanju djelovanja Uprave jer „povijesno znanje o Zemaljskoj upravi za Slavoniju vrlo je oskudno. Prije svega zato što se o njezinu radu i djelovanju sačuvalo malo izvorne građa, a i zbog toga što se ta građa nedovoljno koristi u istraživanjima prošlosti Slavonije.“[5] Iako objavljena prije više od četiri desetljeća, rješenja, odnosno djelovanje Uprave, nije naišlo na razinu analize kojoj se autor nadao.

Kako djelovanje Uprave nije bilo predmet istraživanja, literatura o toj temi vrlo je oskudna. *Agrarni odnosi u Slavoniji* Josipa Bösendorfera,[6] iako danas zastarjelo djelo, predstavlja ishodišnu točku istraživanja Karlova urbara i rada Zemaljske uprave za Slavoniju. Bösendorfer donosi prijepis Karlova urbara dok Upravu naziva Zemaljska vlast za Slavoniju (*Landesstelle für Slavonien*). O Upravi piše da je njezin autoritet bio dosta slab te da nije uspjela slavonske vlasteline prisiliti na točno pridržavanje Karlova urbara. Bösendorferov opis i ocjena rada Uprave iz 1910. godine prenosi se u historiografiji čitavo stoljeće. Tako primjerice Milan Vrbanus u *Povijesti Hrvata* iz 2005. o Upravi piše: „Kako bi nadgledao provođenje Karlova urbara Dvor je osnovao Zemaljsku upravu za Slavoniju, ali ona je bila preslaba za svladavanje otpora vlastelinskih obitelji“.[7]

Povijest Slavonije u prvoj polovici 18. stoljeća bila je predmet proučavanja mnogih povjesničara. Ive Mažuran veći je dio svoje duge istraživačke karijere posvetio proučavanju povijesti Slavonije. Uz transkripte rješenja objavio je sumarne popise stanovništva Slavonije iz 1689. i 1737.,[8] izvor iznimno vrijedan za proučavanje Slavonije.

---

[5] Ive Mažuran, *Rješenja zemaljske uprave za Slavoniju,* str. 10.
[6] Josip Bösendorfer,, *Agrarni odnosi u Slavoniji,* JAZU, ZAGREB 1950.
[7] Milan Vrbanus, „Vlastelinstva u Hrvatskoj u 18. stoljeću“, u: *Povijest Hrvata, Knjiga druga - Od kraja 15. st. do kraja Prvoga svjetskog rata,* ur: Mirko Valentić, Lovorka Čoralić, (Školska Knjiga, Zagreb 2005.), 254.
[8] Mažuran, Ive, Popis naselja i stanovništva u Slavoniji 1698. godine, Radovi JAZU, knjiga 2., Osijek, 1988., Mažuran, Ive, Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736., Radovi HAZU, knjiga 6., Osijek, 1993.

U svojim znanstvenim radovima[9] Mažuran je analizirao oslobađanje Slavonije od osmanske vlasti, uspostavu vojno-komorskoga kondominija, Vojne krajine, uspostavu i rad gradskih magistrata u Osijeku i Požegi te društvena zbivanja u Slavoniji tijekom prve polovice 18. stoljeća.

Objavljeni izvori, njihove analize te Mažuranovi znanstveni radovi nezaobilazna su djela pri bilo kojem istraživanju povijesti Slavonije u prvoj polovici 18. stoljeća. Njegove knjige[10] predstavljaju popularno-znanstvenu sintezu njegovih istraživanja dok „Hrvati i Osmansko carstvo" predstavljaju prikaz vojnih sukoba, bez analize širih društvenih, ekonomskih i kulturnih okolnosti hrvatsko-osmanskih odnosa.

Josip Adamček[11] u poglavlju o ekonomsko-društvenom razvoju u Hrvatskoj i Slavoniji u 18. stoljeću, objavljenom u monografiji „Društveni razvoj u Hrvatskoj, od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća", prvi daje nešto detaljniji uvid u zbivanja u Slavoniji u prvoj polovici 18. stoljeća. Njegova promatranja obojena su marksističkim pristupom klasne borbe seljaka protiv feudalnog staleža, a za rad Uprave govori da nije ništa učinila da spriječi samovolju feudalaca.

Stjepan Sršan u knjizi *Naselja u istočnoj Hrvatskoj*[12] objavljuje s latinskog prevedeni „Opis i popis nad nepokretnom i pokretnom imovinom stanovnika Kraljevstva Slavonije obavljen 1698. i 1702.g". Budući da su te popise već objavili Tadija Smičiklas i Ive Mažuran, Sršanov prijevod ne predstavlja vrijedan prinos hrvatskoj historiografiji. Sršanov zaključak izveden iz analize popisa jest da je Slavonija potpuno devastirana, ali i da „gospodarstvo i opća

---

[9] Ive, Mažuran, „Organizacija i djelovanje gradskog magistrata u Požegi od 1698. do 1703. godine", Starine JAZU knj. 59, (Zagreb, 1984), 135–185; Ive Mažuran, „Podjela Slavonije na Vojnu granicu (krajinu) i Provincijal 1702. godine i uspostava feudalnih odnosa na novim temeljima", Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine i njihova ekonomska podloga, Radovi Zavoda za znanstveni rad u Osijeku JAZU knj. 6, (Osijek, 1993), 19–49; Ive Mažuran, „Podjela Slavonije na Vojnu krajinu i tzv. Paoriju, odnosno Provincijal 1702. godine", Ive Mažuran, „Požega i požeška kotlina za turske vladavine", Požega 1227. – 1977., (Požega, 1977), 161–198; Ive Mažuran, „Rat za oslobođenje od osmanske vladavine od 1684. do 1691. godine i stanovništvo Slavonije krajem 17. stoljeća", Popis naselja i stanovništva u Slavoniji 1698. godine, Radovi zavoda za znanstveni rad JAZU knj. 2, (Osijek 1988), 27–42; Ive Mažuran, „Rat za oslobođenje Slavonije ispod osmanske vladavine od 1684. do 1691. godine", Peti znanstveni sabor Slavonije i Baranje sv. 1, (Osijek, 1991), 101–131; Ive Mažuran, „Počeci djelovanja Osječkog magistrata i njegovi prihodi i rashodi 1697. godine", Anali Centra za znanstveni rad u Osijeku Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti knj. 1, (Osijek, 1981), 39–63; Ive Mažuran, „Slavonija nakon oslobođenja od osmanske vladavine i uspostava vojno-komorskog kondominija" Izvještaji Caraffine komisije o uređenju Slavonije i Srijema nakon osmanske vladavine 1698. i 1702. godine, Građa za historiju Osijeka i Slavonije knj. 7, (Osijek, 1989), 11–36; Ive Mažuran, „Virovitica pod upravom vojske, Dvorske komore i vlastelina (1684. – 1736.)", Virovitički zbornik 1234. – 1984., (Virovitica, 1986), 141–156.

[10] Ive Mažuran, „Hrvati i Osmansko carstvo" (Zagreb, 1998); Ive Mažuran, „Valpovo – Sedam stoljeća znakovite prošlosti", (Valpovo, 2004); Ive Mažuran, „Grad i tvrđava Osijek", (Osijek, 2000).

[11] Josip Adamček, „Ekonomsko-društveni razvoj u Hrvatskoj i Slavoniji u 18. stoljeću", *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća*) / uredila Mirjana Gross, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1981.

[12] Stjepan Sršan, *Naselja u istočnoj Hrvatskoj krajem 17. i početkom 18. stoljeća*, Državni arhiv, Osijek 2000.

uljudbenost posvuda napreduje“, a područje istočne Slavonije hvata brzi priključak srednjoj Europi. Takav brzi napredak u kontrastu je sa svime što nalazimo u literaturi i izvorima.

Igor Karaman napisao je nekoliko radova o društvenim prilikama u Slavoniji u prvoj polovici 18. stoljeća.[13] U tim radovima obradio je društvene procese koji su obilježili 18. i prvu polovicu 19. stoljeća (dekameralizacija i refeudalizacija) te je naročitu pozornost posvetio prikazu utjecaja društvenih prilika na gospodarski razvoj.

Slavko Gavrilović obradio je društveno-ekonomske prilike u Srijemu u prvoj polovici 18. stoljeća.[14] Gavrilović se najviše usredotočio na istraživanje Slavonije, Srijema, Baranje i Bačke u 18. i 19. stoljeću. Razdoblje 18. stoljeća više ga je zanimalo iz aspekta gospodarske povijesti, a posebnu je pozornost davao razvoju srpske trgovačke elite na tome području.

Milan Vrbanus obradio je društveno-ekonomske prilike u Slavoniji.[15] Posebnu je pozornost posvetio poljoprivredi, naročito ratarstvu i vinogradarstvu.

---

[13] Igor Karaman, „Historijat slavonskih vlastelinstava do sredine 18. stoljeća („Slavonski katastar“ P. I. Passardyja)“, *Arhivski vjesnik* br. XVI, (Zagreb, 1973), 123–157; Igor Karaman, „Požega i požeški kraj od Karlovačkog mira 1699. do revolucije 1848/1849.“, *Požega u srcu Slavonije*, (Jastrebarsko, 1997), 25–50; Igor Karaman, „Osnovni podaci i neke napomene o slavonsko-srijemskom veleposjedu“, *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* br. 20, (Novi Sad, 1958), 37–52; Igor Karaman, „Položaj i značenje biskupskog imanja Đakovo u sklopu slavonskoga gospodarstva“, *Požega u srcu Slavonije*, (Jastrebarsko, 1997), 117–126; Igor Karaman, „Sumarni katastar veleposjeda u Slavoniji od 18. do 20. stoljeća“, *Radovi Centra JAZU u Vinkovcima* br. II, (Zagreb, 1973), 167–212; Igor Karaman, „Kasnofeudalna vlastelinstva i seljački posjedi na tlu Slavonije od Karlovačkog mira 1699. do revolucije 1848./1849.“, *Iz prošlosti Slavonije, Srijema i Baranje: (studije o društvenoj i gospodarskoj povijesti XVIII.-XX.)*, (Osijek, 1997), 21–43; Igor Karaman, „Nuštar i nuštarsko Povučje: društveno-gospodarski razvitak u ozračju višenarodnog suživota“, *Iz prošlosti Slavonije, Srijema i Baranje: (studije o društvenoj i gospodarskoj povijesti XVIII.-XX. st.)*, (Osijek, 1997), 221–243.

[14] Gavrilović, Slavko, „Srem od kraja XVII do sredine XVIII veka“, Monografije Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, Institut za istoriju knj. 12, (Novi Sad, 1979); Gavrilović, Slavko, „Hajdučija u Sremu u XVIII i početkom XIX veka“, Posebna izdanja SANU, knj. 569, Odeljenje istorijskih nauka, knj. 11, (Beograd, 1986); Gavrilović, Slavko, „Irig – trgovište u Sremu 1687–1849“, (Novi Sad, 1994); Gavrilović, Slavko, „Prilog istoriji trgovine i migracije Balkan-Podunavlje XVIII i XIX stoleća“, Posebna izdanja SANU knj. 433, Odeljenje društvenih nauka knj. 67, (Beograd, 1969); Gavrilović, Slavko, „Javni tereti i nevolje sremskog stanovništva sredinom XVIII stoleća“, Zbornik Matice srpske za društvene nauke br. 26, (Novi Sad, 1967), 40–67.; Gavrilović, Slavko, „Rasprava u Beču 1737. o društveno-ekonomskim odnosima u Slavoniji i Sremu“, Zbornik Matice srpske za istoriju 23, (Novi Sad, 1981), 89–103.; Gavrilović, Slavko, „Izvještaj komorskog savetnika G. I. Eberla o Slavoniji i Sremu prve polovice XVIII veka“, Zbornik Matice srpske za istoriju 22, (Novi Sad, 1980), 111–131.; Gavrilović, Slavko, „Podaci o Turcima u Velikoj Kanjiži i Iloku iz vremena velikog bečkog rata“, Zbornik Matice srpske za istoriju 39, (Novi Sad, 1989), 101–106.; Gavrilović, Slavko, „Obnova slavonskih županija i njihovo razgraničavanje sa Vojnom granicom (1745. – 1749.)“, Zbornik Matice srpske za društvene nauke 25, (Novi Sad, 1960), 49–92.

[15] Milan Vrbanus, *Društveno-ekonomske prilike u Slavoniji krajem 17. i početkom 18. Stoljeća* (Doktorska disertacija), Zagreb 2005.; Milan Vrbanus, „Prilog proučavanju vinogradarstva u Slavoniji krajem 17. i početkom 18. stoljeća“, *Scrinia slavonica, Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest* sv. 1, (Slavonski Brod, 2001), 307–343; Milan Vrbanus, „Struktura zemljišnih površina u Slavoniji 1698. godine“, *Acta historico-oeconomico* vol. 23-24/1996./97., (Zagreb, 1996/97), 73–99; Milan Vrbanus, „Veličina zasijanih površina na Našičkom vlastelinstvu u prvoj polovici 18. stoljeću“, *Našički zbornik 5. Prilozi za povijest grada*, (Našice, 1999), 29–53; Milan Vrbanus, „Ratarstvo u slavonskoj Posavini krajem 17. stoljeća“, *Scrinia slavonica, Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*

Mnogi drugi istraživači koji su se bavili poviješću Slavonije dotakli su se i prve polovice 18. stoljeća. No njihovi su radovi svojevrsne mikrohistorije koje obrađuju teme vezane uz relativno uska kronološka, geografska ili tematska područja, ali skupno gledano pružaju nam mnoštvo značajnih spoznaja za povijest Slavonije u prvoj polovici 18. stoljeća.

Robert Skenderović u svojim se istraživačkim radovima najviše bavio temama iz crkvene povijesti, demografske povijesti te regionalne povijesti Slavonije.[16] U središtu pozornosti istraživanja Darka Viteka je urbana povijest Osijeka te povijest Srijema.[17] Ivan Erceg istraživao je demografsku i ekonomsku povijest Slavonije.[18]

Unatoč mnoštvu radova, kao veliki nedostatak trebalo bi izdvojiti nepostojanje kvalitetne sinteze, i opće povijesti Slavonije i povijesti Slavonije u prvoj polovici 18. stoljeća.

---

sv. 2, (Slavonski Brod, 2002), 202–260; Milan Vrbanus, „Prilog proučavanju pivarstva u Osijeku u prvoj polovici 18. stoljeća“, *Godišnjak njemačke narodnosne zajednice* IX, (Osijek, 2002), 221–228; Milan Vrbanus, „Prilog proučavanju vinogradarstva na našičkom vlastelinstvu u prvoj polovici 18. stoljeća“, *Scrinia Slavonica Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest* sv. 3, (Slavonski Brod, 2003), 171–199; Milan Vrbanus, „Struktura zanimanja njemačkih doseljenika u Osijek krajem 17. i početkom 18. stoljeća“, *Godišnjak njemačke narodnosne zajednice* X, (Osijek, 2003), 195–202; Milan Vrbanus, „Društveno-ekonomske prilike na našičkom vlastelinstvu krajem 17. i početkom 18. stoljeća“, *Zbornik Mire Kolar-Dimitrijević, Zbornik radova povodom 70. rođendana*, (Zagreb, 2004), 107–122; Milan Vrbanus, „Preduvjeti za razvoj ratarstva na našičkom vlastelinstvu u prvoj polovici XVIII. st.“, *Kolo, Časopis Matice hrvatske,* 4, (Zagreb 2004.), 336–350; Milan Vrbanus, „Društveno-ekonomske prilike u Slavoniji krajem 17. i početkom 18. stoljeća“, (Doktorska disertacija), Zagreb 2005.

[16] Skenderović, Robert, „Kuga u požegi i požeškoj kotlini 1739. godine“, Skenderović, Robert, „Doseljavanje Nijemaca u Požegu tijekom 18. stoljeća – uspostava granica pečuške biskupije u Slavoniji tijekom prve polovice 18. stoljeća“, „Nijemci u Slavoniji u 18. stoljeću: migracije stanovništva i kolonizacija Slavonije u vrijeme i neposredno iza *velikoga rata za oslobođenje od Turaka* (1683. – 1699.)“.

[17] Vitek, Darko, „Prilog poznavanju demografske slike osječkoga Gornjega grada u XVIII. stoljeću“, Vitek, Darko: „Razilaženja oko pripadnosti Srijema, bečki dvor, Hrvatski sabor i biskup Franjo Jany“, „U pozadini izgradnje osječke Tvrđe“, „Pravni položaj Osijeka u XVIII. stoljeću“.

[18] Erceg, Ivan, „Životni uvjeti stanovništva u Slavoniji (i dijelu Podunavlja) krajem 17. i početkom 18. stoljeća“, Erceg, Ivan/ Jurković, Ivan, „Njemci u Slavoniji u 18. stoljeću“.

3. HABSBURŠKA MONARHIJA U PRVOJ POLOVICI 18. STOLJEĆA

Podrijetlo kuće Habsburg možemo pratiti od početka 11. stoljeća kada je Radbod, potomak Etichonida, moćne franačke velikaške obitelji koja je od 7. do 11. stoljeća dominirala područjem Alzasom, u današnjem švicarskom kantonu Argau, izgradio utvrdu Habsburg.[19] Njegov unuk Otto II. svom imenu dodao je von Habsburg. Podrijetlo riječi Habsburg dolazi od starogermanskoga *Habichtsburg* – 'sokolova utvrda'.[20]

Obitelj je sklapanjem brakova te zahvaljujući savezništvu s vladajućom dinastijom Hoenstavfovaca, širila svoje posjede. Tijekom 13. stoljeća bili su blizu uspostave prave kneževine.[21]

Nakon smrti cara Konrada IV. i izumiranjem obitelji Hohenstaufen[22] Sveto Rimsko Carstvo zapalo je u razdoblje *interregnuma*, razdoblje u kojem nijedan velikaš nije uspio biti priznat od svih velikaških obitelji te steći titule kralja Njemačke, cara Svetog Rimskog Carstva.

Mnoge velike kuće bez uspjeha su se natjecale za naslov njemačkoga kralja te cara Svetog Rimskog Carstva, da bi na kraju velikaške obitelji, koje su razdoblje u kojem je prijestolje bilo ispražnjeno iskoristile kako bi se dodatno osamostalile, 1273. godine kao kompromisno rješenje za kralja izabrale slabo poznatoga Rudolfa IV. Na mnogo načina Rudolf je bio klasičan manji njemački vladar,[23] ratoborni feudalni gospodar iz južne Njemačke, nepoznat izvan Švapske.[24] Izabravši nepoznatoga Rudolfa, a ne njegove impresivnije rivale, elektori su spriječili druge moćnije velikaše da zaprijete balansu moći u središnjoj Europi.[25] Po svojoj vojnoj i ekonomskoj moći i samom ugledu obitelj Habsburg tada se nije smatrala

---

[19] *Die Habsburger: ein biographisches Lexikon /* herausgegeben von Brigitte Hamann, Ueberreuter, cop. Wien 1988, 7.
[20] Jean Berenger, *Die Geschichte des Habsburgerreiches : 1273 bis 1918*(Boehlau Verlag, Wien, 1996), str 23.
[21] Berenger, *Die Geschichte des Habsburgerreiches*, 23
[22] Carevi Svetoga Rimskog Carstva od 1155. do 1197. godine te od 1220. do 1250. godine.
[23] Simon Winder, *Danubia: A Personal History of Habsburg Europe*, (Farrar, Straus and Giroux, New York 2013), 42.
[24] Berenger, *Die Geschichte des Habsburgerreiches*, 26
[25] Pieter M. Judson, *The Habsburg Empire. A New History* (Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 2016), 36.

pripadnikom reda najvećega plemstva, što je odgovaralo ostalim velikaškim obiteljima koje su time postigle još veći stupanj samostalnosti o odnosu na carstvo.

Rudolf IV. je uskoro iskoristio svoj novostečeni položaj kako bi stekao vojvodstvo Austrije 1282. godine.[26] Habsburgovci su i dalje nastavili širiti svoje posjede te su tijekom 15. stoljeća postali kraljevi Češke, Mađarske i Hrvatske, no isprva te posjede nisu uspjeli zadržati. Friedrich III. (1415. – 1493.) je uz naslov njemačkoga kralja izabran za cara Svetoga Rimskog Carstva 1440. godine te je stekao nizozemske provincije. Od Friedricha III. Habsburgovci su, uz kraći prekid od 1740. do 1745., konstanto izabirani za njemačke kraljeve i rimske careve.[27] Habsburgovci su došli u posjed kraljevstava Aragorna i Castille, današnje Španjolske 1516. godine, a 1526. godine kraljevstva Ugarske i Hrvatske te tako stvorili „carstvo u kojemu sunce nije zalazilo“.[28]

„Bella gerant alii, tu felix Austria nube.“ – „Ratove neka vode drugi, a ti se Austrijo sretna ženi“ poznata je izreka koje se veže uz Habsburgovce, no ona je samo djelomično prikladna jer je kuća Habsburg uspjehe u ženidbenoj politici najčešće morala potvrđivati i na bojnom polju. Tako su Habsburgovci, nakon gotovo pet stotina godina izuzetno uspješne politike širenja svojih posjeda, kombinacijom nasljeđivanja, diplomacije i vojnih uspjeha, pod svoju vlast doveli golemo područje koje je obuhvaćalo: Španjolsku sa svim njezinim prekomorskim posjedima, današnju Nizozemsku i Belgiju, Napuljsko Kraljevstvo, otoke Siciliju i Korziku, Vojvodstvo Milana, Češku, Austriju, Ugarsku i Hrvatsku (dijelove koji nisu bili pod osmanskom vlašću).

Car Karlo V. (1500. – 1558.) uvidio je da se tako golemim i raštrkanim konglomeratom zemalja teško može upravljati s jednoga mjesta, pa je Austriju, Češku, Ugarsku i Hrvatsku, zajedno s carskom titulom ostavio u nasljedstvo svome bratu Ferdinandu I. (1503. – 1564.), dok je ostatak posjeda pripao njegovome sinu Filipu II. (1527. – 1598.). Tako su nastale starija/španjolska i mlađa/austrijska grana obitelji. Sljedećih 150 godina austrijska i španjolska grana bili su bliski saveznici, učvrstivši svoj odnos čestim brakovima unutar obitelji.[29]

Habsburškom Monarhijom povjesničari danas nazivaju državnu tvorevinu koju je pod svojom vlasti okupila austrijska grana obitelji. Austrijski Habsburgovci vladali su kao austrijski

[26] Berenger, *Die Geschichte des Habsburgerreiches*, 65.
[27] Richard Reifenscheid, *Die Habsburger in Lebensbildern: von Rudolf I. bis Karl I*, (Verlag Styria, Graz 1990), 10.
[28] Berenger, *Die Geschichte des Habsburgerreiches*, 160.
[29] Judson, *The Habsburg Empire. A New History*, 37.

nadvojvode, češki, ugarski i hrvatski kraljevi te titularni njemački kraljevi i carevi Svetoga Rimskog Carstva. Austrijska grana obitelji provela je 16. i 17. stoljeće pokušavajući suzbiti prodor Osmanlija na istoku, širiti svoj utjecaj na zapadu te barem djelomično centralizirati svoje izrazito heterogene posjede. Zapadnu politiku austrijskih Habsburgovaca obilježila je protureformacija i vjerski sukobi, prije svega tridesetogodišnji rat, dok su na istoku vodili ratove protiv Osmanskoga Carstva. U početku su ti ratovi bili obrambeni, ali su Habsburgovci tijekom Velikog bečkog rata uspjeli poraziti Osmansko Carstvo te osvojiti golema područja na istoku. Nakon potpisivanja mira u Srijemskim Karlovcima 1699. Habsburška Monarhija dosegnula je granice na istoku, koje će zadržati do1918. godine.[30]

3.1. Ratovi

U današnjem globalnome selu naviknuti smo da događanja na drugome kraju svijeta imaju izravan utjecaj na naše živote. Slično tome geopolitika novovjekovnih sila, dinastičke ambicije, oseke i plime rata, i na udaljenim i na bližim bojištima imale su izravan utjecaj na društvene i ekonomske odnose u Slavoniji

Španjolska grana kuće Habsburg svoj položaj je štitila sklapanjem brakova između bliskih rođaka, brakovi između bratića i sestrični ili ujaka i nećakinja bili su uobičajeni, što je rezultiralo mnogim bolestima unutar obitelji, i fizičkim i mentalnim. Posljednji vladar iz loze španjolskih Habsburgovaca, Karlo II. (1661. – 1700.) bio je „šaka jada“ na španjolskome prijestolju; malouman, impotentan, krezub, ćelav i skoro slijep.[31] Europske sile pripremale su se za smrt Karla II. tijekom cijele njegove vladavine koja je trajala 35 godina.[32]

Kako Karlo II. nije imao muških nasljednika, nasljedstvo španjolskoga prijestolja postalo je središnja točka međunarodnih odnosa u Europi. Politika i ratovi 17. stoljeća obilježeni su rivalstvom i borbom za prevlast u Europi između Habsburgovaca i francuskih

[30] John P. Spielmann, *Leopold I. Zur macht nicht geboren*, (Verlag Styria, Graz 1981), 158
[31] Sthephan Vajda, *Felix Austia- Eine Geschichte Osterreichs* (Ueberreuter, cop., Wien ; Heidelberg 1980), 327.
[32] Charles Ingrao, *Habzburška monarhija: 1618-1815*, (Zadruga pres publica: Mostar; Novi Sad: Centar za regionalizam, Beograd 2014), 98.

vladara Burbona. Ako bi jedna od dvije kuće uspjela zavladati Španjolskom, značilo bi to značajno pomicanje u ravnoteži moći između dvije europske supersile jer bi stjecanjem španjolskih posjeda bilo koja od dvije vladajuće kuće postala dominanta sila u Europi. Obje su kuće dakle željele Španjolsku, ali nijedna nije mogla dopustiti drugoj da njome zavlada. Kompromisno rješenje bila je podjela posjeda, no ona nije bila moguća jer se španjolsko plemstvo izrazito protivilo bilo kakvoj podjeli. Pitanje španjolskoga nasljeđa dovelo je do novoga europskoga rata, koji nije bio ništa drugo nego rat oko dinastičkih interesa Habsburgovaca i Burbona.[33]

Rat je počeo bez objave i bez da je car imao saveznika, 1701. godine.[34] Francuski kralj Luj XIV. počeo je s vojnim kampanjama kako bi ishodio priznavanje svoga unuka Filipa IV. (1683. – 1746.) kao kralja Španjolske. Car Leopold I. (1640. – 1705.) bio je odlučan u sprječavanju Burbona i želio je za sebe španjolske posjede u sjevernoj Italiji (Milan i Napuljsko Kraljevstvo), stoga je 1701. objavio rat Francuskoj te u Italiju poslao svoga najsposobnijega vojskovođu Eugena Savojskog. Savojski je sa svojom vojskom od oko 30 000 ljudi bio uspješan u Italiji, no uskoro je bio prisiljen ograničiti svoje djelovanje u Italiji. Korijen svih problema bio je kao i uvijek manjak novca.[35]

Brzo je postalo jasno da nijedna europska sila neće sama moći poraziti Burbone i spriječiti njihovu dominaciju nad kontinentom. Francuska je na početku rata imala vojsku od 373 000 vojnika, daleko najveću kopnenu vojsku te mornaricu od 108 ratnih brodova, drugu po veličini nakon Engleske. Engleska je strahovala od povećanja moći Francuske dok se Nizozemska pribojavala da bi Francuska, ako bi osvojila Španjolsku Nizozemsku izbila izravno na granice Republike, što su Nizozemci smatrali izravnom prijetnjom za njezin opstanak. Tako su, povezane zajedničkim interesima, Engleska, Nizozemska i Habsburška Monarhija sklopile 1702. godine savez protiv Francuske. Na stranu Habsburgovaca stala je i većina državica Svetoga Rimskog Carstva, uz iznimku Bavarske čija je vladajuća dinastija Wittelsbach također polagala pravo na španjolsko prijestolje.[36]

U početku savezničkih ratnih operacija englesko-nizozemska vojska bila je uspješna u Španjolskoj Nizozemskoj, dok su Francuzi zajedno sa svojim bavarskim saveznicima bili

[33] Spielmann, *Leopold I. Zur macht nicht geboren*, 175.
[34] Brigitte Vacha. ur., *Die Habsburger: eine europaeische Familiengeschichte*, (Verlag Styria, Graz; Wien; Koeln 1993), 248.
[35] Spielmann, *Leopold I. Zur macht nicht geboren*, 177.
[36] Ingrao, *Habzburška monarhija 1618-1815*, 101.

uspješni na jugu Njemačke. U međuvremenu u Ugarskoj je počeo ustanak protiv habsburške vlasti predvođen Franjom Rakoczyjem.

Nakon oslobođenja Ugarske od Osmanlija Habsburgovci su vratili posjede samo onim plemićima koji su mogli dokazati vlasništvo prije osmanskih osvajanja, uz naknadu od 10 % vrijednosti zemljišta. Plemstvo koje nije moglo platiti naknadu ili dokazati vlasništvo, ostalo je bez svojih posjeda.[37] Zbog stalnih ratova i sve težega stanja habsburških državnih financija, seljaci su bili pod stalnim pritiskom sve većih davanja.

Netom prije Velikoga bečkoga rata (1683. – 1699.) utjecajni ugarski velikaš Emerik Thököly uz potporu Osmanskoga Carstva poveo je ustanak protiv Habsburgovaca. Thököly je nakratko uspio zauzeti većinu sjeverne Ugarske, ali nakon osmanskoga poraza pod zidinama Beča 1683. izgubio je potporu većine svojih sljedbenika te je poražen 1685.[38]

Franjo Rakoczy bio je sin Jelene Zrinjski i istoimenoga oca, koji je umro dok je Franjo bio još malo dijete. Nakon smrti svoga prvoga muža Jelena Zrinjski postala je supruga Emerika Thökölyja.[39] Nakon poraza ustanka Rakoczyjevi majka i očuh poslani su u egzil dok je mladi Rakoczy poslan u Beč gdje je živio pod nadzorom dvora. S pedigreom unuka Petra Zrinjskog, Thökölyjeva posinka i nasljednika, Rakoczy je bio prirodni fokus svih nezadovoljnika u Ugarskoj. To je prepoznala i Francuska, stoga su mu još 1700. u tajnosti obećavali potporu ako bi poveo ustanak u Ugarskoj. Rakoczyjeva tajna korespondencija je otkrivena, a sam Rakoczy uhićen i zatvoren u Bečkom Novom Mjestu, gdje je kao izdajnik čekao smrtnu kaznu.[40] No Rakoczy nije doživio sudbinu Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana jer je uz pomoć svoje supruge uspio pobjeći iz tamnice, a potom u Poljsku.

Nakon što je zbog Rata za španjolsko nasljeđe veći dio habsburške vojske napustio Ugarsku, Rakoczy se vratio iz Poljske i podigao ustanak. Njegov poziv na ustanak naišao je na potporu kmetova, ali ga nije poduprla većina ugarskoga plemstva. Unatoč tome, iskoristivši habsburšku zauzetost Ratom za španjolsko nasljeđe, Rakoczy je uspio zauzeti većinu Ugarske istočno i sjeverno od Dunava. Sada su Francuzi planirali pohod na Beč s istoka dok je Rakoczy isto trebao učiniti sa zapada.[41] Ušavši u rat zbog Italije i ostatka španjolskog nasljeđa, Leopold I. sada se suočio s izglednim teškim vojnim porazom praćenim značajnim teritorijalnim

[37] Laszlo Kontler, *Povijest Mađarske: tisuću godina u Srednjoj Europi*, (Srednja Europa , Zagreb 2007), 190.
[38] Kontler, *Povijest Mađarske*, 187.
[39] Vacha, *Die Habsburger*, 252.
[40] Kontler, *Povijest Mađarske*, 191.
[41] Berenger, *Die Geschichte des Habsburgerreiches*, 425.

gubicima i urušavanjem autoriteta i u Njemačkoj i u Ugarskoj.[42] Krajem 1703. postalo je jasno da Monarhija sa svojim zastarjelim strukturama ide ususret općoj krizi.[43] Francusko-bavarska vojska s jedne strane te habsburško-engleska s druge susrele su se u bitci kod Blenheima 1704. Vođena vojvodom od Marlborougha Johnom Churchillom i princem Eugenom Savojskim, englesko-habsburška vojska nanijela je težak poraz Francuzima i Bavarcima, čime je spriječen njihov daljnji prodor prema Beču.

Blenheimska bitka bila je prva u poštovanja vrijednom nizu trijumfa koji su učinili da narednih petnaest godina postanu najsjajnije u vojnoj povijesti Austrije.[44] Teško da je moguće preuveličati njezin značaj za daljnju povijest Habsburške Monarhije. Pobjedom kod Blenheima Habsburgovci su stekli znatnu prednost, ne samo u Ratu za španjolsko nasljeđe već i na istoku protiv Rakoczyja. Pokušaj spajanja francuske vojske i Rakoczyjevih kuruca propao je, njegov ustanak polako je gubio potporu Francuske, a sam Rakoczy imao je sve većih poteškoća s opskrbljivanjem svoje vojske. Rakoczy se uspinjao i padao s vanjskom podrškom koju je mogao dobiti.[45]

Bečki dvor je nakon Blenheima odustao od pregovora u kojima su bili spremni na kompromis s Rakoczyjem. Borbe su se nastavile s promjenjivim uspjehom sve do bitke kod Trenčina 1708. godine, gdje je Rakoczy pretrpio težak poraz. Nakon Trenčina Francuska je u potpunosti obustavila slanje pomoć, dok su habsburške snage sustavno zauzimale teritorij u sjevernoj i istočnoj Ugarskoj.[46]

Ustanak je bio suzbijen 1711. godine, a Rakoczy je ponovno napustio zemlju. Velik dio Ugarske ostao je pretvoren u divljinu sa spaljenim imanjima, dvorcima i gradovima, s mnogim izmještenim obiteljima i depopulacijom velikom poput one u područjima zahvaćenima ratom s Osmanlijama.[47] Iako je ustanak u konačnici bio neuspješan, vezao je značajne habsburške vojne snage u Ugarskoj, na duže vrijeme zaustavio dotok prihoda iz Ugarske u carsku blagajnu, a nespremnost Bečkog dvora na kompromis i mirenje s Rakoczyjem bila je predmet konstantnog trenja između saveznika. Engleska i Nizozemska inzistirale su na primirju s Rakoczyjem kako

[42] Ingrao, *Habzburška monarhija*, 103.
[43] Spielmann, *Leopold I. Zur macht nicht geboren*, 177.
[44] Ingrao, *Habzburška monarhija*, 104.
[45] Bernd Rill, *Karl VI.: Habsburg als barocke Grossmacht*, (Verlag Styria, cop., Graz 1992), 96.
[46] Berenger, *Die Geschichte des Habsburgerreiches*, 425.
[47] Winder, *Danubia: A Personal History of Habsburg Europe*, 150.

bi Habsburška Monarhija svoje resurse u potpunosti mogla posvetiti ratu s Francuskom, na što Habsburgovci nisu željeli pristati.[48]

Na zapadu, nakon Blenheima protufrancuska koalicija nastavila je ofenzivu i do 1706. godine probila je francusku obranu na rijeci Memi te zauzela Španjolsku Nizozemsku. Francuzi su pokrenuli protuofenzivu koja je završila porazom u bitci kod Oudenardea 1708. godine, nakon koje su saveznici učvrstili svoj položaj u Španjolskoj Nizozemskoj.

Nakon uspjeha na sjeverozapadu Habsburgovci, sada predvođeni novim carem Josipom I. (1678. – 1711.), usmjerili su ponovno svoju pozornost prema Italiji u kojoj su Francuzi držali sve španjolske posjede i uz to okupirali Savojsko vojvodstvo. Princ Eugen Savojski porazio je Francuze u bitci kod Turina 1706. godine nakon čega je Monarhija ovladala sjeverom Italije. Sljedeće godine carska vojska zauzela je i Napuljsko Kraljevstvo na jugu Italije.

Rat se vodio i na Iberskom poluotoku gdje su kombinirane englesko-nizozemsko-portugalske snage uspjele dva puta zauzeti Madrid (1706. i 1710. godine), te većinu Katalonije u kojoj lokalno plemstvo nije bilo naklonjeno Burbonima. Karlo Habsburg, mlađi brat cara Josipa, poslan je u Španjolsku i okrunjen za kralja, no Habsburgovci nisu uspjeli pridobiti potporu većine španjolskog plemstva, njihova stvarna vlast bila je ograničena na područje Katalonije, dok su ostatak kraljevstva držali Burboni.

Od 1710. godine rat je prešao u fazu ekvilibrija u kojem nijedna strana nije uspjela postići nadmoć nad drugom. Saveznici su još nekoliko godina pokušavali prodore na sjeveru Francuske čiji je cilj bio prisiliti Luja XIV. na za njega nepovoljan mir, no bez većih uspjeha. Pokazalo se da su Britanci najslabija karika koja je razbila Veliku alijansu.[49] Britanija je na Monarhiju gledala kao na korisnog činitelja u održavanju ravnoteže snaga protiv snažnijih i agresivnijih država, kakva je bila Francuska u doba Luja XIV.[50] Velikoj Britaniji[51] u interesu nije bila Francuska dominacija nad Španjolskom, ali jednako tako ni Habsburška, te se postigavši *status quo* između Habsburgovaca i Burbona povukla iz rata.

Bez podrške Britanije saveznici nisu mogli nadvladati Francusku tako da je rat okončan mirom u Rastadtu 1714. Kompromisnim rješenjem Filip IV. je priznat za kralja Španjolske, ali se morao odreći prava na francusko prijestolje. Tako su Burboni sjedili na oba prijestolja, ali je

[48] Ingrao, *Habzburška monarhija: 1618-1815*, 108
[49] Isto, 113.
[50] Isto, 101.
[51] Parlamenti Engleske i Škotske potpisali su 1707. godine „Sporazum o uniji“ čime je nastala Velika Britanija.

onemogućeno ujedinjenje dvaju kraljevstava pod istim monarhom. Opasnost Francuske dominacije nad Europom uklonjena je.[52]

Habsburška Monarhija dobila je vojvodstvo Milana, Napuljsko Kraljevstvo, Sardiniju i Španjolsku Nizozemsku te potvrdila svoj položaj europske supersile. No rat je pokazao očajno stanje financija Habsburške Monarhije, koja bez izdašnih financijskih potpora saveznika i velikoga zaduživanja nije bila u stanju voditi višegodišnje ratove. Nakon uspjeha na zapadu Monarhija će se naći pred novim izazovom Osmanskog Carstva na istoku.

Sukob civilizacija, predziđe kršćanstva, islam protiv kršćanstva, Azija protiv Europe samo su neki od semiona koji su obilježavali složene odnose između dvaju carstava.[53]Odnose Osmanlija i Habsburgovaca možemo podijeliti u tri faze. Prva u kojoj je Osmansko Carstvo bilo u naletu, a Habsburgovci su se svim silama borili kako bi zaustavili prodor Osmanlija, što im je uspjelo tek pod zidinama Beča 1529. godine. Ta faza obilježena je teškim borbama i napredovanjem Osmanlija i na kopnu i na moru, a trajala je od dolaska Habsburgovaca na hrvatsko-ugarsko prijestolje 1521. sve do završetka trinaestogodišnjeg rata (1593. – 1606.). Taj je rat označio prvu prekretnicu u habsburško-osmanskim odnosima, jer po prvi puta potpisivanjem mira Habsburgovci nisu bili prisiljeni na teritorijalne ustupke.

Sada su dvije velesile bile u vojnom pogledu ravnopravne, a uslijedilo je drugo razdoblje, razdoblje *statusa quo*. Tijekom 17. stoljeća moć Habsburgovaca konstantno je rasla, a moć Osmanskog Carstva opadala. *Staus quo* između te dvije sile trajao je gotovo osam desetljeća, uglavnom zato što su Habsburgovci svoje interese širili na zapadu, a prilike za agresivniju politiku prema Osmanskom Carstvu ostale su neiskorištene, kao nakon habsburške pobjede kod Sv. Gottharda 1664.

Posljednji pokušaj osvajanja Beča bio je 1683., nakon čega je uslijedio rat u kojemu su Habsburgovci od Osmanlija osvojili golema područja. Veliki bečki rat bio je prvi habsburško-osmanski rat u kojem su se Osmanlije našle u defenzivi. Sada je Osmansko Carstvo vodilo borbu na život i smrt, a u njegovoj unutrašnjosti nastavila se privredna i društvena dezintegracija.[54] Taj rat okončan je mirom u Srijemskim Karlovcima 1699. godine i započeo je

---

[52] Robert A. Kann, *Geschichte des Habsburgerreiches: 1526-1918*, (Boehlau Verlag, Wien etc. 1993), 92.
[53] Damir Matanović*: Grad na granici : slobodni vojni komunitet Brod na Savi od sredine 18. do sredine 19. Stoljeća*, (Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavnonski Brod 2008), 15.
[54] Josef Matuz, *Osmansko carstvo*, (Školska knjiga, Zagreb 1992), 119.

treću fazu u kojemu su Habsburgovci, sve do Prvoga svjetskoga rata, bili dominantna sila na jugoistoku Europe.

Osmansko Carstvo nije olako prihvatilo gubitak svojih zapadnih pokrajina. Unatoč gubitcima ono je ostalo znatna sila, koja je još vladala prostranim područjima u prednjoj Aziji i sjevernoj Africi.[55] Tako je Osmansko Carstvo u prvoj polovici 18. stoljeća dva puta ratovalo protiv Habsburške Monarhije.

Početkom 18. stoljeća Osmansko Carstvo doživjelo je ponovne uspjehe na bojnim poljima. U rusko-osmanskom ratu 1710. – 1711. godine, Osmanlije su porazile Ruse predvođene carem Petrom Velikim. Važna crnomorska luka Azov vraćena je pod okrilje Osmanskog Carstva, a prijetnja Rusije uvelike je smanjena. Osmanlije su nakon primirja s Rusima konsolidirali svoju vlast u Vlaškoj i Moldaviji vladajući sada izravno preko kršćanskih prinčeva koje su sultani imenovali po volji. Osnaženi ovom pobjedom Osmanlije su ponovno okrenule svoju pozornost prema Balkanskom poluotoku.[56]

Veliki vezir Damat Ali-paša iskoristio je priliku da ponovno zauzme Moreju (Peloponeski poluotok) koja je mirom u Srijemskim Karlovcima pripala Mletačkoj Republici. Kao izgovor za rat poslužila je činjenica da je Mletačka Republika davala utočišta pobunjenicima iz Srbije i Crne Gore na svojim posjedima u Dalmaciji. Pohod predvođen Ali-pašom bio je kratak i Osmanlije su bez većih napora osvojile Peloponez 1715. godine.

Habsburška Monarhije je, kao mletački saveznik i supotpisnik mira u Srijemskim Karlovcima, objavila rat Osmanskom Carstvu. Ali-paša je 1716. godine kod Beograda okupio golemu vojsku od oko 150 000 ljudi uključujući i 40 000 janjičara. Osmanlije su prešle Dunav kod Zemuna i nastavile desnom obalom rijeke prema Srijemskim Karlovcima. Habsburškim snagama zapovijedao je princ Eugen Savojski, čija je zvijezda jednog od najboljih vojskovođa u Europi sjala još od bitke kod Sente 1697. godine.

Sada je princ Eugen još jednom dobio zadatak zaustaviti prodor Osmanlija, a za to je imao na raspolaganju oko 83 000 vojnika od kojih je polovica bila iz Hrvatske i Ugarske. Savojski se odlučio suprotstaviti Ali-paši kod Petrovaradina, a tamošnja utvrda došla je pod osmansku opsadu 3. kolovoza 1716.[57] Savojski je dva dana kasnije prešao Dunav i započeo

[55] Matuz, *Osmansko carstvo*, 120.
[56] Isto, 122.
[57] Max Braubach, *Prinz Eugen von Savoyen: eine Bibliographie, Band 3 Mensch und Schicksal*, (Verlag fuer Geschichte und Politik, cop., Wien 1964), 319.

protunapad. U žestokoj bitci princ je okružio velikog vezira nakon čega je osobno poveo svoje vojnike u središte osmanske vojske prema Ali-pašinu stožeru koji je i sam pao u borbi. Osmanska vojska doživjela je još jedan potpuni poraz izgubivši 30 000 vojnika, 140 topova i donedavno pobjedonosnog velikoga vezira.

Nakon uspjeha pod Petrovaradinom Eugen Savojski poveo je svoju vojsku u osmanski dio Banata gdje je nakon dugotrajne borbe i očajničkog otpora osmanskog garnizona zauzeo Temišvar i cijeli Banat 1716.[58] Nakon konzultacija s carem Savojski je dobio zadatak osvajanja Beograda. Ta utvrda s razlogom se nazivala ključem Europe, Beograd je od 1521. već dva puta promijenio ruke, a više je puta bio pod opsadom. Sam Savojski sudjelovao je u opsadi 1688. godine i dobro je poznavao težinu zadatka koja je stavljena pred njega. Stoga je još prije nego što se carska vojska u potpunosti okupila, krenuo prema Beogradu i stavio ga pod opsadu. To je učinio kako bi uspio osvojiti utvrdu prije nego što bi osmanska vojska mogla priteći u pomoć.

Kada se ostatak vojske priključio, princ je raspolagao sa 100 000 vojnika uz dodatak ratne flotile od 60 brodova naoružanih lakom artiljerijom. Beograd je branilo oko 30 000 Osmanlija. Nakon sedamdeset pet dana opsade osmanska vojska stigla je do Beograda, no umjesto da napadnu i sami su se ukopali nedaleko od položaja carske vojske.[59] To je Savojskog stavilo u neugodan položaj jer se sada našao između utvrde ispred njega, a osmanske vojske iza njega. Uz gubitke u borbama carska vojska bila je značajno oslabljena i malarijom od koje je umrla gotovo trećina vojnika. Osmanlije su namjeravale pustiti habsburšku vojsku da se potroši na zidinama Beograda i tada ih dokrajčiti. No kako to često biva, sreća je pratila hrabre i uporne! Osamnaest dana nakon dolaska osmanske vojske jedna topovska kugla pogodila je arsenal na Kalemegdanu koji je eksplodirao ubivši pri tome oko 3000 branitelja. Dan kasnije Savojski je naredio opći napad po noći. Kada je osmanska vojska u zoru uvidjela da je Beograd na rubu pada krenuli su u napad. Opet je Savojski predvodio svoju konjicu u protunapad, porazio Osmanlije izvan zidina Beograda koji su se dali u bijeg.[60] Posada Beograda nakon toga se predala, u zamjenu za slobodan prolaz. Oko 20 000 Osmanlija palo je na bojnom polju, carska vojska uz to je zarobila i veliku količinu opreme i zaliha.

Sljedeće godine potpisan je mir u Požarevcu u kojem su Habsburgovci potvrdili vlast na područjima stečenim u ratu te su osvojili Temišvarski banat i Beograd zajedno sa sjevernim dijelom Srbije. Mletačka Republika odrekla se Peloponeza, ali je dobila Sinj, Imotski i Vrgorac.

[58] Braubach, *Prinz Eugen von Savoyen*, 328.
[59] Isto, 352.
[60] Isto, 357.

Mir u Požarevcu bio je svojevrsna repriza mira u Srijemskim Karlovcima, u oba primirja strane su na temelju principa *uti possidetis* formalnopravno potvrdile postojeću situaciju na terenu, na kojem je Habsburška Monarhija ostvarila značajne teritorijalne dobitke.

Ako usporedimo dva rata – Veliki bečki rat i Osmansko-habsburško-mletački rat – uočljivo je da je Habsburška Monarhija s relativnom lakoćom izvojevala pobjede protiv Osmanlija. Dok je u Velikom bečkom ratu bilo niz obrata i carska vojska pretrpjela je i nekoliko poraza, u Osmansko-habsburško-mletačkom ratu Monarhija nije poznavala poraz. Relativna lakoća s kojom je carska vojska pobjeđivala osmansku, kao što će događaji sljedećih desetljeća pokazati, proizlazila je iz osobe i vojničkog umijeća princa Eugena Savojskog. Usudio bih reći da je od Sente 1697. do Beograda 1717. godine habsburška vojna nadmoć bila isključivo rezultat prinčeva vojnog genija. Njegovom smrću 1736. godine Habsburgovci su izgubili svog najsposobnijeg vojskovođu kojemu nisu uspjeli pronaći dostojnu zamjenu, a nedostatak kompetentnog vodstva bolno će se pokazati u nadolazećem ratu.

U Španjolskoj je ideja o povratku talijanskih posjeda izgubljenih mirom u Utrechtu ostala živa.[61] Ubrzo nakon Rata za španjolsko nasljeđe, novi ambiciozni španjolski kralj Filip V. želio je vratiti španjolske posjede izgubljene u tom ratu. Filip V. je nakon Rata za španjolsko nasljeđe proveo opsežne reforme, obnovio španjolsku ratnu flotu te reformirao, ojačao i povećao vojsku. Francuski kralj Luj XIV. umro je 1715., a naslijedio ga je njegov maloljetni sin Luj XV. Kao unuk Luja XIV., španjolski kralj Filip V. imao je dinastičkih ambicija prema francuskome prijestolju, iako se mirom u Rasstadu odrekao prava na to. S namjerom da spriječe jačanje Španjolske, Velika Britanija, Francuska, Nizozemska i Habsburška Monarhija sklopile su četverostruku alijansu. Uvjeren da posjede u Italiji ne može obraniti bez britanske flote protiv španjolsko-francuske vojske, Karlo VI. pristupio je četverostrukoj alijansi uz značajne ustupke saveznicima.[62]

Filip je iskoristio habsburšku zauzetost ratom s Osmanlijama (1716. – 1718.) i 1717. godine osvojio Sardiniju te Siciliju 1718. godine. Zabrinuti Filipovim ambicijama Britanci i Nizozemci su u ratu koji je postao poznat kao Rat četverostruke alijanse, porazili Filipa na moru, a nakon što su uspješno okončali rat s Osmanlijama, Habsburgovci su napali Španjolce na Siciliji. Pretrpjevši poraze na moru i kopnu Filip V. sklopio je mir kojim je morao ustupiti

[61] Rill, *Karl VI.: Habsburg als barocke Grossmacht*, 164.
[62] Berenger, *Die Geschichte des Habsburgerreiches*, 440.

sva područja koja je osvojio. Savojski vojvoda bio je prisiljen Kraljevstvo Sicilije, koje je sada okupirala habsburška vojska, zamijeniti skromnijim Kraljevstvom Korzike.[63]

Kada je 1733. umro August II., izborni vojvoda Saske i kralj Poljske, pitanje nasljedstva poljskoga prijestolja postalo je još jedno poprište habsburško-burbonskoga rivalstva.[64] Poljska Monarhija bila je izborna, poljsko je plemstvo nakon smrti jednoga kralja biralo drugoga. U izboru novoga kralja Poljske, francuski Burboni vidjeli su priliku ometanja habsburških interesa u Poljskoj te mogućnost proširivanja svojih posjeda, dok su španjolski Burboni vidjeli novu priliku povrata španjolskih posjeda u Italiji. Francuski kandidat za prijestolje bio je Stanisław Leszczyński, potomak moćne poljske plemićke obitelji čija se kći udala za francuskoga kralja Luja XV., dok su Habsburgovci podupirali Augusta III., sina Augusta II., za kojega je bila udana Marija Josepha od Austrije, kći cara Josipa II.[65] Kako bi osigurao potporu Beča, August III. potpisao je pragmatičku sankciju čime je priznao mogućnost da austrijske zemlje naslijedi kći Karla VI. August III. osigurao je potporu Rusije pristavši na koncesije u vojvodstvu Kurlanda na sjeveru Poljske.

Iako je rat vođen zbog pitanja poljskog nasljeđa, rat se većim dijelom nije vodio u Poljskoj. August III. uz pomoć ruske vojske zauzeo je Varšavu gdje je bio okrunjen za kralja, čime je rat u Poljskoj završen.

Na Rajni Francuzi su zauzeli nekoliko utvrda u Vojvodstvu Lotaringije, ali je njihovo napredovanje zaustavljeno kada su poraženi u bitci kod Klausena 1735. godine. Francuska vojska poduprta snagama iz vojvodstava Savoje pokušala je zauzeti habsburške posjede na sjeveru Italije u čemu su spriječeni u nekoliko krvavih bitaka. Na jugu Italije španjolski Burboni bili su mnogo uspješniji. Habsburške snage bile su premalobrojne da bi se suprotstavile kombiniranim španjolsko-francusko-savojskim snagama. Nakon nekoliko opsada Španjolci su uspjeli vratiti Napuljsko Kraljevstvo pod svoju vlast. Iako su se teško mirili s gubitkom Napuljskoga Kraljevstva, 1735. godine postalo je očito da habsburgovci, ponovno zahvaljujući ispražnjenoj državnoj blagajni, nisu mogli nastaviti rat.

Mirovnim sporazumom, konačno potpisanim 1738. godine u Beču, burbonski kandidat Stanisław Leszczyński odustao je od poljskoga prijestolja te je kao kompenzaciju dobio Lotaringijsko vojvodstvo, koje je nakon njegove smrti preko njegove kćeri prešlo u francuski

---

[63] Berenger, *Die Geschichte des Habsburgerreiches*, 172.
[64] Erich Zoellner, *Geschichte Österreichs: von den Anfängen bis zur Gegenwart*, (Verlag fuer Geschichte und Politik, cop., Wien 1984), 271.
[65] Rill, *Karl VI.: Habsburg als barocke Grossmacht*, 290.

posjed. Dotadašnji vojvoda Lotaringije, Franjo Stjepan (1708. – 1765.), zaručnik Marije Terezije, kao kompenzaciju za gubitak Lotaringije dobio je Veliko vojvodstvo Toskane. Vojvodstvo Parme prešlo je u habsburške ruke dok je dotadašnji vojvoda Parme Karlo, sin španjolskoga kralja postao kralj Napulja i Sicilije. Rezultati rata bili su za Habsburgovce i vojno i diplomatski razočaravajući.[66] Habsburgovci su izgubili svoje posjede na jugu Italije, ali su dobili vojvodstva Parme i Toskane te postavili svoga kandidata na poljsko prijestolje. Tada je Karlu VI. možda i najvažniji uspjeh predstavljalo to što je u okviru pregovora Francuska priznala Pragmatičke sankcije od strane Francuske.

Rusija je ponovno zaratila s Osmanskim Carstvom 1735. godine. Rusi su namjeravali osvojiti Azov kako bi dobili pristup Crnome moru te proširiti svoj utjecaj na Kavkazu. Nakon početnih neuspjeha Rusa, Habsburška Monarhija ušla je u rat na strani Rusije. Ovoga puta Monarhija je planirala invaziju na Bosnu, vojska od oko 17 000 ljudi predvođena saskim princem Josefom von Hildurghausenom prodrla je, nakon nekoliko uspješnih manjih okršaja, sve do Banja Luke i 1737. godine započela opsadu grada.[67] Osmanskom posadom od oko 5000 vojnika zapovijedao je Mehmed beg Ćatić. Osmansko Carstvo bilo je iscrpljeno i nije bilo u stanju poslati pojačanja u svoju najzapadniju provinciju. Bosanski age i begovi to su znali pa su stoga sami i bez znanja dvora u Istanbulu organizirali otpor koristeći se time samo lokalnim snagama i resursima, okupivši vojsku od oko 15 000 ljudi pod zapovjedništvom Ali paše Hećimoglua. Carska artiljerija nekoliko je dana bombardirala banjalučku utvrdu.[68] Nakon što je princ Hildburghausen obaviješten da su u okolnim šumama viđeni nepoznati vojnici, naredio je da se njihovo prisustvo ignorira. Iako je znao da mu se približava neprijateljska vojska Hildburghausen je procijenio da Hećimoglu još nije mogao stići do Banja Luke pa ga kretanja manjeg broja vojnika u njegovu zaleđu nisu previše zabrinjavala. Time je učinio kobnu pogrešku te je Ali paši dao priliku da se neopaženo približi habsburškom logoru. Osmanska vojska napala je središte carske vojske te je uz pomoć posade Banja Luke izazvala sveopći metež među carskom vojskom koja gubi bitku i u neredu se povlači s bojnog polja pri čemu se najmanje 1000 vojnika utopilo u Vrbasu. Bitka kod Banja Luke iznimno je značajna za povijest Bosne i Hercegovine i šire regije jer je njome spriječeno habsburško osvajanje Bosne. Da su Habsburgovci kojim slučajem pobijedili, povijest regije, svakako povijest Bosne, tekla bi drukčijim smjerom. U bitci je na svjetlo dana izašla i činjenica nedostatka adekvatnog vodstva u habsburškim redovima. Iako suvremenici kao razloge poraza navode nedostatak teške

[66] Kann, *Geschichte des Habsburgerreiches*, 97.
[67] Enes Pelidija, *Banjalučki boj iz 1737; uzroci i posljedice*, (El-Kalem, Sarajevo 2003.), 319.
[68] Pelidija, *Banjalučki boj iz 1737*, 330.

artiljerije i slabu disciplinu među vojnicima, koje se ne mogu zanemariti kao važni faktori u jednadžbi poraza, nekompetentnost von Hildburghausena i njemu podređenih oficira bila je ključna prevaga u korist osmanske, odnosno bosanske vojske.

Sljedeći u nizu neuspješnih habsburških vojskovođa bio je feldmaršal George Oliver Wallis, dobar poznavatelj lokalnih prilika, zapovjednik Beograda i guverner Kraljevstva Srbije.[69] Osmanska vojska od oko 100 000 vojnika pod vodstvom Ivaz Mehmed paše krenula je prema Beogradu u srpnju 1739. Feldmaršal Wallis imao je izravne naredbe od cara da napadne Osmanlije čim mu se ukaže prilika. Čini se da je feldmaršal previše doslovno interpretirao careve naredbe. Njegova vojska od oko 40 000 vojnika krenula je ususret Osmanlijama, konjica je krenula u napad na osmanske položaje bez da je čekala pješadiju da im se pridruži, brojčano inferiorna i na lošem terenu konjica je bila okružena i pretrpjela je teške gubitke ne postigavši ništa.[70] Kada je carska pješadija stigla do bojnog polja pridružila se konjici u napadu. Iako je bitka trajala od zore do sumraka neorganizirana carska vojska nije uspjela, uz velike gubitke u ljudstvu, poraziti Osmanlije. Wallis je sljedećega dana naredio povlačenje prema Beogradu. Osmanlije su slijedili carsku vojsku i stavili grad pod opsadu. Nakon 51 dana opsade Wallis je naredio da se spali carska dunavska flota i predao grad Osmanlijama. Ako je poraz Hildburghausena značio neuspjeh za Bečki dvor, poraz Wallisa značio je pravu katastrofu. General Wallis podnio je punu krivnju za poraz i gubitak Beograda. Stavljen je pred vojni sud, proglašen krivim za teško zanemarivanje dužnost te zatočen u dvorcu Spielberg. Marija Terezija pomilovala ga je tri godine kasnije pa je Wallis proveo ostatak života na svojim imanjima.

Prva polovica 18. stoljeća, od mira u Srijemskim Karlovcima do početka Rata za austrijsko nasljeđe obilježena je općim zanemarivanjem vojske te padom njezine učinkovitosti na bojnom polju. Rat za španjolsko nasljedstvo 1701. – 1714. pokazao je nesposobnost Habsburgovaca da financiraju i održavaju veći broj vojnika na bojnom polju i svu manjkavost kvalitete habsburških jedinica. Unatoč tome, zahvaljujući vodstvu Eugena Savojskog, Monarhija je uspjela i na istoku (Petrovaradin) i na zapadu (Blenheim) izvojevati značajne pobjede. Takva povoljna situacija dovela je do pretjeranog samopouzdanja Bečkog dvora u odnosu prema Osmanskom Carstvu. Jednom kada su ostali bez svoga najboljega vojskovođe sve manjkavosti habsburške vojske izbile su na površinu i uzrokovale tako teške poraze.[71]

[69] Rill, *Karl VI.: Habsburg als barocke Grossmacht*, 324.
[70] Isto, 324–325.
[71] Matuz, *Osmansko carstvo*, 124.

Precjenjivanje vlastitih, a podcjenjivanje osmanskih mogućnosti skupo je stajalo careve. 18. stoljeće razdoblje je manifestacije veličine Habsburške Monarhije te ostataka slave Osmanskoga Carstva[72], no u prvoj polovici 18. stoljeća Osmansko Carstvo pokazalo je da, iako općenito gledajući u defenzivi, itekako može parirati Habsburgovcima na istoku. Iako su simptomi bolest bili itekako vidljivi, Osmansko Carstvo bilo još daleko od *bolesnika na Bosporu* kojega znamo iz 19. stoljeća.

Iako se kraj Velikog bečkog rata smatra krajem ratnih pustošenja u Slavoniji to možemo tek retroaktivno ustvrditi. Osmansko-habsburški odnosi ili bolje rečeno ratovi, pokazuju nam da se Slavonija u tom razdoblju konstantno nalazila u delikatnom limbu između mira i rata te latentnoj opasnosti da doživi sudbinu Beograda i Banata, odnosno ponovno potpadne pod osmansku vlast. Iako nije bilo provala osmanskih jedinica, Slavonija se ipak nalazila na samom rubu područja zahvaćenih sukobima. Zbog toga je vojska u Slavoniji bila sveprisutna, a još uvijek itekako živa prijetnja Osmanskog Carstva na istoku imala je presudnu ulogu za razvoj Slavonije u prvoj polovici 18. stoljeća.

3.2. Pragmatička sankcija

Nadvojvoda Karlo (*Carolus Franciscus Josephus Wenceslaus Balthasar Johannes Antonius Ignatius*) rođen 1685., bio je drugi sin cara Leopolda. Tijekom Rata za španjolsko nasljeđe bio je habsburški kandidat za španjolsko prijestolje te je od 1705. boravio kao španjolski kralj u Barceloni. Njegova se vlast protezala samo na područje Katalunije, dok je ostatak Španjolske bio pod vlasti Burbona. Nakon smrti njegova brata, cara Josipa II., Karlo

[72] Matanović*: Grad na granici: slobodni vojni komunitet Brod na Savi od sredine 18. do sredine 19. stoljeća*, 15.

VI. vratio se u Beč te je okrunjen za cara.[73] Ako se dugu vladavinu Karla VI. želi karakterizirati, onda je borba za priznanje Pragmatičke sankcije odlučujući činitelj njegove čitave politike.[74]

Smrću svoga brata Karlo VI. postao je jedini muški potomak kuće Habsburg. Josip I., poznat po mnogim ljubavnim aferama zarazio je svoju suprugu spolnom bolešću od koje je ostala neplodna, dok je Karlo više pozornosti posvećivao mladim muškarcima na dvoru nego svojoj ženi, koja nije pridonijela njegovim naklonostima, udebljavši se toliko tijekom braka da je jedva magla hodati bez tuđe pomoći.[75] Tako je Monarhija, kombinacijom promiskuiteta i gojaznosti, a ne francuske i španjolske vojske, dovedena do samoga ruba dinastičke propasti.

Josip II. ostavio je dvije kćeri, Mariju Josephu i Mariju Amaliju, a Karlo Mariju Theresiju, Mariju Josephu i Mariju Amaliju. Karlo je u sporazumu s bratom pristao da Josipove kćeri, ukoliko Karlo ne bude imao muških nasljednika (u vrijeme sklapanja sporazuma Karlo nije imao djece), naslijede sve habsburške zemlje. Mnogo veću brigu za Habsburgovce predstavljala je činjenica što prema tadašnjim zakonima i tradiciji u Svetome Rimskom Carstvu žene nisu mogle nasljeđivati prijestolja i zemlje. Karlo VI. donio je 1713. godine Pragmatičku sankciju. Pragmatička sankcija bila je prema rimskome pravu kraljevski edikt o najvažnijim pitanjima.[76] Tim dokumentom Karlo VI. izmijenio je ugovor postignut s bratom, obznanivši nedjeljivost habsburških zemalja te odredivši da će ga u nedostatku muških nasljednika naslijediti vlastite kćeri (iako i tada još nije imao djece).[77] Jednostavna objava avarskoga edikta nije bila dovoljna, sankciju su morali potvrditi staleži habsburških zemalja.

Na vanjskopolitičkome planu Bečki je dvor u razdoblju od deset godina od donošenja sankcije, velikim diplomatskim naporima i teškim ustupcima uspio ishoditi potvrdu Pragmatičke sankcije od većine europskih sila. Francuska je priznala sankciju okončanjem rata za poljsko nasljeđe, a zauzvrat je Karlo priznao francuski suverenitet nad Vojvodstvom Lotaringije. Nakon rata četverostruke alijanse Španjolska je priznala Pragmatičku sankciju, a zauzvrat su dobili Vojvodstvo Parme. Velika Britanija i Nizozemska prihvatile su Sankciju dok je Karlo zauzvrat ukinuo kompaniju u Ostendu.[78] Car je 1722. osnovao kompaniju u Ostendu u habsburškim posjedima u nekadašnjoj Španjolskoj Nizozemskoj po uzoru na nizozemske,

---

[73] Gerhard Hartmann, Karl Rudolf Schnith, ur. *Die Kaiser: 1200 Jahre europaeische Geschichte*, (Verlag Styria, cop., Graz; Wien; Koeln 1996), 588.
[74] Vacha, *Die Habsburger*, 267.
[75] Ingrao, *Habzburška Monarhija*, 121.
[76] Victor Lucien Tapie, *Maria Theresia: die Kaiserin und ihr Reich*, (Verlag Styria, Graz etc. 1989.), 38.
[77] Berenger, *Die Geschichte des Habsburgerreiches*, 442.
[78] Kann, *Geschichte des Habsburgerreiches: 1526-1918*, 95.

britanske i francuske kompanije koje su trgovale u kolonijama, kojima je u kratkome roku kompanija u Ostendu postala ozbiljna konkurencija. Pruski Hohenzollerni prihvatili su Sankciju u znak odanosti caru. Zahvaljujući potpori Leopolda I. Hohenzollerni su stekli naslov kraljeva u Pruskoj 1700. godine.

I na unutarnjopolitičkome planu Pragmatička sankcija obilježila je politiku Bečkoga dvora. Hrvatski sabor bio je prvi koji je u Habsburškoj Monarhiji potvrdio Sankciju, već 1712., dakle prije nego što je ona objavljena. Karlo VI. tu Sankciju nikada nije službeno potvrdio iz obzira prema ugarskom plemstvu, koje je tada bilo protiv prava Habsburgovaca na nasljedstvo u ženskoj liniji, ali ju je primilo na znanje.[79]

Pregovori s ugarskim staležima urodili su plodom tek nakon što je car potvrdio sva prava ugarskog plemstva, uz izdašne dodjele zemlje najutjecajnijim plemićima i osiguranje nedjeljivosti Zemalja Krune sv. Stjepana.[80]

Karlo VI. pokušao je diplomatskim manevrima osigurati svojoj kćeri Mariji Tereziji nasljedstvo habsburških zemalja, ali je u potpunosti zanemario vojsku. Habsburška vojska, u ratovima prve polovice 18. stoljeća, jasno je pokazala da nije kadra voditi produžene ratove, ponajviše zbog manjka financijskih sredstava i loše opskrbe. Zanemario je savjete princa Eugena Savojskog da se, umjesto skupljanja potpisa drugih vladara, usredotoči na punjenje državne blagajne i jačanje vojske.[81]

Car je, kao što će događanja koja će uslijediti pokazati, sasvim iluzorno očekivao da će se velike sile držati Pragmatičke sankcije. Smrću Karla VI. kuća Habsburg izumrla je u muškoj liniji, a sam opstanak Monarhije došao je u pitanje.

Marija Terezija (Maria Theresa Walburga Amalia Christina) rođena je 1717. godine. Bila je prva kći cara Karla VI. i kao žensko dijete predstavljala je razočaranje ne samo za cara već za čitavu Monarhiju, jer je tada još postajala nada da će car uspjeti dobiti muškoga nasljednika. Iako je njezin otac priznavanjem Pragmatičke sankcije uspio, barem formalno, osigurati njezino stupanje na prijestolje, Marija Terezija nije odgajana da vlada. Fokus njezina

[79] Mira Kolar Dimitrijević, „Nasljeđivanje Monarhije po ženskoj liniji, ili kako se Pragmatička sankcija odrazila na politički i vojni Život Hrvatske“, u: *Povijest Hrvata, Knjiga druga – Od kraja 15. st. do kraja Prvoga svjetskog rata*, ur: Mirko Valentić, Lovorka Čoralić, (Školska Knjiga, Zagreb 2005.), 239.
[80] Kontler, *Povijest Mađarske*, 205.
[81] Vajda, *Felix Austia*, 343.

obrazovanja bio je na slikanju, plesu i glazbi, obrazovanje tipično za plemkinje koje su odgajane da budu supruge vladara, a ne da same vladaju.

Općenito je poznato da je Karlo VI. svojoj kćeri ostavio carstvo koje se nalazilo u katastrofalnome stanju.[82] Marija Terezija naslijedila je neodlučne očeve savjetnike uz praznu državnu blagajnu te vojsku od oko 80 000 ljudi koji mjesecima nisu primili plaću. Uspjela je osigurati potporu habsburških zemalja, ali je već krajem 1740. godine pruski kralj Friedrich I. napao i zauzeo Šlesku, pokrajinu bogatu mineralima i rudnicima s visoko razvijenom ekonomijom, iznimno važnu za Habsburšku Monarhiju. Francuska, Bavarska i Španjolska sklopile su 1741. godine savez iz Nympfenburaga s ciljem podjele habsburških zemalja.[83] Nakon što je zauzeo Šlesku, Friedrich I. je Mariji Tereziji ponudio savezništvo, odnosno da će braniti njezine interese uz uvjet da ona prizna prusku vlast nad Šleskom. Marija Terezija odbila je bilo kakvo priznavanje pruske vlasti nad Šleskom i krenula u Rat za austrijsko nasljeđe.

Friedrich I. nanio je habsburškoj vojsci teški poraz u bitci kod Molovica 1741. godine. Bavarski elektor Karlo Albert (1697. – 1745.) uz značajnu podršku Francuske krenuo je prema Beču iste godine te zauzeo Linz. Umjesto da nastavi prema Beču, zabrinut da je grad predobro branjen, da se zima bliži i da je predaleko od svoje baze, krenuo je prema Češkoj, zauzeo Prag gdje je izabran i okrunjen za kralja Češke.[84] Uz kraljevski naslov Karlo Albert je svome imenu dodao i titulu nadvojvode Austrije, što je jasno pokazalo njegove pretenzije.

U vrijeme najveće krize, kada se sama Habsburška Monarhija nalazila pred raspadom, a njezine zemlje bile su u opasnosti da budu podijeljene kao ratni plijen, ugarsko plemstvo stalo je na stranu Marije Terezije i mobiliziralo vojsku od 60 000 ljudi.

Mariji Tereziji očajnički je trebao uspjeh, stoga je maršalu Khevenhülleru koji je predvodio novu vojsku osnaženu svježim jedinicama iz Ugarske, naredila zimski pohod na Bavarsku. U zimu 1742. godine habsburška vojska dočekala je potpuno nespremne Bavarce i na dan krunidbe Karla Alberta za češkoga kralja u Pragu zauzela München.

Nakon uspjeha u Bavarskoj, habsburška vojska predvođena Franjom Stjepanom pokušala je zauzeti Češku no pretrpjeli su još jedan teški poraz od Prusa u bitci kod Kotušica. Njegova sposobnost da austrijskim vojskama nanosi ponižavajuće poraze ubrzo je postala

[82] Berenger, *Die Geschichte des Habsburgerreiches*, 449.
[83] Kann, *Geschichte des Habsburgerreiches: 1526-1918*, 99.
[84] Winder, *Danubia: A Personal History of Habsburg Europe*, 185.

legendarna, što ga je za Beč učinilo gotovo demonskim likom.[85] Nakon toga neuspjeha Marija Terezija sklopila je mir s Friedrichom I. u kojem je Šlesku prepustila Pruskoj dok se Pruska povukla iz rata. Potpuni poraz Habsburgovaca, koji bi samo dodatno ojačao Francusku nije bio u interesu Pruske. Friedrich I. ostvario je svoje ciljeve dobivši priznanje svoje vlasti nad Šleskom. Habsburška je vojska ubrzo nakon povlačenja Prusa zauzela Češku, a Marija Terezija okrunjena je u Pragu češkom krunom 1743. godine. S 25 godina, unatoč svi otporima, Marija Terezija, uz iznimku Šleske, bila je ponovno gospodarica svojih nasljednih zemalja.[86]

U potporu Mariji Tereziji, ali u biti protiv Francuske, britanski kralj George II. poslao je na kontinent vojsku koja je Francuzima nanijela težak poraz u bitci kod Dettingena 1743. godine, čime je francuska vojska bila prisiljena povući se zapadno od Rajne.

Marija Terezija bila je zabrinuta da bi se nakon francuskoga poraza Friedrich I. mogao ponovno uključiti u rat, stoga je da bi osigurala svoje posjede u Italiji, s Kraljevstvom Sardinije sklopila mir. Zauzvrat za teritorijalne ustupke na sjeveru Italije, Kraljevstvo Sardinije priznalo je Pragmatičku sankciju i pridružilo se Habsburgovcima u ratu.

Osiguravši se tako u Češkoj i Italiji, habsburška vojska predvođena suprugom i suvladarom Marije Terezije, Franjom Stjepanom prešla je Rajnu, pokušavši invaziju na samu Francusku. Friedrich I., zabrinut jačanjem Habsburške Monarhije, iskoristio je odsutnost habsburške vojske, napao Češku i zauzeo Prag 1744. godine. Ponovno uključenje Pruske u rat prisililo je Franju Stjepana da se povuče s Rajne i vrati u Češku. Habsburški diplomati pridobili su dotadašnjeg pruskog saveznika Sasku da promijeni strane, tako da je Friedrich I. sada ostao izoliran u Češkoj i prisiljen povući se uz velike gubitke. Sljedeće su godine Britanija, Nizozemska, Saska i Habsburška Monarhija sklopile četverostruki savez i nastavile rat.

Nakon smrti cara i bavarskoga vojvode Karla VII. carsko je prijestolje ostalo ispražnjeno, a Franjo Stjepan, kako žene nisu mogle zasjesti na carsko prijestolje, postao je habsburški kandidat te je izabran za cara 1745. godine. Izbor Franje Stjepana za cara bio je beznačajan u vojnom i ekonomskom smislu, ali je obnovio prestiž kuće Habsburg.[87]

Habsburške su snage, nakon što su ponovno zauzele Češku, pokušale vratiti i Šlesku, ali nakon što su pretrpjeli teške poraze od Friedricha I. u bitkama kod Hohenfriedberga i Soora

[85] Isto, 183.
[86] Hartmann, Schnith; *Die Kaiser*, 615.
[87]Kann, *Geschichte des Habsburgerreiches*, 101.

1745. godine, Marija Terezija sklopila je novi sporazum s Friedrichom I. u kojem je ponovno odustala od Šleske dok je Friedrich I. podržao izbor Franje Stjepana za cara.

Rat se nastavio na Rajni, gdje su Francuzi iskoristili povlačenje britanske vojske, koja je bila prisiljena vratiti se u Britaniju da bi suzbila Jakobitski[88] ustanak koji su potakli sami Francuzi.

U Italiji habsburške su snage uspjele sačuvati svoje posjede protiv upornih francusko-španjolskih napada. 1747. godine postalo je očito da koalicija predvođena Francuskom, s namjerom podjele Habsburške Monarhije, neće uspjeti u svom naumu. Rat je okončan sporazumom iz Aix-la-Chapellea 1748. godine. Pruska je dobila Šlesku, gotovo udvostručivši svoju ekonomiju i broj stanovnika čime se Pruska uspostavila kao nova sila na europskom kontinentu. Novo suparništvo između Pruske i Habsburške Monarhije, u početku vezano uz Šlesku, proširit će se na suparništvo oko dominacije u Carstvu. Marija Terezija uspjela je zadržati prijestolje i uz iznimku Šleske i manjih dijelova na području sjeverne Italije, očuvati integritet habsburških zemalja te osigurati carski naslov za svoga supruga.

Povijest Habsburške Monarhije u prvoj polovici 18. stoljeća obilježilo je rivalstvo s Francuskom na zapadu, ratovi s Osmanskim Carstvom na istoku te nedostatak nasljednika, što je bio izrazito destabilizirajući faktor za bilo koju monarhiju, pa tako i za Habsburšku. Nakon smrti Josipa I. nepostojanje muških nasljednika postalo je središnji problem čitave habsburške politike, i na unutrašnjopolitičkome i na vanjskopolitičkome području. Karlo VI. uspio je ratifikacijom Pragmatičke sankcije osigurati nasljedstvo u ženskoj lozi, ali se ubrzo nakon njegove smrti prihvaćanje Pragmatičke sankcije pokazalo kao mrtvo slovo na papiru. Monarhija se za svoj opstanak morala izboriti na bojištima diljem Europe, u čemu je na kraju velikim naporima i uspjela.

Nestabilnost Monarhije imala je itekako teške posljedice i za Slavoniju i za ostale habsburške zemlje. Konstantni ratovi u potpunosti su iscrpili njezine resurse pa su punjenje blagajne i interesi vojske imali prioritet nad svim ostalim pitanjima, što je imalo izrazito negativan utjecaj na društveno-ekonomske prilike u Slavoniji tijekom prve polovice 18. stoljeća.

[88] Pristaše svrgnute dinastije Stuart.

3.3. Kameralizam, uprava i financije

Kako upravljati državom? To ključno pitanje dobiva naročitu važnost u vremenima kada iz temelja izmijenjene prilike traže i reviziju ustaljenih zasada. Takvo vrijeme je, *par exellence*, bilo doba stvaranja modernih europskih država u razdoblju od 16. do 19. stoljeća.[89]

Razvoj monarhija, od kojih će se na europskome prostoru razviti i moderne države, možemo pratiti od razdoblja Tridesetogodišnjega rata, čijim su završetkom 1648. godine uspostavljeni novi kriteriji moći na političkoj karti Europe.[90]

Od početka ranoga modernoga doba u većini europskih država jača univerzalna centripetalna moć vladara nad partikularnim centrifugalnim interesima plemstva s čime dolazi do redefinicije uloge vladara. U Francuskoj će ključne reforme za razvoj apsolutističke monarhije biti provedene u vrijeme Luja XIV. (1643. – 1715.), u Pruskoj u vrijeme Friedricha Wilhelma I. (1713. – 1740.) i nastavit će svoj razvoj u vrijeme Friedricha II. (1740. – 1786.), u Rusiji za vrijeme Petra I. (1689. – 1725.) i Katarine II. (1762. – 1796.), a u Habsburškoj Monarhiji prve će korake u tom smislu napraviti Leopold I. (1655. – 1705.), da bi integraciju države proveli Marija Terezija (1740. – 1780.) i Josip II. (1780. – 1790.).[91]

Razdoblje prve polovice 18. stoljeća, završno je razdoblje Habsburške Monarhije u ranom modernom dobu. Reformskim inicijativama za vladavine Marije Terezije stvoreni su obrisi nečega što se može smatrati suvremenom državom, državom s velikom stajaćom vojskom i financijskim aparatom koji će ju uzdržavati te razvijenim upravnim aparatom, koji će zadirati u gotovo sve sfere života svojih građana. No teorijski model države koji će u Habsburškoj Monarhiji svoju potpunu manifestaciju doživjeti u drugoj polovici 18. stoljeća razvijen je i primjenjivan mnogo ranije.

U Habsburškoj Monarhiji proces širenja vladarske moći započeo je u prvoj polovici 17. stoljeća, no s mnogo manje kontinuiteta nego što je to bio slučaj u Pruskoj, Francuskoj ili Rusiji.

---

[89] Uroš Dujšin, „Kameralizam – Politička doktrina mudrih dvorjana“, u: *Nikola Škrlec Lomnički sv. 2*, (Pravni fakultet u Zagrebu, Zagreb 2000), 77.
[90] Ivana Horbec, *Zdravlje naroda – bogatstvo države. Prosvijećeni apsolutizam i počeci sustava javnoga zdravstva u Hrvatskoj*, (Hrvatski institut za povijest, zagreb 2015), 31.
[91] Horbec, *Zdravlje naroda*, 32.

Posjedi Habsburgovaca koji su činili Monarhiju bili su sklop izrazito heterogenih cjelina, s različitim tradicijama i različitim stupnjem autonomije plemstva, odnosno moći Bečkoga dvora nad njima. Državni razvoj Habsburške Monarhije u 18. stoljeću gotovo je nemoguće razumjeti izvan konteksta gospodarsko-upravne teorije čiji su početci u Monarhiji vezani uz dvor Leopolda I. – kameralističke teorije.[92]

Njemački kameralizam svoje krojenje vuče od cara Maksimilijana I., koji je 1498. godine za austrijske zemlje osnovao Dvorsku komoru (*Hofkammer*), po burgundsko-francuskom uzoru kao ustanovu, kojoj je zadatak isključivo se baviti stručnom upravom imovine te prihoda i rashoda austrijskog vladara, odnosno države. Stručni suradnici te komore prozvani su kameralistima.[93]

Začetnici austrijskog kameralizma, Philip Wilhelm von Hörnigk (*Österreich über alles, wann es nur will*, 1685.), Wilhelm von Schröder (*Fürstliche Schatz- und Rentkammer*, 1686.) i Johann Joachim Becher (*Politischer Diskurs von den eigentlichen Ursachen des Auff- und Abnehmens der Städte, Länder und Republicken in specie wie ein Landvolk reich und nahrhafft zu machen*, 1688.) bili su inspirirani djelima francuskih i engleskih merkantilista te autorima srednjoeuropske, ponajprije njemačke varijante te teorije.[94]

Hörnigk, Schröder i Becher djelovali su kao dio utjecajnih krugova Bečkoga dvora i izravno u interakciji s političkim potezima Dvora, a teoriju kameralizma postavili su kao znanost državne prakse i praktične primjene teorijskih modela, pri čemu kao osnovni cilj reformi ističu postizanje države blagostanja (*Wohlfahrtsstaat*).[95]

Pod utjecajem teorije prirodnoga prava (*jus naturae, Naturrecht*) pojam vladara odvaja se od ideje o njegovu božanskom podrijetlu – vladar postaje utjelovljenje države i nositelj suverenosti kao izvora svih zakona. Legitimnost njegova angažmana u uređenju države može se sažeti u izrazu državnoga interesa (*ragion di stato, ratio status, Staatsräson*): država je promatrana kao jedinstvena organizacija moći s vlastitim interesima na čelu s vladarom koji se u promociji državnih interesa poziva na nužnost (*necessitas*) i opću korist (*utilitas publica*).[96]

---

[92] Isto, 33–34.
[93] Valdemar Lunaček, *Povijest ekonomskih doktrina*, (Dom i svijet : Ekonomski fakultet, Zagreb, 2004), 155.
[94] Lunaček, *Povijest ekonomskih doktrina* 157/158.
[95] Horbec, *Zdravlje naroda*, 35.
[96] Isto, 34.

Teoretičarima prirodnog prava glavni je cilj države bila izgradnja „države blagostanja“ (*Wohlfahrtsstaat*), tj. postizanje općega dobra (*bonum publicum*).[97] Osnovni izvor bogatstva države pritom vide u njezinu stanovništvu, jer ono porezima, radnom snagom i vojnom službom dugoročno pridonosi općemu dobru.[98]

Prema tome vladari su, kao utjelovljenje države imali moralnu obvezu brinuti se za opće dobro svojih podanika bez obzira na partikularne interese plemstva. Kako bi proveli kameralistički model države, habsburški vladari morali su se osloniti na učinkovit sustav uprave poduprt snažnom vojskom. No, poput vojske, upravne institucije Monarhije predstavljale su slabu i neučinkovitu silu kojoj su prijeko bile potrebne temeljite reforme. Tijekom vladavine Karla VI., aristokratski, crkveni, i dvorski patroni proglasili su pobjedu Monarhije i njezino uzdizanje u veliku silu prvoga reda. Ipak, iza zamjenjivih baroknih pročelja vrebala je stvarnost, većinom nepromijenjena još iz vremena Leopolda I.[99]

Habsburške administrativne institucije izrasle su iz dvora kako bi upravljale rastućim posjedima. Albert II (1397. – 1439.) 1348. godine odvojio je kancelariju na austrijsku i rimsku, a Maksimilijan I. (1459. – 1519.) uspostavio je Dvorsku komoru 1496. godine.[100] Te institucije reformirane su i proširene pod Ferdinandom I. (1521. – 1564.), koji je stvorio službena tijela s plaćenim osobljem.[101] Još 1527. Ferdinand je objavio uređenje svojih zemalja (*Hofstatsordnung*)[102] kojima je oformio institucije središnje vlasti za svoje zemlje po uzoru na Austriju. Tako su uspostavljeni Dvorsko vijeće, Tajno vijeće, Dvorska kancelarija i Dvorska komora, a njihove ovlasti prostirale su se na cijelu Monarhiju, bez obzira na pojedinačne zemlje ili određene privilegije.

Dvorsko vijeće (*Hofrat*) sastojalo se od savjetnika, plemića i učenih pravnika iz austrijskih nasljednih zemalja i Svetog Rimskog Carstva. Staleži nisu imali utjecaja na sastav Vijeća, jer je savjetnike imenovao izravno vladar. Vijeće je imalo pravnu funkciju, kao prizivni sud Monarhije. Kad je Ferdinand 1556. postao njemačko-rimski car Dvorsko vijeće postalo je nadležno isključivo za pitanja Carstva (*Reichhofrat*).[103]

---

[97] Isto, 33.
[98] Isto, 25.
[99] Ingrao, *Habzburška monarhija: 1618-1815*, 119.
[100] Peter H. Wilson, *The Holy Roman Empire: A Thousand Years of Europe's History*, (Penguin Random House UK, London 2016.), 378.
[101] Parvev, *Habsburgs and Ottomans between Vienna and Belgrade*, 146.
[102] Berenger, *Die Geschichte des Habsburgerreiches*, 193.
[103] Isto, 193.

Članovi Tajnoga vijeća (*Geheimrat*) savjetovali su cara u pitanjima vođenja opće politike. S njima bi se kralj savjetovao u prvom redu o vanjskoj politici, zatim o najvažnijim i općim pitanjima unutrašnje politike te o financijskim i vojnim pitanjima. Do Leopolda I. broj tajnih savjetnika toliko se povećao da je on 1659. osnovao Tajnu konferenciju koja je djelomično preuzela zadatke Tajnoga vijeća.[104] Josip I. 1709. Tajnu konferenciju podijelio je na Užu i Širu konferenciju. Užoj konferenciji dodijeljeni su u nadležnost vanjski poslovi, a Široj unutrašnji.

Leopold I. osnovao je i posebne komisije koje su se bavile određenim pitanjima vanjske politike (tako su osnovane komisije za odnose s Njemačkom, Francuskom, Venecijom, Turskom itd.). Neki su savjetnici mogli istodobno biti članovi više komisija. Za neka nenadana pitanja osnivane su privremene izvanredne komisije, dok su za neka unutrašnja pitanja, u prvom redu za financijska i vojna, postavljene posebne deputacije.

Dvorska komora (*Hofkammer*) bila je financijska institucija Habsburške Monarhije. Njezin zadatak bio je savjetovanje kod poslova prihoda i rashoda, nadzor zemaljskih komora, preuzimanje prihoda koji su ostali u zemljama nakon podmirenja troškova njihove uprave i koji su nastali raspisivanjem izvanrednih poreza u austrijskim zemljama. Komora je također preuzimala vojnu i financijsku pomoć koju su davali njemački staleži za financiranje skupih ratova protiv Osmanlija.

Dvorsko ratno vijeće (*Hofkriegsrat*) osnovano je 1556. u Beču kao središnje vojno nadleštvo za sve habsburške zemlje. Bilo je zaduženo za planiranje i provođenje ratnih operacija, isplatu plaća vojnicima, nabavu zaliha i gradnju utvrda.[105]

Dvorska kancelarija (*Hofkanzlei*) u različito vrijeme bavila se različitim poslovima. Isprva je bila pisarnica i kancelarija zajednička za sve habsburške zemlje. Kasnije su pojedine zemlje Habsburške Monarhije dobile svoje zasebne dvorske kancelarije. Od kraja 18. stoljeća nastaju dvorske kancelarije za Erdelj, Lombardiju i Belgiju te za Ugarsku i Češku.

Različite kancelarije imale su različit stupanj neovisnosti prema Beču, što je uglavnom ovisilo o snazi feudalaca u pojedinim zemljama Monarhije. Češka dvorska kancelarija bila je najviše upravno tijelo za češke zemlje, a njezin je predstojnik upućivao prijedloge za zemaljski sabor te njegove zaključke podnosio kralju, supotpisivao kraljevske odredbe, podnosio

[104] Isto, 198.
[105] Isto, 199.

prijedloge za pomilovanja i dodjeljivanje povlastica. Ugarska dvorska kancelarija postojala je još u doba kralja Ferdinanda I. Reorganizacijom uprave 1722. – 1723. postala je posredno tijelo između kralja i staleža u Ugarskoj. U djelokrugu je imala pravo pomilovanja, davanja duhovnih i svjetovnih služba, dobara i naslova. Karlo VI. osnovao je i talijansku kancelariju, popunjenu katalonskim plemićima koji su tijekom Rata za španjolsko nasljeđe podupirali habsburgovce. Ona je imala potpunu autonomiju i nadležnost na carskim posjedima u Italiji.[106]

Iako je Habsburška Monarhija u prvoj polovici 18. stoljeća imala institucije središnje vlasti, one su bile daleko od dobro ustrojenih upravnih organa koji bi mogli provesti uzvišene kameralističke ideale države blagostanja. Tajno vijeće toliko je naraslo po broju članova da je postalo posve nefunkcionalno. Kancelarije (carska i austrijska) konstantno su se međusobno borile za utjecaj i nisu imale nikakve moći nad češkom, ugarskom i talijanskom kancelarijom. Dvorska komora bila je slabo kolektivno tijelo koje je imalo malo stvarne kontrole nad na papiru podređenim riznicama.[107] Dvorsko ratno vijeće bilo je u konstantnom sukobu s Komorom, a i njegov je autoritet nad habsburškom vojskom bio nepotpun. Područjem Vojne krajine upravljalo je Dvorsko ratno vijeće u Grazu dok je tijekom ratova u prvoj polovici 18. stoljeća uspostavljeno nekoliko institucija neovisnih o dvorskom ratnom vijeću, poput General Krieg Commisarialamta, zaduženih za opskrbu vojske.

Do početka 18. stoljeća habsburške upravne institucije evoluirale su u neučinkovit i skup konglomerat institucija s fragmentiranim ovlastima i konstantnim međusobnim prepiranjima, popunjene dobrim dijelom nesposobnim i korumpiranim službenicima. Tako je primjerice grof Sizendorf, koji je predsjedao dvorskom komorom dvadeset i četiri godine, osuđen da je pronevjerio oko dva milijuna forinti, a Napuljskim Kraljevstvom toliko se loše upravljalo da je zapravo predstavljalo teret za državnu blagajnu. Neprestani, skupi i dijelom neuspješni ratovi te slaborastući prihodi, doveli su do stanja u kojem Habsburška Monarhija nije mogla stvoriti dovoljno sredstava da bi pokrila rashode, čak i u mirnodopskim uvjetima.[108]

Prazna blagajna nije spriječila vladare da se odaju samodopadnome iskazivanju moći koja je svoj izričaj našla u arhitekturi baroka. Motivirani uobičajenom kombinacijom

[106] Ingrao, *Habzburška monarhija*, 123.
[107] Isto, 55
[108] Franz Mensi, *Die Finanzen Oesterreichs-nach archivalischen Quellen dargestellt*, (k. u. k Verlags-und Universit. Buchhandlung, Wien 1890), 744–758.

religioznosti, dinastičke propagande i nesputanog samodokazivanja[109] Josip II. i Karlo VI. obilno su trošili novac koji zapravo nisu imali.

Josip I. za svoje šestogodišnje vladavine izgradio je novu zgradu opere, dva kazališta, akademiju likovnih umjetnosti, čitavo predgrađe Beča, utrostručio je broj svojih glazbenika na 300, a jednom prilikom potrošio je čak 30 000 florena na zimsku konjičku povorku sanjkama.[110] Karlo VI. usmjerio je svoju graditeljsku djelatnost uglavnom na duhovne građevine, izgradio je i obnovio mnoge samostane i crkve, gradio je bolnice, domove za veterane te dvorsku biblioteku.[111]

Klerikalne i svjetovne elite u rastrošnosti nisu nimalo zaostajale za svojim vladarom. Tako su u Beču, ali i diljem Monarhije, za vrijeme Josipa I. i Karla VI. nicale velebne barokne palače i samostani.

Manjak u državnoj blagajni u ratnim se uvjetima pokrivao manjim dijelom subvencijama saveznika, najviše Engleske, a najvećim dijelom zaduživanjem. Ukupni prihodi Monarhije iznosili su oko 27 milijuna guldena 1717. godine, a ukupno zaduženje Monarhije iznosilo je 60 milijuna guldena 1711. godine, da bi se popelo na oko 100 milijuna guldena na početku vladavine Marije Terezije.[112]

Kronični nedostatak financijskih sredstava zajedno s neučinkovitom upravom značili su da su Habsburgovci, gdje god su vladali u prvoj polovici 18. stoljeća, do krajnjih granica iscrpljivali svoje podanike. Slavonija tu nije bila iznimka. Rakoczyjev ustanak u Ugarskoj najvećim je dijelom bio motiviran nezadovoljstvom kmetova. Tijekom Rata za španjolsko nasljeđe carska vojska okupirala je Bavarsku 1704. godine, već sljedeće godine habsburgovci su drastično povećali poreze i počeli s prisilnom regrutacijom kmetova u vojsku, što je dovelo do ustanka kmetova.[113]

Bilo je očito da su temeljite reforme nužne, ali nakon kratke međuigre ranoga prosvjetiteljstva za vladavine energičnoga Josipa I.[114] na prijestolje je stupio Karlo VI. Beznadni mediokritet, zapravo trom i ćutljiv čovjek koji je od oca naslijedio flegmatičnost i

[109] Ingrao, *Habzburška monarhija*, 116.
[110] Isto, 115.
[111] Isto, 116.
[112] Mensi, *Die Finanzen Oesterreichs*, 705.
[113] Ingrao, *Habzburška monarhija*, 107.
[114] Vacha, *Die Habsburger*, 263.

neodlučnost, ali ne i inteligenciju i savjesnost, plitak i trivijalan um koji teško da je bio dorastao izazovima s kojima se suočavala Monarhija.[115]

Karlo je činio samo manja podešavanja unutar zapuštenoga upravnoga sustava, poput reforme knjigovodstva na svim razinama porezne uprave, dok su ambiciozniji projekti stavljeni na stranu.[116] Kako bi osigurao podršku Pragmatičke sankcije, car je činio mnoge ustupke velikašima diljem Monarhije. Promatrano Karlovim očima, krajnja korist od njegove bliske suradnje sa staležima bila je brzo i jednoglasno prihvaćanje Pragmatičke sankcije, a elite Monarhije nagradile su Karlovu popustljivost odanošću dok je seljaštvo platilo simbiozu vladara i aristokracije.[117]

[115] Ingrao, *Habzburška monarhija*, 122.
[116] Isto, 123.
[117] Isto, 126–127.

4. SLAVONIJA OD OSLOBOĐENJA OD OSMANSKE VLASTI DO OSNIVANJA ZEMALJSKE UPRAVE ZA SLAVONIJU

Pojmovi kojima označavamo prostor fluidni su u vremenu. Pojam Slavonije tijekom povijesti mijenjao se više puta. Međurječje Save i Drave, bilo je još u vrijeme Rimskog Carstva granična zemlja. Slavonija je bila zemlja kojom su od antičkih vremena do početka 18. stoljeća prolazili razni osvajači: Huni, Avari, Slaveni, Bizantinci, Hrvati, Bugari, Franci, Mađari, križari, Mongoli i Osmanlije.

Početkom 9. stoljeća prostorno je Slavonija (*Sklavinija, Slovinje*), odnosno Donja Panonija, obuhvaćala ne samo prostor između Save i Drave te Save i Dunava, nego je sezala i daleko preko Drave kao sastavni dio Franačkog Carstva.[118] Dolaskom i trajnim naseljavanjem Mađara, geopolitičke prilike u Panoniji doživljavaju temeljite promjene. Hrvatski i ugarski vladari pretendirali su na područje između Drave i Save, ali do konca 11. stoljeća tamo nisu uspjeli učvrstiti svoju vlast, bilo zbog toga što je ona kratko trajala ili zbog toga što je bila slaba. Na taj se način može objasniti činjenica da ni hrvatsko ni mađarsko ime tada nije ostavilo dublji trag u Slavoniji. Povjesničari su to područje spominjali pod imenom „Pannonia Savia", a njegove stanovnike kao „Slavi Savienses".[119]

Za vrijeme Arpadovića i Anžuvinaca proširio se naziv Slavonija i na Hrvatsku i Dalmaciju, na sve hrvatske zemlje od Neretve i mora do Drave i Dunava. Hrvatski hercezi i banovi redovito su nosili ime Slavonije u svojem naslovu (*dux Sclavoniae* javlja se prvi put 1184., a *banus Sclavoniae* 1215.). Od prve polovice 13. stoljeća, pod Slavonijom razumijeva se samo sjeverni dio Hrvatske od Gvozda (Kapele) s područjem Une, Vrbasa i Bosne do Drave

[118] Budak, Neven, ,,Hrvati u ranom srednjem vijeku" ,Povijest Hrvata, knj. 1, Srednji vijek, ur. Franjo. Šanjek, Školska knjiga, Zagreb 2003. 67.
[119] Ladislav Heka: ,,Hrvatsko-ugarski odnosi od Srednjega vijeka do Nagodbe iz 1868. s posebnim osvrtom na pitanje Slavonije", u*: Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest (2010),* br. 8, 154.

nazivajući se najprije banovinom (*banatus*), zatim kneževinom (*ducatus*), a od vremena kralja Kolomana (prvi put 1240.) kraljevinom (*regnum*).[120]

Do 1526. godine kraljevi nisu nikad uzimali naslov kralja Slavonije. Do tada jedinstveno političko područje Hrvatske rascijepio je Bela IV. kada je oko 1260. godine Slavoniju predao na upravu jednom, a Hrvatsku i Dalmaciju drugom banu.

Slavonija je obuhvaćala teritorijalnu cjelinu zapadnog peripanonskog prostora između graničnog pojasa starog Gvozda i Drave te dio istočno-panonskog prostora sa Srijemom i Baranjom. Dakle, u srednjem vijeku Slavonija, odnosno Kraljevina Slavonija, obuhvaća prostor između Save i Drave.[121]

Prodor Turaka u prostor Slavonije promijenit će prostorni pojam Slavonije. Tijekom stogodišnjeg ratovanja s Turcima velik dio prostora Slavonije prešao je pod osmansku vlast. Nakon Žitvanskog mira 1606. godine, područje između Ilove i Lonje organizirano je kao vojna granica koja se sastojala od koprivničkog, križevačkog i ivanićkog kapetanata.[122] Tako je s vremenom pojam Slavonije počeo obuhvaćati područje istočno od Lonje, odnosno područje Vojne krajine te Slavoniju pod osmanskom vlašću. Nekadašnja Kraljevina Slavonija bila je fizički i politički razdvojena prostorom Varaždinskog generalata.

Od 1683. do 1699. vodio se Veliki bečki rat koji je započeo prodorom Osmanlija do Beča. Veliki vezir Kara Mustafa paša započeo je posljednju osmansku opsadu Beča 1683. godine, koja je zahvaljujući pomoći poljskoga kralja Jana Sobjeskog, završila teškim porazom Osmanlija. Poraz kod Beča 1683. godine najavio je kraj osmanske prevlasti u Srednjoj Europi i potakao stvaranje Svete alijanse, kojoj su se priključili papa, Poljska, Mletačka Republika i Rusija. Ugarska je nakon teških borbi oslobođena 1688. godine, a nakon odlučujuće pobjede carske vojske nad Osmanlijama u bitci kod Mohača, carska vojska oslobodila je 1687. godine većinu Slavonije. Na čelo carske vojske u Slavoniji Dvorsko ratno vijeće postavilo je generala Dünnenwalda koji je početkom rujna 1687. godine prešao preko Drave u Hrvatsku. Kako je osmanska posada u Osijeku pojavom carske vojske jednostavno pobjegla, general Dünnenwald bez borbe je zauzeo Osijek 2. listopada 1687., a iz ostalih slavonsko-srijemskih uporišta, Orahovice, Voćina, Valpova, Požege, Pakraca, Cernika, Đakova, Dalja, Erduta, Iloka,

[120] Raukar, Tomislav, „Arpadovići i Anžuvinci na hrvatskom prijestolju“ ,Povijest Hrvata, knj. 1, Srednji vijek, ur. Franjo. Šanjek, Školska knjiga, Zagreb 2003. 202
[121] Isto, 202.
[122] Ivan Beuc, *Povijest institucija državne vlasti kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije,* (Pravni fakultet Zagreb, Zagreb 1985.), 159.

Mitrovice, Vukovara, Morovića, Slankamena, Karlovaca, osmanska se vojska povukla već do kraja listopada 1687. godine.

4.1. Kameralizacija

Preduvjeti za novu organizaciju stvoreni su i prije osmanskog protunapada 1690. godine. Prvi bečki službenik koji se uputio u Slavoniju bio je kardinal Kolonić,[123] a njegov je zadatak bio izraditi prijedlog uređenja novostečenoga područja. Kolonić je obišao Slavoniju i dok su se na ratištu vodile borbe, završio je u ljeto 1689. godine izradu nacrta programa za uređenje komorske uprave u Ugarskoj (*Hauptrelation über die Einrichtung des Königreiches Hungarn* ili kraće *Compedium der Hauptrelation*).[124]

Kolonić je predložio da se obavi popis postojećih i bivših naselja, njihovih nekretnina i pokretnina, poljoprivrednih dobara i stanovnika, a na prikladnim mjestima postave tridesetnice i carinarnice. Isto tako sa stanovništvom je trebalo ugovoriti godišnji iznos poreza i svakom naselju izdati primarnu gruntovnicu, vlasnicima imanja prije osmanskoga osvajanja, koji su svoje vlasništvo mogli dokazati, trebalo je vratiti njihova dobra, a sva ostala prodati najvišim ponuđačima.[125] Prostor Slavonije trebalo je podijeliti na upravna područja Dvorske komore – provizorate. Sukladno Kolonićevim prijedlozima osnovana je komorska inspekcija u Osijeku što je označilo početak uspostave komorske uprave, odnosno početak procesa kameralizacije u Slavoniji.

Iako Kolonićev *Compedium* nije bio prihvaćen zbog otpora plemstva, Bečki je dvor odlučio urediti upravu na novostečenim područjima provodeći djelomično njegov plan. Stoga je 1689. godine u Slavoniju poslao komorsku inspekciju na čelu s barunom Tullijem Miglijem von Brombergom.[126] Komisija je osnovala gradski magistrat u Osijeku i započela s

---

[123] Kolonić (*Kollonich, Kollonitsch*), Leopold Karlo, ugarski političar hrvatskog podrijetla (1631. – 1707.). Potomak hrvatskog plemićkoga roda Kolunić iz Pseta, čiji su se članovi u doba osmanskih osvajanja iselili u Austriju i Ugarsku. Kao pripadnik Malteškoga reda sudjelovao je god. 1651. u Kandijskom ratu. Bio je biskup Nitre (1666.), Bečkoga Novoga Mjesta (1670.) i Győra (1685.), kardinal (od 1686.), kaločki (1691.) i ostrogonski nadbiskup (1695.) te ugarski primas (1695.). Ujedno je bio predsjednik ugarske Dvorske komore (1672.), bečke Dvorske komore i državni ministar (1692.) te predstojnik Tajnoga vijeća (1694.). (Franz Menges, *Neue Deutsche Biographie*, sv. 12, Duncker & Humblot, Berlin 1980. 467)

[124] Vrbanus, *Društveno-ekonomske prilike u Slavoniji krajem 17. i početkom 18. stoljeća*, 86.

[125] Ive Mažuran, *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine i njihova ekonomska podloga*, (Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad, Osijek 1993), 20.

[126] Vrbanus, *Društveno-ekonomske prilike u Slavoniji*, 93.

popisivanjem stanovništva i dobara, no njezin rad prekinut je novim osmanskim prodorom 1690. godine. Miglijeva komisija vjerojatno je napustila Osijek neposredno prije početka opsade Osijeka od osmanske vojske predvođene bosanskim vođom Husein-pašom.[127]

Osmanlije su u protunapadu 1690. godine uspjeli ponovno zauzeti čitavo područje između Save i Drave, s izuzetkom Osijeka. Ponovno i trajno oslobađanje Slavonije od Osmanlija zapečaćeno je u proljeće 1691. godine, kada je 18. listopada u bitci kod Slankamena carska vojska teško porazila osmansku. Poraz kod Slankamena toliko je zaprepastio Osmanlije da su sami napuštali položaje po Slavoniji i okupljali se po utvrdama u Rači, Brodu, Kobašu, Gradiški i Pakracu.[128] Kako su u njima držali relativno slabe snage, u Beču je donesena odluka da ih se osvoji i izvrši konačno oslobođenje Slavonije.

Tada je Veliki bečki rat ušao u novu fazu u kojoj se drastično smanjila vjerojatnost za novim prodorom Osmanlija u međurječje Save i Drave tako da je Bečki dvor sada mogao pristupiti organizaciji novostečenoga područja. Nakon poraza Osmanlija kod Slamnkmena i ponovnog zauzimanja, čitava Slavonija ostala je *de facto* pod upravom vojske, dok je dvorska komora imala samo ograničenu vlast u većim naseljima. Naime, poslije protjerivanja osmanske vojske u Slavoniji je vladalo potpuno bezakonje jer su vojni zapovjednici, ubirući različite daće u novcu i naturi, činili različite zloupotrebe.[129]

Nakon drugog i konačnoga oslobođenja Slavonije Bečki dvor nije odmah pristupio političkom uređenju novostečene pokrajine. Iako je komorska vlast posvuda u Slavoniji osnivala svoje područne urede, ipak je ostala u sjeni neograničene vojne vlasti. U stvarnosti su svu civilnu, političku i sudsku vlast obnašali vojni zapovjednici. Kako su državne financije bile iscrpljene pa su nedostajala sredstva za izdržavanje carske vojske, tvrđava, vojnih stožera, narodne milicije i komorske uprave, vojne vlasti bile su upućene na ubiranje ratnog poreza – kontribuciju, naturalna davanja i besplatne radove.[130]

Zbog takvoga stanja Dvorska se komora nije ni žurila sa slanjem Martina Zemljaka u Slavoniju, kamo je on stigao tek sredinom studenog 1695. godine. Njegov glavni zadatak bio je da popiše sva imanja i podvrgne ih komorskoj upravi, nadzire rad komorskih službenika, uredi sudstvo i spriječi samovolju vojnih zapovjednika. Vojne vlasti u Slavoniji činile su što su

---

[127] Isto, 98.
[128] Ive Mažuran, *Izvještaj Caraffine komisije o uređenju Slavonije i Srijema nakon osmanske vladavine 1698. i 1702. godine*, (Sveučilište u Osijeku, Osijek 1989), 18.
[129] Vrbanus dis 94.
[130] Mažuran, *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine,* 20

htjele zbog čega im uređivanje komorske uprave nikako nije odgovaralo pa je Zemljak naišao na značajan otpor vojnih vlasti pod zapovjedništvom grofa Guida von Strahenberga.[131]

Zemljak je ustanovio teško stanje u opustošenoj provinciji i zabilježio mnoge nepravilnosti u radu vojnih vlasti. U to je vrijeme u Slavoniji boravilo oko 10 000 vojnika,[132] što je samo po sebi predstavljalo nepodnošljiv teret malobrojnom stanovništvu od oko 50 000 ljudi.[133] Vojska je po volji ubirala poreze, postavljala namete i tako do krajnjih granica cijedila lokalno stanovništvo. Ali, unatoč Zemljakovim dramatičnim izvještajima o samovolji vojnih vlasti i vapajima za pomoć, Bečki dvor nije poduzimao ništa da se stanje u Slavoniji makar donekle sredi i osigura elementarno poštivanje zakona.[134]

Dvor u Beču, zahvaljujući izvještajima Zemljaka, bio je dobro upućen u stanje, ali je, uzevši u obzir još uvijek ratno i nestabilno stanje na granici s Osmanskim Carstvom, vojsci svjesno popuštao. Dodatno olakšanje situacije, barem u vojnom pogledu, došlo je 1697. godine kada su kod Sente Osmanlije doživjele još jedan teški poraz. Bitka kod Sente bila je najveća pobjeda u povijesti dugoga rata s Turcima, a Veliki bečki rat bližio se svome kraju.[135]

Međutim, loše društvene prilike u Slavoniji u posljednjem desetljeću 17. stoljeća negativno su utjecale na demografske prilike. Zloupotrebe vojnih zapovjednika i komorskih službenika rezultirale su odlaskom dijela preostalog stanovništva. Tako je vjerojatno tijekom 1697. godine Slavoniju napustilo oko 600 obitelji.[136]

Nakon poraza kod Sente, Bečki dvor je u Slavoniju 1608. godine, poslao komisiju pod vodstvom grofa Caraffe da dovrši njezino uređenje i razdvajanje Vojne krajine od ostatka zemlje.[137] Caraffa je sveo Starhembergove pretjerane financijske zahtjeve za vojsku na razumnu razinu, uredio sudstvo te postavio zemaljskog sudca. Nezadovoljan Caraffinim djelovanjem, Starhemberg je osobno otišao u Beč kako bi se žalio na djelovanje Caraffine Komisije, ali je Caraffa imao široke ovlasti za svoje djelovanje i uživao puno povjerenje Bečkoga dvora.[138] Ponovno je Veliki bečki rat uvjetovao odnos vojnih i komorskih vlasti u Slavoniji. Nakon bitke

---

[131] Mažuran, *Izvještaj Caraffine komisije*, 21.
[132] Mažuran, *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine*, 125.
[133] Isto, 31.
[134] Isto, 22.
[135] Spielmann, *Leopold I. Zur Macht nicht geboren*, 157.
[136] Vrbanus, *Društveno-ekonomske prilike u Slavoniji krajem 17. i početkom 18. stoljeća*, 129.
[137] Ive Mažuran, Osnivanje vojne granice u Slavoniji 1702., (Državni arhiv u Osijeku, Osijek 2005), 59.
[138] Mažuran, *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine*, 23.

kod Sente ratne operacije bližile su se svome kraju, stoga je dvor podupro Caraffino djelovanje, odnosno rast utjecaja komorskih vlasti naspram vojnih.

Uredivši sudstvo te komorsku upravu u Slavoniji čime je uvelike učvrstila položaj Dvorske komore Caraffina komisija uspostavila je 1702. godine četiri komorska provizorata.

Sjedišta provizorata bila su u Požegi, Virovitici, Osijeku i Petrovaradinu. Požeški provizorat zauzimao je područje zapadne Slavonije, Požeške kotline te našičkog i orahovičkog okruga. Virovitički provizorat prostirao se na području voćinskog i virovitičkog okruga, a osječki provizorat na području okruga Osijeka, grada Osijeka, Valpova, Karaševa i Đakova. Petrovaradinski provizorat zauzimao je područje srijemskog vojvodstva, petrovardinskog i vukovarskog okruga. Također, Caraffina komisija uspostavila je tridesetnice[139] na svim povoljnim mjestima u Slavoniji.[140] Na ovom području tridesetnice su bile u Pakracu, Požegi, Virovitici, Donjem Miholjcu, Osijeku, Vukovaru, Petrovaradinu. Isto tako organizirane su podružnice tridesetnica.[141]

Komorska inspekcija bila je vrhovno upravno tijelo komorske uprave u Slavoniji. Komorski inspektor imao je zadatak nadzirati rad komorskih provizora i tridesetničara, prikupljati komorske prihode (prihodi provizorata i tridesetnica) te uredno voditi račune komorske uprave i knjige.[142]

Komorski provizorati bili su upravna tijela na određenom području. Na čelu svakog komorskog provizorata bio je provizor. Dužnost komorskog provizora bila je prvenstveno ubiranje komorskih prihoda na području njihova djelovanja, prikupljanje desetine, uredno vođenje knjiga i računa o prikupljenim komorskim prihodima. Nastojeći umanjiti troškove funkcioniranja uprave Komora je odlučivala da provizori obavljaju i dužnost tridesetničara. U tom slučaju provizori su morali prikupljati tridesetinu na području provizorata, procjenjivati robu na tridesetnice, boriti se protiv krijumčarenja robe i izdavati trgovcima cedulju o plaćenoj tridesetnici.[143] Caraffina komisija izradila je opće upute za sve provizore i tridesetničare na ovom području, čime je željela postići jednoobrazno djelovanje komorskih službenika. Sve te

[139] Trgovci i obrtnici morali su plaćati tridesetnicu i taksu pri uvozu ili izvozu obrtničkih proizvoda i trgovačke robe. Također, plaćali su tridesetnicu pri trgovanju u granicama Habsburške Monarhije. Tridesetnica je iznosila 5 % od vrijednosti robe i plaćali su je samo pri dolasku na prvu tridesetnicu, a taksa je iznosila 2,5 % od vrijednosti robe te su je plaćali na svakoj tridesetnici na njihovu putu.[139] Također, morali su plaćati tridesetnicu i taksu pri prelasku iz ugarskog dijela u austrijski dio Monarhije. (Gavrilović, *Građa o balkanskim trgovcima* II, 7–16).
[140] Vrbanus, *Društveno-ekonomske prilike u Slavoniji,* 115.
[141] Isto, 125.
[142] Isto, 120.
[143] Isto, 122.

mjere rezultirale su popravljanjem društvenih prilika, što je pozitivno utjecalo na jačanje gospodarstva.[144]

Nakon što je uredila komorsku upravu u Slavoniji, Caraffina komisija provela je i popis stanovništva 1698. godine. Dok je komisija putovala i uredovala širom Slavonije, išli su popisivači od sela do sela i popisivali kućedomaćine, njihovu oženjenu braću, sinove, kćeri i ostale ukućane, pokretnu i nepokretnu imovinu kojom su raspolagali. Osim toga bilježili su kakve su im kuće i od čega su građene, je li selo mijenjalo ime i kako se prije zvalo, koje su seoske granice i s kojim selom međaše, odakle su došli ako nisu starosjedioci.[145]

Nakon provođenja popisa komisija je s lokalnim stanovništvom ugovorila količinu poreza te provela podjelu na Vojnu krajinu i Provincijal. Popis stanovništva ostao je očuvan i daje nam izuzetan uvid u stanje u Slavoniji na samom početku njezina povratka pod okrilje Habsburške Monarhije. Nalazi Caraffine komisije nisu krajnje precizni niti u potpunosti očuvani, ali nam mogu poslužiti za prikaz stanovništva i njegove ekonomske podloge. Prema Caraffi Slavonija je 1698. imala oko 50 000 stanovnika. Tako mali broj stanovnika lako se može objasniti devastirajućim učinkom rata. Još goru činjenicu predstavlja to što je ekonomska podloga stanovnika bila izuzetno slaba i jedva dovoljna da namiri njihove osnovne životne potrebe.[146]

Caraffina komisija učinila je značajan korak u procesu kameralizacije Slavonije, odnosno proces u kojemu je provincijal postavljen pod upravu Dvorske komore te jačanju komorskih vlasti naspram vojnih, iako je vojska ostala i dalje sveprisutna pa je tako od Caraffine komisije stanovništvo živjelo u komorsko-vojnom kondominiju.

Vjerojatno najveći trag njegova uredovanja bio je taj što je uređivanje odnosa između kmetova i feudalaca, kada zemlja jednom bude podijeljena na vlastelinstva, ostavio neuređen. Odnos kmetova, koji su do tada bili slobodni i samo su komori plaćali porez, i njihovih budućih feudalaca, ostao je u domeni ugarskog feudalnog prava, Verbozijeva tripartituma. Odredbe Tripartituma bile su vrlo stroge i njime je seljaštvo bilo posve izloženo feudalcu.[147] Nedostatak pravne regulacije odnosa kmetova i vlastelina postat će pravo ishodište samovolji i silnim

---

[144] Isto, 115.
[145] Mažuran, *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736.*??.
[146] Isto. 31.
[147] Mira Kolar Dimitrijević, „Uprava i općedruštvene prilike do Marije Terezije“, u: *Povijest Hrvata, Knjiga druga – Od kraja 15. st. do kraja Prvoga svjetskog rata,* ur: Mirko Valentić, Lovorka Čoralić, (Školska Knjiga, Zagreb 2005.), 220.

zloupotrebama vojnih i komorskih vlasti, osobito komorskih službenika, vlastelinskih upravitelja i samih vlastelina.[148]

4.2. Feudalizacija

Proces feudalizacije, prodavanja, davanja u zakup ili pak darivanja zemljišta u Slavoniji, odnosno proces dekameralizacije, bio je dugotrajan, složen i prožet otporom lokalnog stanovništva. Ljudi su u Slavoniji od njezina oslobađanja do početka procesa dekameralizacije živjeli gotovo deset godina bez gospodara, uz to je preživjelo stanovništvo naviklo na gotovo konstantno ratovanje uvijek bilo blizu pribjegavanja oružanom otporu te bježanju s imanja u šume.

Proces dekameralizacije odvijao se u dvije faze. Prva faza započela je i prije dolaska Caraffine komisije 1698. godine, a trajala je sve do 1707. godine. Druga faza trajala je od 1721. do 1730. godine. Prva faza procesa dekameralizacije provedena je uglavnom na području Požeške kotline gdje su nastala prva feudalna imanja koja su većinom bila podijeljena predstavnicima Katoličke i Pravoslavne Crkve.

Caraffa je uveo kneza Livija Odescalchija u posjed iločkog vlastelinstva. Knezu Odescalchiju to je bila kompenzacija za posuđenih 325 000 forinti. Srijemsko vojvodstvo prodano je rimskom plemiću, čime je velikim dijelom određena daljnja sudbina Srijema te utvrđen model rasprodaje zemljišta koji će se primjenjivati na području Slavonije.[149]

Bečki dvor poklonio je 1689. godine Kutjevačko vlastelinstvo zagrebačkom kanoniku Babiću koji ga je poklonio požeškim Isusovcima 1698. godine za uzdržavanje gimnazije u Požegi. Aljmaško vlastelinstvo darovano je osječkim Isusovcima na uživanje. Kaptolsko vlastelinstvo poklonjeno je 1701. godine srijemskom biskupu. Bečki dvor potvrdio je 1704.

---

[148] Mažuran, *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine*, 49.
[149] Darko Vitek: „Razilaženja oko pripadnosti Srijema, bečki dvor, Hrvatski Sabor i biskup Franjo Jany“, u: *Povijesni prilozi,* Vol. 25 (2003) br. 25, 167.

godine bosanskom biskupu Đakovačko vlastelinstvo na temelju povelje iz 1650. godine. Bečki dvor poklonio je 1691. godine patrijarhu Arseniju III. Črnojeviću imanje Neradim. Isto tako 1694. godine Dvorska komora poklonila mu je imanje Sirač koje je ubrzo vratio jer njime nije bio zadovoljan. Bečki dvor poklonio je 1706. godine patrijarhu Daljsko vlastelinstvo kako bi pokrili dugove za obećanu desetinu koju mu nisu podmirili nekoliko godina. Prije svog odlaska iz Slavonije druga Caraffina komisija uvela je 1702. godine u posjed vlasnike Našičkog, Siračkog, Brestovačkog i Veličkog vlastelinstva. Leopold I. poklonio je 19. lipnja 1702. godine i 2. siječnja 1703. godine Voćinsko vlastelinstvo grofu Carlu Ferdinandu Caraffi di Stiglianu i njegovom muškom potomstvu zauvijek kao naknadu za posuđenih 16 000 forinti i kao nagradu za vjernu službu te dobro obavljen posao u vrijednosti 4000 forinti, a ženskom potomstvu svotu od 46 000 forinti. Bečki dvor je poklonio ili je Dvorska komora prodala Stražemansko, Nuštarsko i Blacko vlastelinstvo. Prva faza procesa dekameralizacije završila je darivanjem Cerničkog vlastelinstva 1707. godine generalu zapovjedniku brodske tvrđave, barunu Maksimilijanu Petrašu.[150]

Proces prodaje imanja plemićkim obiteljima obilježio je društveni razvoj u Slavoniji u 18. i prvoj polovici 19. stoljeća. Dodjelom ili kupnjom nekog vlastelinstva te uvođenjem novog vlasnika u njegov posjed bili su stvoreni preduvjeti za početak procesa refeudalizacije.[151].

Usporedno s prodajom zemljišta Caraffina komisija dovršila je uređivanje gradskih uprava u većim mjestima u Slavoniji. Već 4. prosinca 1687. godine Anderas Mayer postavljen je za komorskoga upravitelja i tridesetničara u Osijeku. Na taj način bili su postavljeni temelji vlasti Dvorske komore ne samo u Osijeku, nego i u Slavoniji za više od stotinu godina.[152] Prvi konkretni korak inkorporacije Osijeka i Slavonije u novu komorsku upravu obilježen je dolaskom dvorske komisije Tullija Miglija 1690. godine koja je osnovala i gradski magistrat.

Gradski magistrat je institucija lokalne uprave čija je nadležnost obuhvaćala gotovo sva područja gradskog života. On je uz gradsko vijeće, gradonačelnika, gradskog sudca i gradskog kapetana, predstavljao jedan od najvažnijih organa gradske samouprave.[153]

---

[150] Igor Karaman, *Iz prošlosti Slavonije, Srijema i Baranje: studije o društvenoj i gospodarskoj povijesti XVIII. – XX.*, (Povijesni arhiv, Osijek 1997), 32–40.
[151] Vrbanus, *Društveno-ekonomske prilike u Slavoniji*, 140/141.
[152] Mažuran, *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine*, 81.
[153] Darko Vitek, „Pravni položaj Osijeka u XVIII. stoljeću“, u: *Scrinia Slavonica – Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest,* br.1 (2005), 101.

Navedena je komisija dala i upute za rad magistrata i gradskog vijeća, i to u dva navrata: 18. srpnja i 9. kolovoza 1690. Uputama se od 18. srpnja 1690., koje se sastoje od 15 točaka, propisuju dužnosti i određuje način organizacije gradskog magistrata, dok se upute od 9. kolovoza iste godine, sastavljene u 13 točaka, odnose na materijalno poslovanje magistrata, te na prava građana.[154]

Magistratska instrukcija Osijeka, odnosno ustroj gradske vlasti i prava i obaveze njezinih građana značajne su jer su po uzoru na Osijek osnovani i ostali gradski magistrati u Slavoniji. Primjerice, u isto vrijeme kada je donesena magistratska instrukcija za Osijek, osnovani su gradski magistrati u Virovitici (1691.) i Požegi (1698.). Virovitički je magistrat reorganiziran, kao i osječki, 1698., te je tekst njegove magistratske instrukcije potpuno identičan osječkoj magistratskoj instrukciji. Jedina je razlika u tome što je ona, za razliku od osječke instrukcije, napisana na latinskom jeziku. Požeška je pak, magistratska instrukcija nastala na tekstualnom predlošku virovitičke instrukcije.[155]

Prema instrukciji dvorske komisije od 18. srpnja 1690. na čelu gradske uprave nalazi se sudac koji je zadužen za vođenje rasprava na sjednicama gradskog vijeća. Pored sudca u dokumentu se spominje i gradski sindik (*Statt Syndicum*), koji zamjenjuje sudca u slučajevima njegova izbivanja. Instrukcijom se ne određuje način izbora sudca i sindika, pa čak ni broj gradskih vijećnika. Njome se još, što se tiče rada magistrata, samo utvrđuje poslovnik gradskog vijeća. Tako je instrukcijom naglašen istaknuti položaj gradskog sudca.[156]

U vrijeme postavljanja gradskoga magistrata u Osijeku, ratne operacije protiv Osmanskoga Carstva bile su u punome jeku tako da je stvarnu vlast, i u Slavoniji i u Osijeku imala vojska. U tom je razdoblju još uvijek najveći utjecaj imala vojna vlast, koja je zadirala u ovlasti novouspostavljene gradske, civilne uprave. Nerazgraničeno dvovlašće vojnih i komorskih vlasti zasigurno je predstavljalo veliku smetnju u funkcioniranju državnog aparata. Upravo zbog tih je razloga Bečki dvor ponovno slao nove komisije kojima je sada prvi cilj bio razgraničenje vojnih i civilnih ovlasti. Caraffina komisija dodatno je uredila gradsku upravu te izdala novu instrukciju. Premda je instrukcijom određeno djelomično popuštanje utjecaja vojnih vlasti na život građanstva, on je u tim prvim godinama još uvijek bio prilično izražen. No, već su tada bile zamjetne tendencije ograničavanja dosega vojnog utjecaja.[157]

---

[154] Vitek, *Pravni položaj Osijeka*, 103.
[155] Isto, 109.
[156] Isto, 104.
[157] Isto, 109.

Tako je u Slavoniji dodatno učvršćena komorska vlast te su osnovani gradski magistrati gotovo identičnoga pravnog položaja s određenim stupnjem autonomije. Po svome pravnom položaju komorski gradovi nalazili su se između visokog stupnja samouprave slobodnih kraljevskih gradova i izrazito male samouprave koju su ostvarivali gradovi pod vojnom upravom.[158]

Za vrijeme prve faze dekameralizacije (do 1707. godine) smanjila se veličina komorskih provizorata te ovlasti provizora na području koje je prodano novim vlasnicima. Naime, prodajom ili darovanjem posjeda nekoj plemićkoj obitelji, neke dužnosti provizora prešle su u nadležnost vlasnika imanja, odnosno njihovih vlastelinskih upravitelja. Tijekom prve faze dekameralizacije smanjilo se područje požeškog, virovitičkog i petrovaradinskog provizorata. Poslije uvođenja novih vlasnika u njihove posjede, provizori su na vlastelinstvima prikupljali samo državne poreze. Vlasnici imanja preuzeli su prikupljanje poreza koji su im pripali kao vlasnicima imanja (zemljarina i otkup od tlake). Također, vlasnicima imanja pripala je sudbena vlast te su na vlastitom imanju rješavali sporove među svojim podanicima. Provizori su rješavali žalbe nezadovoljnih podanika presudom vlastelinskih upravitelja ili vlasnika imanja.[159]

Kada je 1702. godine stanovništvo sela Sirać doznalo da je njihovo vlastelinstvo prodano Mariji Sabini, udovici dvorskog savjetnika Johana Jakoba de Kettena, naoružalo se i sklonilo u šume. Čitavo stanovništvo Male Vlaške (brdovitih krajeva oko rijeke Ilove) otvoreno se pobunilo protiv uvođenja vlastelina na posjede, a i druga su područja u Slavoniji zapala u stanje potpune anarhije.[160]

Paralelno s pobunom jačala je i razbojnička aktivnost, hajduci su naime palili i žarili diljem Slavonije, a među njihovim žrtvama našli su se uz komorske službenike i upravitelj Našičkoga vlastelinstva te bosansko-đakovački biskup Nikola Ogramić. Unatoč pobuni i opasnosti da se ona proširi, Komora je nastavila s dekameralizacijom. Do sredine 1704. godine prodana su ili darovana vlastelinstva Velika, Brestovac, Blacko-Jakšić, Voćin, Našice, Ivankovo, Nuštar, Đakovo i Aljmaš.[161]

Otpor stanovništva prema dekameralizaciji samo je jedan od faktora koji su igrali ulogu u njegovu odmetanju. Vanjskopolitičke prilike imale su ključnu ulogu u stvaranju stanja

[158] Isto, 111.
[159] Vrbanus, *Društveno-ekonomske prilike u Slavoniji*, 129–130.
[160] Mažuran, *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine*, 52.
[161] Vrbanus, Milan, *Vlastelinstva u Hrvatskoj u 18. stoljeću*, 253

djelomične anarhije u Slavoniji. Habsburška Monarhija se naime još 1701. godine uključila u Rat za španjolsko nasljeđe. Taj je rat do krajnjih granica iscrpljivao habsburške vojne, ljudske i ekonomske resurse, pa Monarhija jednostavno nije imala dovoljno sredstava da u Slavoniji uvede red kakav je priželjkivala. Uz rat na zapadu Monarhija se suočila i s Rakoczyjevim ustankom. Pobunjenička vojska 1704. godine provalila je u Slavoniju te poharala prostor uz rijeku Dravu. Pobunjeno stanovništvo u Slavoniji vidjelo je u Rakoczyju saveznika pa mu se pridružilo. U žestokim sukobima nastradao je potez od Valpova do Virovitice, a zapadni i središnji dio provincija pretvara se u poprište općeg kaosa. Francuski izaslanik La Tour stigao je u Banja Luku kako bi pridobio ustanike u Slavoniji da se pridruže Rakoczyju, no slavonski pobunjenici ubrzo su se razišli s Rakoczyjem, dok se on borio protiv vladavine Bečkog dvora i za svrgavanje Habsburgovaca s ugarskog prijestolja. Ustanici u Slavoniji prihvaćali su habsburšku vlast, ali borili su se protiv pogoršanja svojih životnih uvjeta.[162]

Opće bezvlašće ponovno je dovelo do procvata hajdučije. Tako izvješća upućena u Beč svjedoče o velikim stradanjima i tolikim gubitcima života da ih je nemoguće iskazati. Iako je Mala Vlaška bila žarište pobune, u mnogim drugim krajevima bilo je poteškoća. Da nevolja bude veća opet se u Slavoniji okupljaju velike družine razbojnika koje lutaju zemljom, otimaju, pljačkaju, pale i ubijaju. Uz to nije bilo moguće ubirati porez na mnogim imanjima.[163]

Vlastelinski upravitelji su, uvidjevši da carske pomoći neće biti, predlagali da se podigne lokalna vojska koja bi smirila pobune i očistila zemlju od razbojnika.[164] No odgovor Beča bio je znatno blaži, car je stanovništvu Male Vlaške uputio zaključak carevinskog vijeća, koje je, u pratnji 200 vojnika, u Pakracu pročitao i rastumačio komorski upravitelj Kahleneck. U zaključku je car oslobodio stanovništvo od odgovornosti za pobunu te ih pozvao na pokornost. Pobunjenici su, unatoč tome što im je Kahleneck detaljno razjasnio posljedice odmetanja od carske vlasti, odbili carevo pomilovanje te su zahtijevali da se njihovo područje pripoji Vojnoj krajini i da nemaju drugoga gospodara osim cara.

Sve do 1708. godine nije ništa poduzeto glede katastrofalnog stanja u Slavoniji, sve do intervencije vrhovnog zapovjednika u Slavoniji generala Teodora Henrika Nehma. U pismu stanovnicima Bastaja, Cjepidlaka, Koreničana, Pukljice, Batinjana, Vrbovca (Podborskok) i provizorata Sirač, poziva ih da se u roku od osam dana od primitka pisma pokore jer će ih u protivnom uništiti zajedno s obiteljima, a njihova sela i naselja zbrisati ognjem i mačem kao da

[162] Isto, 53.
[163] Isto, 55.
[164] Isto, 53–54.

nikada nisu ni postojala.[165] Nehmova prijetnja pokazala je učinak te je stanovništvo Male Vlaške odustalo od pobune.

Postavlja se pitanje zašto vlast nije ranije intervenirala već je dopustila gotovo četiri godine anarhije, od 1704. do 1708. Međunarodni odnosi, odnosno vojna situacija u Ratu za španjolsku baštinu i sukobu s Rakoczyjem imala je ključnu ulogu u završetku anarhičnog stanja u Slavoniji, jednako kao i u njihovu začetku.

Habsburško povlačenje vojnika zbog rata s Francuskom koje je i dalo Mađarima prostor za pobunu, proporcionalno s carskim uspjesima na zapadu sve je više slabila. Habsburške snage zajedno sa svojim saveznicima izvojevale su ključnu pobjedu u Bavarskoj u bitci kod Blenheima 1704. godine, što im je pak dalo prostora za odlučniju borbu protiv Rakoczyja, koji je 1708. godine u bitci kod Trenčina pretrpio ključni poraz. Pismo generala Nehma poslano je nekoliko mjeseci prije Rakoczyjeva poraza, no 1708. godine Rakoczy i njegova vojska kretali su se prema Slovačkoj te su bili relativno daleko od Slavonije. Vjerojatno je u tome trenutku general Nehm odlučio pooštriti retoriku, jer je tada opasnost od ponovnog udruživanja s Rakoczyjem bila minimalna.

Tako su vlasti, do tada slobodnom stanovništvu, silom oružja i prijetnjama ognjem i mačem većini stanovnika Slavonije nametnuli položaj kmetova.

4.3. Vojna krajina i fortifikacija

Nakon završetka Velikoga bečkog rata i razgraničenja s Osmanskim Carstvom, pokrenut je proces unutrašnjeg razgraničenja.[166] Na dijelu Slavonije koji je tijekom 18. i 19. stoljeća službeno nazivan granicom ili krajinom problem razgraničenja višestruko je naglašen: on je znatno utjecao na formiranje i integraciju prostora, na socijalne aspekte, ali i na mentalitet ljudi koji su živjeli ili žive na teritoriju koji je nekada nazivan Slavonskom vojnom krajinom.[167]

[165] Isto, 54.
[166] Matanović, *Grad na granici*, 42.
[167] Isto, 40.

Paralelno s početkom procesa kameralizacije i refeudalizacije izvršeno je i izdvajanje Vojne krajine od ostatka Slavonije čime je čitavo područje Slavonije podijeljeno na Vojnu krajinu i Provincijal.

Grof Otto Christoph von Volckra potpredsjednik komorske uprave u Požunu stigao je u Slavoniju krajem listopada 1700., kako bi sukladno uputama Dvora osnovao i uredio vojnu granicu. Volckra nije učinio mnogo. Grof Volckra i njegovi suradnici očito nisu bili dorasli tome zadatku, a ni sam početak rada nije se dogodio u prikladno vrijeme. Istina, nisu bile jasne ni dobivene upute kako zamijeniti ugovorni odnos sa stanovništvom u plaćanju godišnjega poreza na području Provincijala i osigurati potreban novac za plaćanje vojnika – graničara u Vojnoj granici, kojim se mjerama koristiti pri izračunavanju veličine zemljišta, kako uvažiti razlike u položaju i kakvoći zemljišta koje će se dodijeliti graničarima.[168]

Von Volckra nije dobio priliku da popravi slabe rezultate svoga rada, već je četiri godine nakon što je Caraffina komisija završila popis stanovništva, grof Caraffa ponovno poslan u Slavoniju, ovaj puta kako bi dovršio osnivanje Vojne granice. Tako su najveća zapreka uspostavljanju Vojne krajnje bili napeti odnosi komore i vojske, odnosno grofa Caraffe i generala Starhemberga. Zbog netrpeljivosti između grofa Caraffe i generala Starhemberga Bečki je dvor odlučio razriješiti generala Starhemberga dužnosti vrhovnog zapovjednika Slavonije, pa tek onda poslati komisiju na čelu s grofom Caraffom.

Tada je Caraffa pristupio konačnome razdvajanju Vojne krajine i Provincijala, Vojnoj krajini pripao je sav prostor pored Save u širini jedne njemačke milje, površine nešto veće od 2500, a Provincijalu preostali dio Drave i Dunava od približno 10 000 kilometara kvadratnih.[169] Stanovništvo je podijeljeno u razrede prema kojima su dobili prava na uživanje vojnih lena. Stanovništvo Slavonije nije pokazivalo veće zanimanje za vojnu službu niti je vidjelo neku veliku prednost u pravima i slobodama graničara. Graničari naime nisu bili vlasnici lena, koja su ostala u vlasništvu komore, već su samo bili njihovi korisnici, dok su seljaci u ostatku Slavonije imali pravo slobodnoga uživanja i nasljeđivanja svojih posjeda. Iznos plaće koji su graničari uz prava na uživanje zemljišta primali bio je također skroman. Komora je svjesno destimulirala odlazak većega broja stanovnika na područje Vojne krajine, strahujući da bi

[168] Mažuran, *Osnivanje vojne granice u Slavoniji*, 82.
[169] Mažuran, *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine*, 36.

stanovnici, potaknuti pravima i povlasticama graničara mogli masovno napustiti svoja sela i otići živjeti u Vojnu krajinu, što bi umanjilo prihode komore u Provincijalu.[170]

Stanovništvo Provincijala podmirivalo je sve troškove vojske u vojnoj granici i komorske uprave u Slavoniji i Srijemu. Osim toga, to je stanovništvo uvelike nosilo teret gradnje vojnih zgrada i utvrđenja.[171]

Kada su u protunapadu 1690. godine Osmanlije ponovno zauzele Slavoniju, carska vojska, povlačeći se razrušila je sve utvrde između Drave i Save dok su nekadašnje osmanske fortifikacije u Osijeku bile dotrajale i oštećene opsadom. Mirom u Srijemskim Karlovcima Slavonija je postala pogranična pokrajina carstva, s velikim brojem vojske i bez potrebne infrastrukture, koju je trebalo ponovno izgraditi. Tako je fortifikacija Slavonije, izgradnja utvrda i vojne infrastrukture, prije svega u Osijeku, ali i na drugim mjestima diljem Slavonije, postala jedan od procesa koji su obilježili njezin razvitak i predstavljali još jedno opterećenje lokalnoga stanovništva.

Na području Vojne krajine pukovnik Ferdinand Duburg podigao je u Staroj Gradiški dvije vojarne na dva kata u kojima se moglo smjestiti dvije kompanije vojnika, zatim i zgradu mjesnog zapovjedništva te je dobro uredio i popravio opkope, potrošivši za te gradnje, navodno, 21 000 forinti. Nasuprot tome za popravak postojećih i gradnju novih utvrđenja u Petrovaradinu utrošena je do 1709. golema svota od 30 262 forinta, a u Brodu samo tijekom 1708. i 1709. 3885 forinti. U okviru tih radova vjerojatno ništa manja po vrijednosti nije bila i tlaka podložnog stanovništva i graničara, ali ona nije posebno iskazivana u novčanim jedinicama.[172] Primjera radi, okruženja Vukovar, Valpovo, Đakovo, Našice, Orahovica, Voćin, Virovitica, Požega, Cernik i Mala Vlaška morala su 1702. godine dnevno davati 300 radnika i 30 kola za gradnju vojnih utvrđenja i drugih potreba vojske.[173]

Osječka utvrda ili tvrđa jedan je od najdragocjenijih spomenika barokne vojne arhitekture iz 18. stoljeća u Hrvatskoj. Osim monumentalnošću, ona plijeni pozornost

[170] Mažuran, *Osnivanje vojne granice u Slavoniji*, 88–89.
[171] Isto, 91.
[172] Mažuran, *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine*, 60.
[173] Mažuran, *Osnivanje vojne granice u Slavoniji*, 91.

povezanošću s naseljem koje se razvilo unutar nje (Unutarnji grad), te zemljopisnim položajem kojim objedinjuje vojno-strategijske i prometne funkcije.[174]

Prema sačuvanim podacima financiranje izgradnje utvrde uglavnom se odvijalo na državnoj razini, te su u njemu sudjelovale gotovo sve državne financijske institucije. Pored Komore, Dvorskog ratnog vijeća, Unutarnje-austrijske dvorske kancelarije, Ugarske dvorske kancelarije, štajerskih staleža, manja novčana sredstva pristizala su i od županijskih kontribucija Virovitičke, Srijemske i Baranjske županije. Prema sačuvanim podacima u izgradnji osječke utvrde financijskim je sredstvima sudjelovao hrvatski ban, koji je 1715. priložio iznos od 6500 forinti.[175] Stanovništvo Slavonije pridonosilo je fortifikaciji dajući gotovo besplatnu radnu snagu i dovozeći potrebne materijale. Kakve je posljedice na urbani razvoj Osijeka imala prisutnost tolikog ljudstva, kao i priljev tolikog novca, doista ne možemo utvrditi, no isto tako teško je zamisliti da se intenzivni radovi takva opsega, popraćeni velikim financijskim sredstvima, uopće nisu odražavali na jačanje gospodarske slike grada.[176]

Nesumnjivo su radovi na fortifikaciji Slavonije imali i pozitivnih učinaka, dajući posao mnogim zanatlijama. Ali teret kmetova se povećavao paralelno s povećavanjem izgradnje vojne infrastrukture. Tako je za vrijeme intenzivnije izgradnje osječke tvrđe, još 1709., uvedena obveza besplatnog prijevoza građevinskog materijala i rada na utvrdama (*Fortificatinsroboth*), a za stanovništvo udaljenih okružja određen je doprinos u novcu (*Fortificationsgeld*). Stanovništvo je pod sve većim teretom počelo napuštati svoja sela. Stanovnici su napustili selo Šatrince u Srijemu, dio njih je prebjegao u Tursku, a dio otišao u Vojnu krajinu i prešao na pravoslavlje, 12 kuća u selu Mardiku iselilo se u Tursku, a selo Stojanovci rasulo se na sve strane. U Maloj Vlaškoj raseljene su 24 kuće, mnogo ljudi napustilo je Šid Larćak, Praljevo i Pavlovce, a seoski knezovi javljaju da će natjerani nesnosnom tlakom isto učiniti i ostali, navodeći primjer da je 99 ljudi punih osam dana bez ikakve smjene vuklo lađe Dunavom od Petrovaradina do Vukovara.[177]

---

[174] Darko Vitek, „U pozadini izgradnje osječke Tvrđe“, u: *Povijesni prilozi*, br. 28 (2005), 161.
[175] Isto, 168.
[176] Isto, 171.
[177] Mažuran, *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine*, 58–59.

4.4. Slavonija, Hrvatski sabor, Bečki dvor i Crkva

Dugogodišnja osmanlijska vladavina nije imala za posljedicu nestanak svijesti o pripadnosti zaposjednutih krajeva Kraljevini Hrvatskoj. Taj je državno-pravni kontinuitet na idejnoj razini, koji je čuvao Hrvatski sabor, nakon oslobođenja Slavonije i Srijema konačno dobio mogućnost ostvarenja. U tom je smislu stav Sabora bio nedvojben, svi oslobođeni krajevi koji su prije osmanlijske vladavine pripadali Kraljevini, trebali su se podvrgnuti vlasti Hrvatskog sabora.[178] Oslobođenje Slavonije, Srijema, Baranje i Bačke probudilo je u to vrijeme kod mnogih plemića i crkvenih visokih dostojanstvenika apetite za novim posjedima i položajima.[179] Naravno da je taj državotvorni stav imao i svoje naličje, na kojem su bili iscrtani interesi hrvatskog plemstva za dobivanjem svojih starih posjeda, te za proširivanjem imovine na novostečene zemlje.[180]

Na zajedničkom saboru Hrvatske i Ugarske održanom 1687. u Požunu (Bratislavi) car Leopold I. obećao je da će sva mjesta osvojena u novije vrijeme koja su pripadala Hrvatskoj biti njoj i pripojena, te stavljena pod bansku upravu. Kao znak obećanja car je imenovao grofa Franju Ivanovića velikim županom Virovitičke i Požeške županije, a Ivana Draškovića velikim županom Vukovske županije, što je Hrvatski sabor sa zadovoljstvom prihvatio. Car je ta obećanja dao bez namjere da ih poštuje. Namjera cara bila je pridobiti sabor Ugarske i Hrvatske kako bi potvrdio svoga sina Josipa za nasljednika te ukinuo 31. članak Zlatne bule Andrije II. iz 1222. godine prema kojemu je svakome plemiću bilo slobodno ustati riječju ili oružjem protiv kralja ako bi kršio odredbe navedene u prethodnim člancima Zlatne bule (*jus resistendi*), i da za takav čin ne mogu biti kažnjeni zbog nevjere. Grof Nikola Drašković prozreo je carevu igru, pa je predložio da se prije izbora budućega kralja, potvrde sva postojeća prava kraljevina Ugarske i Hrvatske. Car je Draškovića verbalno napao, optužujući ga da on jedini ne želi priznati njegova sina za kralja. Grof Drašković umro je idućega dana, navodno od srčanoga udara.[181]

Unatoč danom obećanju da će Slavoniju staviti pod upravu Hrvatskog sabora i bana, ipak je Bečki dvor ta područja podvrgao svojoj vlasti. Na oslobođenom prostoru uspostavlja se

---

[178] Vitek, *Razilaženja oko pripadnosti Srijema*, 169.
[179] Robert Skenderović, „Uspostava granica pečuške biskupije u Slavoniji tijekom prve polovice 18. stoljeća“, u: *Scrinia Slavonica – Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*,br. 9 (2009), 407–8.
[180] Vitek, *Razilaženja oko pripadnosti Srijema*, 169.
[181] Mažuran, *Osnivanje vojne granice u Slavoniji*, 27.

vlast Ratnog vijeća (1684. – 1692.), a od godine 1696. i Dvorske komore u Beču. Lika i Krbava priključene su Vojnoj granici. Hrvatskoj je vraćeno samo područje između Kupe i Une. Unatoč pretendiranju Beča i Pešte na to, od Osmanlija, novoosvojeno područje, hrvatski su staleži branili pravo Hrvatske na Slavoniju i Srijem. Već u ožujku 1688. na saboru koji se sastao u Zagrebu oni traže da se Virovitička i Požeška županija, koje su nekoć bile dio Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, pripoje tome Kraljevstvu i stave pod njegovu upravu. Međutim, svi ti pokušaji završili su neuspjehom. Naime, Sabor je trebao svoju borbu za novostečena područja voditi na Bečkom dvoru, ali to nisu činili. Vjerojatno su bili svjesni svoje snage te im je bilo jasno da ne mogu na Bečkom dvoru ishoditi prihvaćanje njihovih stajališta glede novostečenih područja. Sabor Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije nije pokušao posredovati kod Caraffine komisije 1702. godine. Vjerojatno je bio svjestan da se kod komisije ne može ništa učini kako bi ostvarili svoje zahtjeve.[182] Sabor jednostavno nije imao sredstva kojima bi cara prisilo na poštivanje danih obećanja.

Uz zahtjeve Sabora, mnogi pojedinci tražili su da im se za zasluge, dugove ili prema drevnom pravu daju posjedi u Slavoniji. Caraffina komisija ih je odbila uz obrazloženje da svi posjedi pripadaju Dvorskoj komori koja će s njima učiniti kako nađe za shodno.[183] Komisija se pravdala da joj instrukcija nije dala ovlasti dijeljenja posjeda u Slavoniji. Međutim, komisija je predložila Dvorskoj komori rješenje svakog pojedinog zahtjeva. Tako je, primjerice, predložila da se pukovniku barunu Kibyji dade plaća u iznosu 1000 forinti godišnje i dva napuštena sela na uživanje u trajanju od pet godina.[184]

Darivanje Srijema, zatim, široke Odescalchijeve povlastice učinile su od Srijema gotovo autonomno područje, što nije moglo proći nezamijećeno i bez reakcije. U tom je smislu najprije trebalo očekivati reakciju hrvatskih staleža, čijim se interesima ta činjenica izravno suprotstavljala.[185] Na taj je način Leopold I. pokazao da njegovo obećanje Saboru u vezi s novostečenim područjima nije bilo iskreno te da će voditi brigu o interesima Bečkog dvora i vladarske obitelji Habsburg.[186]

Nakon uspostave osmanlijske vlasti crkvena se hijerarhija u području između Drave i Save raspala.[187] Jedan od preduvjeta konsolidacije crkvene upravne organizacije bilo je

[182] Vrbanus, *Društveno-ekonomske prilike u Slavoniji*, 91–92.
[183] Mažuran, *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736.*, 27.
[184] Vrbanus, *Društveno-ekonomske prilike u Slavoniji*, 114.
[185] Vitek, *Razilaženja oko pripadnosti Srijema*, 169.
[186] Vrbanus, *Društveno-ekonomske prilike u Slavoniji*, 86.
[187] Skenderović, *Uspostava granica pečuške biskupije*, 497.

ponovno uspostavljanje biskupija koje su u osmanlijskom razdoblju imale samo formalno dostojanstveno obilježje, bez nekog konkretnog značenja.[188] Oblikovanje biskupijskih granica početkom 18. stoljeća bilo je ne samo važno crkveno nego i političko pitanje. Visoki crkveni dostojanstvenici bili su usko povezani sa svjetovnom vlašću, a često su i sami obnašali važne državne funkcije.[189]

Kao što u Slavoniji dolazi do sukoba komorskih i vojnih vlasti, a zatim kmetova i vlastelina, doći će i do međusobnih sukoba pojedinih biskupija te biskupija i svjetovnih vlasti. Zagrebački, bosansko-đakovački, pečuški, srijemski i beogradski biskup polagali su svoje pravo na područje koje se u mnogim dokumentima nejasno označavalo kao prostor između Save. Sukobi oko biskupijskih granica pokazuju koji su sve čimbenici utjecali na njihovo formiranje i objašnjavaju složene odnose između Crkve i političkih vlasti. U to vrijeme 1699. godine Zagrebačkoj biskupiji potvrđena jurisdikcija sve do rijeke Vuke čime joj je priključen prostor koji je prije osmanlijskih osvajanja pripadao Pečuškoj biskupiji, što je dvije biskupije dovelo u sukob. Do kraja 1720-ih Pečuška biskupija uspjela je izboriti priznanje svoje crkvene vlasti na području koje se protezalo od Vukovara sve do rijeke Save čime su utvrđene biskupijske granice koje su ostale na snazi sve do sjedinjenja Bosanske i Srijemske biskupije 1773. godine.[190] U Srijemu je srijemska biskupija došla u sukob s novim gospodarima Srijema, obitelji Odescalchi. No borba srijemskoga biskupa nije urodila većim plodovima.[191]

Krajem 17. stoljeća u Slavoniji su se pojavili problemi oko prava na ubiranje crkvene desetine. Bečki dvor smatrao je da je Slavonija osvojena oružjem, pa da desetina pripada Habsburškoj Monarhiji. Stoga je Dvorska komora naredila komorskim službenicima da prikupljaju desetinu na području pod svojom upravom. S vremenom su pečuški i zagrebački biskupi započeli prikupljanje desetine u župama koje su bile pod njihovom jurisdikcijom, iako njihovo pravo na desetinu nije bilo pravno uređeno. Stoga je 1737. crkvenim vlastima priznato pravo na veliku desetinu, ali im je zabranjeno ubiranje male desetine dok ne dokažu pravo na to podavanje.[192]

---

[188] Vitek, *Razilaženja oko pripadnosti Srijema*, 170.
[189] Skenderović, *Uspostava granica pečuške biskupije*, 409.
[190] Skenderović, *Uspostava granica pečuške biskupije*, 428.
[191] Vitek, *Razilaženja oko pripadnosti Srijema,* 172.
[192] Milan Vrbanus, ,,Borba pečuške biskupije za crkvenu desetinu u Slavoniji od oslobođenja od osmanske vlasti do 1761. godine“ u: *Scrinia Slavonica – Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest,*br. 9 (2009), 444.

4.5. Samovolja i nasilje vlastelina, vojnih i komorskih službenika

Literatura o Slavoniji u prvoj polovici 18. stoljeća nudi nam mnoštvo primjera samovolje i korupcije vojnih, komorskih i vlastelinskih činovnika. Kako bi žalbe mogli usporediti sa žalbama s kojima se susretala Zemaljska uprava za Slavoniju, ovdje ćemo navesti samo nekoliko primjera.

Martin Zemljak je 1686. godine izvijestio Dvorsku komoru da se general Starhemberg ponaša kao zemaljski gospodar u Slavoniji, pa od stanovništva uzima novac, sve vrste žitarica, kuneće i lisičje kože, od zaklana vola jezik ili dvije oke mesa, maslac, med, ribe i ostale zemaljske proizvode.[193]

Uz samovolju vojske Zemljakov rad bio je i dodatno otežan korupcijom komorskih službenika. Najviše problema činio mu je njegov zamjenik, provizor i tridesetničar Maximilijan Gerold von Ley. On je činio mnoge zloupotrebe: nepravilno je vodio poslovanje tridesetnice i provizorata, trošio je novce bez opravdanog razloga, nije imao pisane dokaze o potrošenom novcu… Inspektor Zemljak izvještavao je Dvorsku komoru o svim nepravilnostima njegova zamjenika, ali mu nisu vjerovali nego su ih smatrali klevetama. Tek se Caraffina komisija uvjerila u točnost njegovih izvještaja.[194]

Sastavljajući popis, Caraffina komisija saslušavala je i mnogobrojne pritužbe stanovnika. Tako je u Petrovaradinu, na zahtjev grofa Caraffe, kapetan Egk otpušten iz službe jer je od svakog mjesta tražio 6 forinti, besplatno jelo i piće za predstražara, prisiljavajući ljude da mu silom prikupljene, zapravo otete stvari besplatno kolima voze čak u Graz.[195]

U Požegi je kapetan Johan Georg Schlittenbuch, koji je uz puno znanje svojih nadređenih i punu podršku generala Starhemberga uvijek primao više novaca nego što je to u namirama iskazivao, pa je uz redovna davanja svaki vojvodaluk morao dati još stotinu forinti i više za generalsku kuhinju i pivnicu.[196]

---

[193] Mažuran, *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine*, 21.
[194] Vrbanus, *Društveno-ekonomske prilike u Slavoniji*, 103–104.
[195] Mažuran, *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine*, 25.
[196] Isto, 184.

Tridesetničar u Jasenovcu Michael Bösler, kako se navodi u žalbi stanovnika Jasenovca iz 1711., neprestano je zlostavljao, globio, zatvarao i bičevao, batinao, sakatio, kulučio i ubijao stanovnike Jasenovca. Stanovnici navode da je od Böslerova batinanja i bičevanja umrlo nekoliko ljudi dok je on osobno ubio dvojicu.[197]

Istodobno s prodajom dobara povećavao se broj žalbi i tužbi seoskog stanovništva protiv nasilja i samovolje komorskih i vlastelinskih upravitelja, tridesetničara i njihovih zamjenika.[198]

Između ostalih, seljani Čaglića, Skenderovaca, Kovačevaca, Bukovčana, Rogulja, Bobara, Sređana, Bijele Stijene, Grahovljana, Širinaca, Žuberkovca i Šagovine podnijeli su komorskoj inspekciji tužbu da je od njih knez Vuk Srdić sa znanjem i odobrenjem komorskog upravitelja Satorija u Požegi silom naplatio 80 forinti u ime pretrpljene štete, jer su ga noću opljačkali nepoznati lopovi. Protiv Satorija uložili su 6. lipnja iste godine tužbu i stanovnici Gornje Pištane. Prijavili su da je od njih silom utjerao 30 forinti i 80 novčića za 9 jutara oranice i 17 kosaca livade na pustari u Obradovici, kojom su se inače prvu godinu koristili, a namiru im je izdao na svotu umanjenu za 7 forinti. Istoga dana protiv Satorija žalili su se i stanovnici Orahovice; da je od njih naplatio 10 forinti i 50 novčića za livadu koju su oni iskrčili na pustari u Obradovici. Koji dan kasnije protiv Satorija uložili su Komorskoj inspekciji žalbu stanovnici sela Kovačevaca; da on na korištenje daje zemlju i livade seljanima jednog sela na području drugog, pa na njihovu području zemlju i livade koriste stanovnici iz Lipika, Subocke i Čaglića, tako da im ne preostaje ništa drugo nego da napuste svoja staništa i odu u neko drugo mjesto.[199]

Na Đakovačkom vlastelinstvu direktor komorske direkcije Kahlleneck naredio je upravitelju vlastelinstva da podložno stanovništvo ne opterećuje silnim kulučenjem i drugim davanjima mimo redovnih obaveza i novčanih davanja. Bosansko-đakovački biskup Petar Bakić de Lack odgovorio je u tužbi protiv komorskih i vojnih službenika da komorski službenici umjesto 12 forinti po sesiji ubiru 25, dok je vlastelinstvo u prošloj godini za potrebe vojske i tvrđavske ciglane moralo dopremiti u Osijek 2400 hvati drva. Ako se tome pribroji i doprinos od 4 forinta i 89 novčića po sesiji za gradnju fortifikacija, onda ukupan iznos javnih davanja i plaćanja za svaku sesiju iznosi više od 43 forinta.[200]

---

[197] Isto, 61.
[198] Isto, 63.
[199] Isto ,62.
[200] Isto, 65.

Novi zemljišni gospodari i njihovi upravitelji, arondirajući posjede, otimali su seljacima teškim radom stečene krčevine, oranice, livade i pašnjake, vinograde i voćnjake i pripajali ih alodiju, nepovlasno uvodeći pri tome još i devetinu, gornicu i druga regalna prava.[201]

4.6. Slavonija uoči donošenja Karlova urbara

1731. godine prihvaćen je prijedlog da se od svake sesije u Provincijalu, bila ona naseljena ili pusta, plaća 32 forinte i 50 novčića, zatim poveća vojni namet za 20 000 forinti, sagrade vojarne i druge zgrade za vojne potrebe i poduzmu djelotvornije mjere u čišćenju zemlje od razbojnika. U odnosu na razrez poreza Caraffine komisije (24 forinte po sesiji) Bečki je dvor dakle zahtijevao 30 % povećanja poreznih davanja ne uračunavajući vojni namet i podvoz koji bi kmetovi morali davati za izgradnju vojnih objekata. Taj zahtjev bio je toliko pretjeran da su upravitelji vlastelinstava u Slavoniji i Komorskoj direkciji uložili jednoglasan prigovor, obrazloživši da bi takvi nameti stanovništvo odveli u propast. Novo povećanje poreza dovelo je do usijanja ionako napete odnose kmetova prema svojim gospodarima, pa u Slavoniji vlada sve veće nezadovoljstvo i traju latentni nemiri koji će uskoro prerasti u otvorenu bunu. 1732. godine Bečki dvor u Slavoniju je poslao komisiju pod vodstvom Gabrijela Ignaza von Eberla kako bi utvrdila opće stanje u Provincijalu. U svome izvješću Eberlova komisija zabilježila je mnoge nepravilnosti u poslovanju Komorske uprave te opisala vođenje parničnih postupaka, održavanje javnoga reda i mira, način rada obrtnika i zanatlija[202], ali je, svjesno ili nesvjesno, zaobišla bitna pitanja samoga života stanovništva.[203]

---

[201] Isto, 66.
[202] Slavko Gavrilović, „Izvještaj komorskog savetnika G. I. Eberla o Slavoniji i Sremu prve polovice XVIII veka“, u: *Zbornik Matice srpske za istoriju 22,* Novi Sad, 1980, 112-121
[203] Mažuran, *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine,* 66.

Guverner Slavonije i zapovjednik Vojne krajine postao je Khevenhüller[204], koji je 1733. izvijestio Bečki dvor o očajnome stanju u Slavoniji. Khevenhüller je bez imalo okolišanja za takvo stanje optužio komorske i vlastelinske službenike, da su oni jedini i prvi krivci za opću bijedu, nezadovoljstvo i pobune seoskog stanovništva.[205]

Khevenhüllerovo izvješće bilo je toliko negativno da mu na Bečkom dvoru jednostavno nisu povjerovali. Nesumnjivo je na nepovjerljivu recepciju Khevenhüllerova izvješća utjecalo i izvješće Eberlove komisije, koju je dvor dobio nepunih godinu dana ranije.

U istočnoj Slavoniji i Srijemu (na vlastelinstvima Nuštar, Vukovar, Ilok, Zemun) izbila je početkom 1735. pobuna stanovništva koju je vrlo brzo trebalo smiriti. Stoga je Bečki dvor poslao u Slavoniju Hamiltonovu komisiju koja je istražila uzroke pobune stanovništva te je trebala predložiti mjere za poboljšanje situacije.[206]

Sada je Bečki dvor bio suočen s dva oprečna izvješća. Kako bi dobili uvid u stanje car je u Slavoniju poslao još jednu komisiju na čelu s guvernerom Banata grofom Andreasom Hamiltonom.

Hamiltonova komisija je u listopadu 1736. podnijela dvoru izvješće koje se gotovo u cijelosti podudaralo s Khevehüllerovim, te dobivši potpuni uvid u stanje 1737. Dvoru predložila mjere za poboljšanje stanja u Slavoniji.[207]

U Slavoniji je trajao sukob ne samo vlastelinskih i komorskih upravitelja, već i sukob dva pogleda na svijet. S jedne strane bio je tu stari feudalni, prema kojemu su zemaljski gospodari imali apsolutne ovlasti nad svojim kmetovima, koji nisu bili ništa više od pokretne imovine feudalaca i koje su mogli, ako su to našli za shodno, u maniri Franje Tahyja cijediti i mrcvariti do krajnjih granica. S druge strane imamo kameralistički pogled, prema kojemu je dobrobit naroda bila moralna obaveza vladara kao utjelovljenja države, bez obzira na partikularne interese, pogled u kojemu su i najniži slojevi društva imali prava i koje nitko nije mogao tražiti više od onoga što je vladar odlučio.

---

[204] Ludwig Andreas von Khevenhüller (1683. – 1744.), potomak plemićke obitelji iz Koruške. Vojnu karijeru započeo je pod princem Eugenom Savojskim. Istakao se u bitkama kad Petrovaradina (1716) i Beograda (1717) i Parme (1734). Unaprjeđen u čin Feldmarschalla 1736. godine. Tijekom rata sa osmanlijama uspješno je vodio carsku vojsku u bitci kod Radojevca 1737. godine. (Grete Mecenseffy, ,,Khevenhüller, Ludwig Andreas Graf von Khevenhüller-Frankenburg, u: *Neue Deutsche Biographie,* sv. 11, Duncker & Humblot, Berlin 1977. 571)
[205] Mažuran, *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine*, 67.
[206] Kolar Dimitijević, *Uprava i općedruštvene prilike do Marije Terezije*, 255.
[207] Mažuran, *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine*, 70.

U tome smislu politika Bečkoga dvora u prvoj polovici 18. stoljeća krajnje je neodlučna. S jedne strane car je dopuštao drastična povećanja nameta, a s druge je strane donosio odluke kojima su zabranjivana izvanurbarijalna davanja i plaćanja, zabranjivao je prisilno premještanje kmetova s jednoga vlastelinstva na drugo, zabranjivao je pripajanje urbarijalnoga zemljišta alodiju. U situaciji u kojoj su potrebe vojske i sve veći zahtjevi za dodatnim financijskim sredstvima imali prioritet, svojom pasivnošću car je prešutno dopuštao sve zloupotrebe moći i vlasti u Slavoniji. S druge strane bilo je mlakih i neodlučnih pokušaja uređivanja stanja. Na saborskom zasjedanjima 1723. i 1729. godine doneseni su zakonski članci kojima se zabranjuju izvanurbarijalna davanja i plaćanja, uvodi novi parbeni postupak, osigurava migracija slobodnjaka i zabranjuje prisilno preseljavanje podložnika s jednog vlastelinstva na drugo te pripajanje urbarijalnoga zemljišta alodiju. Plemstvo je pružalo snažan otpor spomenutim zaključcima pa oni nisu imali nikakva utjecaja na životne prilike seoskoga stanovništva.[208]

Hamiltonova komisija je u sklopu svoga djelovanja obavila i popis stanovništva te njegove pokretne i nepokretne imovine. Prema popisu u Slavoniji je bilo 18 vlastelinstava, 4 komorska dobra te jedno vojno i crkveno dobro. Od 15 000 domaćinstava oko 15 % bilo je pod upravom komore dok su ostalima upravljali vlastelini. Prema tome je Slavonija imala oko 90 – 95 000 stanovnika.[209]

Od pokretne imovine stanovnici su imali oko 12 000 konja, 13 000 volova, 24 000 krava i junadi, 19 000 ovaca i koza, 39 000 svinja te 4 500 košnica pčela.[210] Obradive površine sastojale su se od 12 500 motika vinograda, 45 000 jutara oranica, 24 000 kosaca sijena, 86 000 stabala šljiva, 1 000 jutara šljivika te 450 vodenica. U usporedbi s Caraffinim popisom iz 1702., broj stanovnika, zahvaljujući migracijama, gotovo je udvostručen dok je iskorištenost zemljišta porasla (sada iznosi oko 7 – 8 % ukupne površine) brže od porasta stanovništva. Veliki porast broja stanovnika i još veći rast obradivih površina nije se odrazio na poboljšanje prilika u Slavoniji.

[208] Mažuran, *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine*, 66.
[209] Broj stanovnika i u popisu Carrafine i u popisu Hamiltonove komisije može biti tek približan. On se naime temelji na procjeni broja ljudi po kućanstvu, Ive Mažuran procijenio je da je optimalan broj osoba u kućanstvu sedam. Također Carafffini i Hamiltonovi popisi nisu u potpunosti očuvani, nedostaju popisi za nekolicinu vlastelinstava. Mažuran je za ta vlastelinstva broj kućanstava procijenio na temelju broja naselja i sesija kojima su ona raspolagala. (Mažuran, *Stanovništvo i vlastelinstva,*72).
[210] Brojke su zaokružene, točan broj vidi u Mažuran, *Stanovništvo i vlastelinstva*, 74.

5. KARLOV URBAR I USPOSTAVA ZEMALJSKE UPRAVE ZA SLAVONIJU

Hamiltonova komisija je uz izvješće o stanju u Slavoniji Dvorskoj komori predložila i mjere kako da se to stanje poboljša. Na sjednici održanoj 6. svibnja 1737. prihvaćeni su prijedlozi Hamiltonove komisije.[211]

Slijedeći Hamiltonove prijedloge car Karlo VI. proglasio je patent (*Carolina urbarialis regulatio*),[212] odnosno Karlov urbar kojim su formalno-pravno uređeni odnosi kmetova i feudalaca na području Provincijala.

Tekst Urbara čuva se u Hrvatskom državnom arhivu dok njegov prijepis na hrvatskom jeziku s otisnutog primjerka iz Arhiva Virovitičke županije možemo naći kod Bösendorfera.[213] Razumijevanje odredbi Karlova urbara ključno je za razumijevanje djelovanja Zemaljske uprave, koja je njegove odredbe trebala provoditi, ali i za razumijevanje ključnih problema u Slavoniji tijekom djelovanja Uprave. Stoga će se na ovome mjestu u kraćim crtama analizirati njegove odredbe.

Pervo: Što se kuluka i saorstva dotiče uređujemo i zapovidamo mi, da spailuci U Slavoniji s onima kuličkoim novci kojeno je svaki sesion aliti bašćina još od starine po osam for davao i koji se u onih 11 for zemaljskoga danka razumiju sasvim zadovolje. Z kojim sva nedostojno nametnuta naturska robota i saraorstvo u cilij zemlji diže, ništar nemanje za potribu općinsku dužni budu podložnici ćuprije i drume poravljati ostali kuluk pak sasvim sevega zabranjuje se i zaboravlja se.[214]

Karlovim urbarom ukinuti su brojni nameti, prije svega tlaka. Naime, feudalci su u Slavoniji svoja vlastelinstva organizirali kao alodijalna. Alodij (srednjovj. lat. *allodium*, starogerm. *al-od*; od *all-:* sav i *-od:* imovina) je slobodno vlasništvo, nasljedno imanje slobodno od svih stega, davanja i dužnosti. U razvijenome feudalnom sustavu alodij podrazumijeva

---

[211] Gavrilović, Slavko, „Rasprava u Beču 1737. o društveno-ekonomskim odnosima u Slavoniji i Sremu“, u: *Zbornik Matice srpske za istoriju , br. 23*, 1981.
[212] Hrvatski državni arhiv, spis fonda Generalnekomande za Slavoniju, (HR-HDA-430-Generalna komanda za Slavoniju, kut.4, fasc 12.)
[213] Bösendorfer, *Agrarni odnosi u Slavoniji* , 193–198.
[214] Isto, 193.

stvarna prava nad stvarima koja su slobodna od tereta i kojima ovlaštenik slobodno raspolaže. Podrijetlo je alodija većinom obiteljsko, pa se u hrvatskim pisanim spomenicima upotrebljavaju pojmovi *plemenšćina* ili *bašćina* koji mogu imati i šire značenje. Alodij je dio vlastelinstva koji vlastelin obrađuje i iskorištava po vlastitoj volji. Vlastelinu je zabranjeno dio vlastelinstva s kmetskim selištima (urbarijal ili rustikal) pretvarati u alodij.

Novim vlasnicima za obrađivanje alodijalnih gospodarstva bila je potrebna tlaka. Tlaka (djelo, služba, rabota) je obveza besplatnoga rada, također svaki oblik nesvojevoljnoga rada. Tijekom povijesti tlaka je u svojem najužem smislu označavala obradbu vlastelinova zemljišta, a u širem je smislu obuhvaćala i različite druge službe koje je podanik morao obavljati za svojega gospodara (podvoz, bačvarija, ptičarija, kolarija, vojna služba). Iako se tlaka kao obveza podanika prema gospodaru javila znatno prije u srednjem vijeku, u izvorima je taj oblik podavanja zabilježen tek od razvijenog i kasnoga srednjega vijeka. U hrvatskim se zemljama od 18. stoljeća pojavio fenomen smanjivanja tlake i njezine komutacije u novčanu rentu. Pritom je zemljišni gospodar umjesto poljoprivrednog proizvoda, koji je morao dalje prodavati, dobivao gotov novac, a seljak je dobio priliku prodati svoje viškove te višak novca zadržati za sebe, što je utjecalo na širenje osobnih sloboda kmetova. U europskom gospodarstvu od kasnoga srednjega vijeka, zbog porasta potražnje europskih gradova za poljoprivrednim proizvodima, došlo je do povećanja tlake i pogoršanja položaja kmetova, što je uzrokovalo mnoge seljačke bune.[215]

U početku stvaranja alodijalnog gospodarstva tlaka je bila relativno mala, ali se kasnije u drugoj polovici 18. stoljeća povećala. Karlov urbar zabranio je uvođenje tlake jer su vlasnici imanja dobili od svake cijele sesije 8 forinti za otkup tlake. Organiziranje alodijalnog gospodarstva nije bilo moguće bez korištenja tlake, pa su vlastelinski upravitelji nasilno uvodili tlaku što je rezultiralo otporom stanovništva prema vlastelinskim upraviteljima.[216]

Selište (*sessio colonicalis*) je seljački posjed koji je vlastelin davao kmetu na uživanje. Sastojalo se od unutarnjega ili kućnoga zemljišta (*fundus intravillanus, sessio domalis*), pod kojim se razumijevala kuća s dvorištem, gosp. zgradama i kućnim vrtom u samom selu, i od vanj. zemljišta ili pripadnosti (*fundus extravillanus, s. appertinentiae*), oranice i livada izvan sela. Površina *intravillana* za cijelo selište određena je urbarijalnim zakonom na 1 jutro (*jugerum*), a *extravillana* prema raspoloživosti i plodnosti tla, za različite županije različita, i to

[215] Adamček, *Agrarni odnosi*, 790–794.
[216] Vrbanus, *Društveno-ekonomske prilike u Slavoniji*, 142.

za oranice od 12 do 40 jutara, a za livade od 5 do 10 kosaca (*falcastrum*). Po broju kmetskih selišta, a ne po veličini površina, procjenjivala se vrijednost feudalnog posjeda. Selište je bilo osnovna mjera svih oblika feudalne rente te osnovna jedinica na temelju koje je vlastelin ostvarivao svoja vlasnička prava nad zemljom i kmetovima.

Smanjujući zemlju s koje se državi plaćao porez i pretvarajući je u svoje domicilno vlasništvo, plemstvo je dolazilo u sukob s interesima vladara. Tim se postupcima položaj kmetova pogoršavao, a to je uzrokovalo sve veće seljačke nemire i bune. Prvi članak Urbara strogo je zabranio tlaku.

Drugo: Jest također naša volja i zapovid da veliki desetak, kojino samo od vina, žita, raži, ječma, zobi i kukuruza daje se, sasvim u natur neoveršen i u polju salmom uzimati se i na desečarskog gospodara trošak k kući voziti se imade.[217]

Desetinu, davanje desetog dijela zemljišnog prihoda, stočnog priploda, odnosno proizvoda, pa i osobne zarade od službe ili obrta su po primjeru na crkvene vlasti uvele i svjetovne. U Hrvatskoj se, za razliku od crkvene, svjetovna desetina (*decima secularis*) pojavljuje pod nazivima kraljevska desetina (*decima regia, decima fiscalis*), vlastelinska ili gospoštijska desetina (*decima dominalis, decima terrestralis, decima urbarialis*) i gradska desetina (*decima civitatis, decima communis*). Urbarom je određeno da se velika desetina (vina, žita, raži, ječma, zobi i kukuruza) mogla skupljati samo neovršena u naturi, a prijevoz desetine morao se obavljati na trošak vlastelina. Ta odredba pružila je kmetovima olakšanje što se davanja desetine tiče. Očito su kmetovi bili prisiljavani da desetinu daju i u novcu ili da ju o svom trošku vrše i dostavljaju.

Treće: Što se maloga desetka dotiče, među kojim sve ono što ne ulazi u velik desetak, zemaljsko uzrašće i sve gospodarske stvari, kakono li pčele, svinje, jaganjce i takove dalje razumijemo, hoćemo mi u ogledanju spaija kakono nepravedno izkanje podpuno zabranjeno imati.[218]

Zabrana davanja male desetine (pčele, svinje, janjci) koju su vlastelini očito skupljali predstavljala je još jednu olakšicu u odredbama Karlova urbara.

Četvrto: Poznajemo i nepravo nahodimo mi kano nedopušteno pritisnuće, gdino niki spaije svojima općinama i podložnikom najbolje zemlje i cile pustare jal sasvim oteli jali

[217] Bösendorfer, *Agrarni odnosi u Slavoniji*, 195.
[218] Isto, 195.

sherđavom i nerodnom zemljom po svojoj volji prominili jesu; dakle odzbilja zapovidamo, da se sve one priko volje gazda oteteili promnjene zemlje i pustare, koje se posvidočiti mogu, najbreže brez zaderženja vratiti se imaju, a unapridak za kaštigu dvostrukoga povratka ništa se uzeti ne ima.[219]

Glavni način samovolje vlastelina bio je dakle u otimanju zemlje seljacima i njezinome pripajanju alodiju, na kojem su seljaci bili prisiljavani da besplatno rade. Člankom prvim zabranjena je tlaka, a člankom četvrtim otimanje zemljišta. Štoviše, vlastelini koji su zemlje otete od kmetova pripojili svome alodiju, morali su ih vratiti. Također, vlastelinima je zabranjeno da povratak zemlje naplaćuju.

Peto: ...zapovidamo da svi zemaljski poglavari u Slavoniji navlastito pobrinuti se imadu njihove prazne ili neuradite zemlje na naseliše više sesiona ili podložničkih kuća što je više moguće učiniti i onima neselaškim svaku izmišljenu pomoč primiti i dati; dotle pak ovi glavni red malo pomalo dobavi s, tako da spainske zemlje, koje spaija sam ne uzradi i ne posije, njima podložnikom samo za dostojni desetak, a brez nijednog novčanog izkazanja za njihovu korist dati se ima.[220]

Poticano je naseljavanje zemljišta, a vlastelinima je zabranjeno od kmetova uzimati naknadu, osim desetine od obrade pustih zemljišta.

Šesto: ... upravljanje mehana i birzshausa samima spaiama dostoji se, ali što općenitog vina i rakije točenja dotiče se tako ima se kroz pol godine, to jest od đurđeva do Miholja od zemaljskih gospodara, a od Miholja do Đurđeva pak kroz seljane ili općinu točiti,

Sedmo: jest njima podložnikom dopušteno rakiju ili šljivovicu slobodno peći brez svakoga akciza ili kazanski novaca.[221]

Kmetovi su pravo točenja vina dobili na pola godine, a taksa je od kotlova za pečenje rakije ukinuta. Ukinuta je taksa i za klanje stoke za vlastite potrebe.

Osmo: ... podložnici od svega klanja imaju se ustegnuti, veće samo što svaki za svoju uzpotrebljuje.[222]

---

[219] Isto, 195–196.
[220] Isto, 196.
[221] Isto, 196.
[222] Isto, 196–197.

Kmetovima je zabranjena prodaja mesa, ali mogli su klati za svoje potrebe bez plaćanja ikakvih davanja.

Deveto: Potvrerđujemo mi također onu rekavši vodeničku kiriju kojuno spaija, i to jest od jedne potoćne vodenice na godinu po jednu forintu, pravedno uzimati imaju.

Vlastelinima je dopušteno naplaćivati samo jednu forintu godišnje za korištenje vodenica.

Deseto: S istom pravicom imaju zemaljski gospodari žirovnicu kojaono šumska hrana jest od dotirani svinja uzimati…zaradi oni rastova, koji blizu drumova ili kod kuća stoje, žirovničke novce uzimali, u kojemu spaije potribitu zabranu činiti i na svake strane pravo dostojanstveno za obderžavati i uživati znati hoće.[223]

Dopuštena je dakle naplata žirovanja svinja, ali je zabranjeno naplaćivanje žirovine od hrastova uz putove.

Jedanaesto ... oni panduri, koji za potiru pustainsku potribni budu, zaradi sigurnosti općinske polak od podložnika a polak od spaije plaćeni imaju biti

Određeno je da trošak uzdržavanja pandura za progon hajduka moraju jednom polovinom snositi kmetovi, a drugom vlastelini.

Dvanaesto …Tako nahodimo se mi usilovani arendacije spainskih imanja u Slavoniji sasvim zabraniti i tako nadalje vrata tolikih mnogih tuga i žalosti za svako vrime zatvoriti.

Zabranjeno je davanje posjeda u zakup.

Trinaesto: …zaradi koja uzroka mi naredjujemo, da unapridak nijedan podložnik u novci ne ima kaštigati ili predpisati, nego po našastiju njegove krivice i pomanjkanja zatvorom tavničkim s poslom u gvozdju ii druojačije po prilici pomanjkanja i s razlogom pokarati se ima.[224]

Vlastelinski, komorski službenici često su za manje ili izmišljene preršaje kmetovima naplaćivali kazne. Trinaestim člankom Urbara zabranjeno je novčano kažnjavanje podanika.

[223] Isto, 196–197.
[224] Isto, 196–197.

Četrnaesto: ....od sad u unapridak zaradi toga kasarne načinjaju, da podložnikom pravedno namirenje više ne zaderžava i ne odkida niti koji drugi novčani namet da se njima ne nameče.[225]

Kmetovima je plaćanje podvoza za vojne potrebe često uskraćivano. Posljednjim člankom Urbara odlučeno je da im se svi radovi koje obave za vojsku moraju uredno platiti te je još jednom naglašena zabrana uvođenja dodatnih nameta.

Dakle, Karlovim urbarom vlastelini su zemljišta koja su otimali kmetovima morali vratiti, zabranjena je tlaka, alodizacija zemljišta, novčano kažnjavanje podanika, davanje posjeda u zakup, zabranjeno je skupljanje male desetine te su ukinute takse za klanje stoke za vlastite potrebe i taksa od kotlova za pečenje rakije.

Već sama regulacija odnosa vlastelina i kmetova bila je značajan korak, a odredbe Karlova urbara, barem u teoriji uvelike su pogodne za kmetove.

Zemaljska uprava za Slavoniju u literaturi je povezana s Karlovim urbarom kao upravno tijelo koje ga je trebalo provoditi. No pravilnije bi bilo reći da je Karlov urbar donesen kako bi Upravi dao osnovnu pravnu podlogu za njezino djelovanje. Naime djelokrug rada Uprave bio je mnogo opširniji od provođenja odredbi Karlova urbara. Vrhovni komorski direktor poslao je svim vlastelinstvima dopis 12. ožujka 1737. u kojem ih je obavijestio da je odlukom Dvorske komisije od 8. studenoga 1736. osnovana posebna Zemaljska uprava za Slavoniju u svrhu poboljšanja prilika u Slavoniji koja treba urediti sav provincijalni *polliticum*, sudstvo i upravu.[226]

Tako se i u uvodu Karlova urbara navodi: *Osim toga hoćemo mi u zemlji jedno ugledno i složno vladanje naskoro urediti, koje će toliko tako podložnika suprot nepravdi braniti i svkomu najberžu pravicu učiniti, kiliko i spaije i ostale varoške nastojnike i poglavare kod njihove imajuće moći stalno obderžavati, a navlastito pak brinuti se imalo bude starinsko tergovanje, kojemu ova zemlja osobito prikladna jeste naviše uzdignuti, dobre naredbe malo po malo dovesti i naše visoke zapovidi od jednoga vrimena do drugoga u stalnoj kriposti uzdržati. Ali opet da to vladanje jedan pravi uredni način imade i da poznati more na koliko spainska pravica i njihova oblast - kakono opet i dužnost podložnika izlazi.*[227]

---

[225] Isto, 197.
[226] Hrvatski državni arhiv, spis fonda Generalnekomande za Slavoniju, (HR-HDA-430-Generalna komanda za Slavoniju, kut.4, fasc 12.).
[227] Bösendorfer, *Crtice iz slavonske povijesti*, 193.

Uprava je s radom započela sredinom ljeta 1737.[228] Na čelu Zemaljske uprave bio je vrhovni upravitelj, njemu su još pridodani komorski naddirektor, fiskalni prokurator, vojni komesar, vrhovni tridesetničar i vojni pristav.[229] Dakle, četiri komorska i dva vojna službenika. Njezinoj jurisdikciji pripadali su svi upravni, pokrajinski sudski i redarstveni predmeti. Ekonomski poslovi ostali su pod nadležnošću Dvorske komore dok su vojna pitanja ostala pod upravom Generalne komande. Zemaljsku upravu za Slavoniju dakle možemo definirati kao središnje upravno tijelo za cijelu Slavoniju (osim Vojne krajine) koje je imalo „izvjesne atribute pokrajinske vlade“.[230]

U rješenjima nalazim ukupno 1183 žalbe (Postulata) i jednak broj rješenja (Rezoluta). 1738. nalazimo 110 žalbi, 1739. 373, 1740. 275, 1741. 180, 1742. 245 žalbi. U prosjeku se dakle Uprava susretala s prosječno 1,5 žalbom dnevno. 1739./1740. bile su godine koje su bile obilježene kugom koja je teško pogodila čitavu Slavoniju, a zahtjevi su se najvećim dijelom odnosili na zamolbe da se pojedince ili grupe oslobodi zakonski propisane karantene, što objašnjava relativno visok broj žalbi u tim godinama.

No statistička analiza rješenja odvela bi nas u pogrešnom smjeru. Ako želimo ovakav izvor u potpunosti iskoristiti za proširivanje naših spoznaja u danom razdoblju, morat ćemo čitati između redaka i svakoj žalbi i rješenju pristupiti individualno da bismo iz njih mogli iščitati što više korisnih podataka. Pojedine žalbe podnosile su fizičke osobe dok su neke podnosila čitava sela ili veće skupine ljudi. Kako bismo ih lakše analizirali, podijelit ćemo ih u skupine ne kronološki, već po sadržaju i izdvojiti neke posebno zanimljive žalbe kao individualne predstavnike pojedinih skupina ili pak žalbe koje predstavljaju iznimke koje su zanimljive za analizu rada Uprave.

[228] Mažuran, *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine*, 70.
[229] Bösendorfer, *Crtice iz slavonske povijesti*, 61.
[230] Mažuran, *Rješenja* Zemaljske uprave za Slavoniju, 9.

6. ZEMALJSKA UPRAVA I VOJSKA

Povijest nas uči da je u ratovima uvijek najviše stradavalo civilno stanovništvo, a 18. stoljeće po tome nije bilo ništa drukčije. Štoviše, priroda rata promijenila se uvođenjem vatrenog oružja od druge polovice 15. stoljeća, na štetu civilnog stanovništva.

Rukovanje hladnim oružjem iziskivalo je dugotrajan trening, a vojna kasta obučavala se od djetinjstva kako se njime učinkovito koristiti. Pri tome se ne misli samo na plemstvo/vitezove, već su svi aspekti vojske (pješadija, strijelci) postajali sve više profesionalizirani.

Pojava vatrenoga oružja i njegova postupno sve veća primjena iz temelja je promijenila način ratovanja. Revolucija u načinu ratovanja odvijala se na nekoliko razina. Tehnološkoj, političkoj, taktičkoj i strateškoj.[231] Dok su vojske srednjega vijeka brojčano bile relativno malobrojne, u novome vijeku broj vojnika koje je bilo moguće poslati u bitku znatno je porastao.

Primjerice, u najvećim bitkama Stogodišnjega rata 1337. – 1453. (Agincoutt, Crecy, Orleans, Castillion) dvije supersile kasnoga srednjega vijeka – Engleska i Francuska – uspijevale su sastaviti vojske od 10 – 15 000 vojnika. Francuski kraljevi uspijevali su okupiti vojske od oko 300 000 vojnika.

Konsolidacija država od sredine sedamnaestoga stoljeća dovela je do stalnoga rasta u veličini vojske po prvi puta u većini zapadne i središnje Europe. Primjerice, Francuska vojska narasla je s oko 50 000 1660-ih na 279 000 1678., da bi tijekom devetogodišnjega rata imala 340 000 vojnika. Što se tiče omjera vojnika naspram civila, ovakva razina militarizacije rijetko je nadmašena sve do općeg vojačenja u 1890-ima.[232]

Iako je broj vojnika znatno porastao, logistika nije popratila taj rast. Vojske 17. i 18. stoljeća opskrbljivale su se kao i srednjem vijeku, na području na kojem bi se zatekli ili kroz koje bi

[231] Jeremy Black, ur. War in the early Modern World 1450-1815, (Routlege, London 1998), 177–179.
[232] Black, ur. *War in the early Modern World*, 196.

prošli. Ta činjenica u kombinaciji s većim brojem vojnika imala je uvijek devastirajuće posljedice za stanovništvo područja koje je imalo nesreću skrbiti se za vojske.

Sa strateškog pogleda, ciljevi su ratova bili ograničeni, vojske su mogle provesti mjesece na marševima, protumarševima, manevrirajući jedna oko druge bez sukoba. Vojni pohodi često bi se pretvarali u niz krvavih opsada.

Vojske europskih sila u prvoj polovici 18. stoljeća prolazile su značajne transformacije, no u pogledu njihove opskrbe i discipline u odnosu na pučanstvo nije se mnogo promijenilo od srednjega vijeka. Vojska se hranila i opskrbljivala „od zemlje“ što je predstavljalo golemi teret za svaku pokrajinu kroz koju bi vojska prošla. Vojske su pokušavale plaćati za svoje provizije i usluge koje su im trebale od lokalnog stanovništva, ili pak njihove usluge i dobra kompenzirati oslobođenjem od nekih poreznih davanja. No novca bi često ponestajalo pa bi vojnici jednostavno uzimali ono što im treba od lokalnog stanovništva, a često i više od toga.

U Slavoniji, koja je netom oslobođena od Osmanlija i koja je bila pogranična pokrajina koja se u svakome trenutku mogla pretvoriti u krvavo bojište, bio je stacioniran razmjerno velik broj vojnika (Alt Württenmberg, Bareith, Botai, Broun, Chour Bayrisches, Collovrat, D Ollon, Ghylany, Heister, Jörgische Dragoner, Lovis Württenmberg, Maruli, Max Hess, Minucci, Molck, Philippi, Preyssing, Sallburg, Schulenburg, Spleni, Vetessi, Wurmband) što je predstavljalo dodatno opterećenje za već ionako slabu ekonomsku bazu Slavonije. Analiza rješenja Uprave može nam dati detaljniji pogled na odnose vojske i civila, probleme koji su iz tih odnosa proizlazili te načine na koji su ih habsburške vlasti, odnosno Uprava pokušavali razriješiti.

Kako bi čitatelj dobio bolji uvid u transkripciju i komplicirani i zapleteni stil izražavanja, reprezentativne žalbe prenijet će se u cijelosti iz Mažuranove transkripcije uz dodatan prijevod na hrvatski jezik uz tek minimalne prilagodbe duhu hrvatskoga jezika, kako bi barem djelomično odrazili duh njemačkog jezika kojim su pisana rješenja Uprave.

Izaslanici grada Virovitice i cijeloga vlastelinstva žalili su se na tamo smještene vojnike koji su odbili smjestiti se u kasarni ili gradskoj kući te su se smjestili kod građana koji se o njima moraju skrbiti.

Die Abgeordnete der stadt Verovitiza und dessen gesambten Dominii beschwähren sich, gegen die in das Quatier dahin eigeruckhte Artilleristen, dass keiner von ihnen die Cavallerie Caserene, oder das Statthaus beziehen wolle, mithin selbte die Burgerschaft haben, und ihnnen

bettlichter, Zeugemies, und andere Geratschaften verschaffen müsse, die benachbarte Herrschaften von diesen Quatierlast befreyet wären, bittende dahero gehorsambst womit eine Gnädige reflexion auf sie gemacht, folglichen einige Subelevation hiernfahls verschaffet werden möge..[233]

Poslanici grada Virovitice i njezino cijelo vlastelinstvo žale se protiv, artiljerista koji su tamo došli na kvatir, da se nitko od njih ne želi smjestiti u konjaničku kasarnu ili gradsku kuću, tako su isti kod građana, koji im moraju pribavljati noćna svjetla i druge sprave, susjedna gospodstva su oslobođena ovog tereta Qatira, pokorno mole da ih se milostivo uzme u obzir, i da im se pribavi olakšanje.

Weillen die Artilleristen nicht immediate auf der Statt Verovitiza, sonder auf das gesambte Dominium mit ihren Brodt, und Pferd Portionen angewiesen worden seynt, als ergehet ex Parte Militari der Befehl an seine Behörde: Sothanne Artilleristen theils dasige Cavallerie Sassarme, zum Theill aber in dasiges Statthaus, und auf die Dorfschaften so gleich zu verlegen, folglichen die Buergerschaft von sothanen Quatierlast allerdings exempt zu halten, und wurdenauch die benachbarte Dominia, weillen die übrige nacher Slavonien angetragene Artilleristen würklich allschon in Anmarch anhero begreifen seynt, demnächst ihren quatierstand zu unterhalten haben. Ex Caesarea Deputatione Sclavonica, Esseg den 6 Decembris 1738.[234]

Kako artiljeristi, sa svojim porcijama za kruh i konje, nisu izravno upućeni na grad Viroviticu, nego na čitavo gospodstvo, tako izdajemo ex Pate millitari naredbu njihovu zapovjedništvu: Da spomenute artiljeriste odmah premjeste dijelom u ovdašnju kasarnu, dijelom u tamošnju gradsku kuću, i na sela, nadalje da građane itekako izuzmu od spomenutoga tereta kvatira.

Ukonačavanje ili kvatir, obaveza podanika da u svoje kuće i imanja prime i „ugoste“ određeni broj vojnika i pri tome ih opskrbljuju sa svim potrebnim stvarima predstavljala je ogroman teret za čitavu Slavoniju. Uz mnoštvo pojedinačnih zamolbi gotovo da nema sela, grada ili vlastelinstva koje se nije Upravi obraćalo sa zamolbama oslobađanja ili barem olakšanja kvatira.

[233] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 1. fol 88-89/ Mažuran, *Rješenja*, 81.
[234] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 1. fol 88-89/ Mažuran, *Rješenja*, 81.

Uprava je riješila da se vojnici trebaju smjestiti u kasarni i gradskoj kući, ali i u ostalim selima Vlastelinstva koja su im dodijeljena te da građanstvo moraju osloboditi od kvatira.

Ova žalba pokazuje nam tipičnu zlouporabu ukonačavnja. Vojnici koji su trebali biti smješteni na čitavome Virovitičkom vlastelinstvu, jednim dijelom u Virovitici i to u gradskoj kući i kasarni, a drugim dijelom na ostalim selima Vlastelinstva, jednostavno su se, jer je to očigledno bilo udobnije, smjestili kod građana u njihovim kućama, koji su im onda bili prisiljeni nabavljati razne potrepštine poput svijeća. Virovitičko vlastelinstvo imalo je dakle obavezu ukonačiti vojnike, ali ne u svojim kućama već na području čitavoga Vlastelinstva, što je samo po sebi predstavljalo veliko opterećenje jer su im bili obvezni dobavljati razne potrepštine poput drva za ogrjev, hrane i sijena za konje. Smjestivši se u kućama građana, na što nisu imali pravo ili bolje rečeno što im nije bilo naređeno, samo su još pogoršali ionako za stanovnike čitavoga Vlastelinstva teško podnošljivu situaciju.

U ovome slučaju Uprava je djelovala brzo i naredila da se artiljeristi smjeste u gradsku kuću i kasarnu, ali i u okolna sela. Stanovnici Virovitice u svojoj žalbi nisu spominjali razmještaj u okolna sela, odnosno sela Vlastelinstva, samo su spominjali gradsku kuću i kasarnu, koje su očito zjapile prazne. Očito nisu znali da su artiljeristi već imali takve naredbe. Izgleda da su vojnici jednostavno ušli u grad i smjestili se u mnogo udobnijim domovima građana koji su se čudili zašto su smješteni kod njih dok su kasarna i gradska kuća prazne, odnosno nisu znali da vojnici krše naredbe koje su im dane u vezi smještaja na Virovitičkome vlastelinstvu. Neobično za ovu žalbu je i to da Uprava nije naložila nadoknadu štete stanovnicima, što ovi doduše nisu ni tražili. U slučajevima samovolje vojske, kao što ćemo kasnije vidjeti, Uprava je u pravilu nalagala nadoknadu štete bilo u naturi, novcu ili djelomičnome oslobađanju od davanja.Osim kvatira i njegove zloupotrebe, vojska je činila razna nasilja nad stanovništvom.

Gyuro Debelitsch von Strisivoina Diakovarer Herrschaft belanget die Landes Deputation gehorsambst dahin, womit er wegen der vor 15 Wochen von einen Musquetier löblichen Molckischen Regiments dursch einen Schuss in den Armb empfangen, und noch bis zu Dato nicht gänzlichlichen currierten Blessur bis zur gänzlichlichen Ausheilung ab oneribus publicis befreiet wordtem möchte.[235]

[235] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 1. fol 33/ Mažuran, *Rješenja*, 39.

Đuro Debelić od Strizivojne Đakovačkog vlastelinstva moli Zemaljsku upravu pokorno da, iz toga što je prije 15 tjedana od jednog Mušketira hvaljenog molkovskog regimenta od jednog pucjnja u ruku pogođen, i još do današnjeg dana ne sasvim ozdravljene rane do potpunog ozdravljenja od svih tereta javnih izuzet biti želi.

Der Supplicant wirdt mit senen Petito an den Substituierten Provisoren Herrn Klein hiemit verwiesen, diesen hingegen von Landes Peputations wegen aufgetragen, ihme Supplicanten bis zu gänzlichen Ausheillung ab omnibus publicis allerdings zu befreyen, und exempt zu halten. Ex Cesarea Deputatione Sclavonica. Essegg den 26 April 1738.[236]

Podnositelj se sa svojom žalbom ovome šalje zamjeniku komorskoga upravitelja gospodinu Kleinu, ovome naprotiv se od strane Zemaljske uprave nalaže, da njega podnositelja do cjelovitog ozdravljenja od svih javnih davanja itekako oslobodi i izuzetog drži.

Podnositelj se žali da ga je prije petnaest tjedana jedan mušketir ranio u ruku te moli deputaciju da ga se, dok se ne oporavi od ozljede, oslobodi od svih javnih davanja. Deputacija je pozitivno riješila njegovu zamolbu te naložila da ga se, dok se ne oporavi od ozljede, oslobodi svih javnih davanja. Takva odluka pokazuje nakanu deputacije da poboljša položaj kmetova i bar donekle ublaži samovolju vojske. Zanimljivo je da podnositelj ne daje nikakve detalje o tome kako je došlo do ozljede te da sama Uprava ne traži detalje o tome kako je došlo do ranjavanja podnositelja. U drugim predmetima Uprava bi tražila detaljno izvješće, u ovome slučaju od upravitelja Đakovačkog vlastelinstva, a sam podnositelj ne traži, osim oslobađanja davanja, nikakvu daljnju kompenzaciju za svoje ranjavanje. To nam ukazuje da su takvi „incidenti“ bili uobičajeni, jer je sama Uprava podnositelju vjerovala na riječ. Zanimljivo je također da se ranjenik žali tek nakon petnaest tjedana.

Juliana Holczleitherin verwittibte Breumeisterin in Unetern Varosh bringt klagbar vor, dass ihr die Philippische Dragoner Gewaltthättiger Weis das auf den Boden gelegen Heu herabgenohmenn, und ihr die Blanckhen ruiniert hätten, sich aber weder Richter, noch Gesvhworene bey diesen ihr angetahenen Gewalt haben sehen lassen: sie hätte auch öffters schon schon Quartier halten müssen, wo sie doch darvon durch die Cammeral Inspection in Anno 1720 befrevet wordten ist, bittet dahero demütigst, womit sie zu ihrer Bonification gelangen, und von schwerer Einquartiung befreyet bleiben möchte.[237]

[236] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 1. Fol 33/ Mažuran, *Rješenja,* 39.
[237] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 1. Fol 34-35/ Mažuran, *Rješenja*, 41.

Julijana Holzleitherova udova pivarica iz Donjeg grada žalosno podnosi, da su joj Phillipski draguni na nasilan način skinuli sijeno koje je ležalo na potkrovlju, i da su joj upropastili grede, ali da se ni sudac ni prisjednici pri njoj učinjenom nasilju nisu pojavili: ona je i često morala držati kvatir, gdje je ipak od toga od komorske inspekcije godine 1720. oslobođena bila, moli zbog toga pokorno, da dođe do svoje zadovoljštine, i od teškog kvatira oslobođena ostati želi.

Es wirdet das Ehrsambe Gericht des Unteren Varosch der Supplicabtin das durch die Philippische Dragoner gewaltthättiger Weis abgenomene Heu wider in Natura zu ersetzen, undt selbte beynebst auch den Anno 1720 ergangenen Cammeral Ispections Decret auf das kräftigste zu schüzen haben. Ex Cesarea Deputatione Sclavonica. Essegg de 20 May 1738.[238]

Časni sud Donjega grada će u naturi nadoknaditi podnositeljici od Philipskih draguna na nasilan način oduzeto sijeno, i istu iz godine 1720. proizašlog dekreta Dvorske komorske Inspekcije najjače zaštititi.

Draguni su bili vojnici koji su se koristili konjima primarno kao transportnim sredstvima, a ne i za borbu kao što je to činila konjica. Ta vrsta vojnika bila je tipična za europske vojske u razdoblju između kraja 17. i početka 18. stoljeća. Sam naziv dolazi od francuske riječi *dragon* = zmaj, koja je bila svojedobno naziv za kratku pušku – osnovno oružje vojnika onoga vremena.[239] Taj tip vojske tijekom prve polovice 18. stoljeća, čak i po tadašnjim mjerilima bio je na zlu glasu po svojoj nedisciplini. Tako ih je francuski kralj koristio u takozvanim dragonadama, u kojima je planirano ukonačavao dragune kod protestantskih obitelji kako bi ih prisilo da konvertiraju na katoličanstvo. Udovica Johana Hochzelter iz Donjeg grada žalila se dakle da su joj „nasilno oduzeli“ sijeno i da gradski sudac nije učinio ništa da to spriječi. Nadalje se žali da je morala davati kvatir iako je od toga dekretom oslobođena još 1720. Uprava je naložila donjogradskome sudu da oteto sijeno nadoknadi u naturi te da „strogo“ provodi dekret koji je udovicu oslobodio od kvatira. Ovdje se ponovno pokazuje nakana deputacije da ublaži samovolju vojske. Zanimljivo je da se sav teret za počinjeno nedjelo svaljuje na donjogradski sud, a spomenuti regiment nije pozvan na odgovornost. Sud je također morao osigurati da udovica ne bude opterećena kvatirom. Je li sud zaista imao snage da i provede tu odluku vrlo je upitno. Jasno se i ovdje vidi način na koji se vojska odnosila prema građanima i kmetovima. Jednostavno bi uzimali ono što su htjeli bez

[238] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 1. fol 34./ Mažuran, *Rješenja*, 41.
[239] George Usher, *Dictionary of British Military History*, A & C Black, London 2006. 74

ikakvog straha od posljedica. U slučaju Johana Hochzeltera riječ je o još težem prijestupu, jer je ona, iz nama nepoznatih razloga dekretom dvorske komore, oslobođena od kvatira. U Habsburškoj Monarhiji tada je bio običaj da vojska ako uzima nešto za svoje potrebe to i „kvitira“, odnosno pogođenoj osobi napismeno da potvrdu, koju je potpisivao oficir, što je oduzeto kako bi ona mogla kasnije dobiti kompenzaciju u novcu ili naturi. U ovom slučaju carski draguni se očito nisu toga držali. Uprava ponovno nije tražila nikakvo izvješće na pritužbu podnositeljice. U mnogim slučajevima Uprava bi tražila izvješće, u ovom slučaju od suda Donjeg grada i/ili da podnositeljica detaljno navede što joj je oduzeto što bi morala potvrditi dva vjerodostojna svjedoka. Kada se radilo o prijestupima vojske, Uprava čini se nije sumnjala u navode oštećenih.

Vojska nije morala biti nasilna i građanima otimati njihovo dobro. Već sama njezina prisutnost u kombinaciji s teretom kvatira i kugom bila je teški teret i građanstvu i kmetovima. Tako je gornjogradski sud molio deputaciju da uzevši u obzir njihove dotada „pretrpljene patnje i muke“ premjesti vojsku negdje drugdje i da im smanji porez.

Ober Varoscher Gerricht belangt die Landes Deputation womit selbten in Ansehnunug deren bishero erlittenen Drangsale das Portionale gelindert, und die dermahlen bequatierte Miliz, umb weillen keine rauche Fourage mehr aufzubringen, anderwärtighin dislozier werden möchte.[240]

Gornjogradski sud, moli Zemaljsku upravu da istome uzevši u obzir njihove dosada propaćene nevolje smanje porciju, i da se ovdje smještena milicija, kako više ne mogu pribaviti sijena, premjesti na neko drugo mjesto.

Deren Supplicanten mit dieser Verabscheidung wieder zustellen. Es dependiere die relaxierung der Portion von Höchern Orthen, die Transferierung der bequatierten Miliz, könne aber dermahlen nicht geschehen, und habe dahero der Supplicant, umb seinen Quatier stand behörig unterbringen zu können, die erforderliche Fourage beyzuschaffen, sich allmöglichst angelegen sein zu lassen. Ex Caesarea Deputatione Sclavonica. Essegg den 12. Ten Marty 1740.[241]

[240] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 3. fol 23/ Mažuran, *Rješenja*, 222.
[241] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 3. fol 23/ Mažuran, *Rješenja*, 222.

Podnositeljima dostaviti ovo rješenje. Smanjenje porcije ovisi o višim mjestima, premještanje smještene milicije, ne može se sada dogoditi, i tako podnositelj mora, kako bi primjereno obavljao svoj kvatir, najviše se potruditi kako bi nabavio potrebnu furažu.

Uprava je obrazložila da ne može Gornjemu gradu smanjiti porez, već da se to mora odlučiti na „višim mjestima“. Taj odgovor je tipičan i iako su zahtjevi za olakšanjem poreza ili pak cjelovitim oslobađanjem od njega (na određeno vrijeme) vrlo brojni, nijedan nije odobren. Očito nije bilo u ovlasti Uprave da određuje količinu poreza, odnosno da dopušta smanjena davanja. To je čini se bilo prepušteno Dvorskoj komori. Što se tiče premještanja vojske, deputacija je oštro odbila taj zahtjev te naložila Gornjem gradu da mora izdržati kvatir. Ta je odluka također tipična. Deputacija je zaprimila mnogobrojne slične zahtjeve, koji su mahom odbijeni. Uprava je reagirala samo u slučajevima prekoračenja ovlasti i nasilja nad stanovništvom.

U žalbama protiv vojske jedna se jedinica posebno ističe – panduri baruna Trenka. Trenkovi panduri istakli su se u Ratu za austrijsko nasljeđe i po svojim vojnim vještinama i po neobičnome izgledu, vojnoj glazbi, ali i surovosti i nedisciplinirano sti. Žalbe protiv pripadnika Trenkovih pandura su brojnije u usporedbi s brojem žalbi protiv ostalih regimenata. Jedna žalba govori o načinu regrutacije vojnika u Trenkov regiment.

Lazar Radoniths, Grego Kovacsevics, undt Ivan Tomassevics von dem hiesigen Unter Varosch zu dem baron trenkischen Corpo aufgenohmene, num mehroaber revertierte Banduren stellen vor, dass ihnen bey ihrer Aufnahmb von dem Gerricht wären jeden 100 Fl. Zu geben versprochen worden, von solcher aber wegen eylfertigen Abmarsche von hier nicht mehr, als einer 6. Fl empfangen hätte, bitten dahero gehorsambst, womit das Gerricht zur erlegung ihres annoch ausständigen, und aniezo höchts bedürftigen Restes mit allen Ernst angehalten werden möchte.[242]

Lazar Radonić, Grgo Kovačević i Ivan Tomašević iz ovdašnjeg Donjeg grada koji su prihvaćeni u korpus baruna Trenka, sad povučeni panduri predstavljaju, da im je pri njihovom prihvaćanju sud obećao dati svakome 100 Fl., od toga zbog žurnog odlaska odavde nisu dobili više, od 6.Fl svatko, mole pokorno, da se sudu najozbiljnije naredi isplata njima jako potrebnoga ostatka.

[242] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 4. Fol 75/ Mažuran, *Rješenja*, 375.

Dene Supplicanten mit dem Verabscheid an das Unter Varosch Gericht hinaus zu geben, dass selbstes über innermahlte klag uns den fördersambsten Bericht zur weiteren rechtlichen Erkantnus ohngesaubt erstatten solle. Ex Regia deputatione Sclavonica. Esseg den 25- ten Novembris 1741.[243]

Podnositeljima dostaviti naređenje sudu u Donjemu gradu, da nam isti u svrhu daljnjih pravnih spoznaja o spomenutoj pritužbi žurno dostavi izvješće.

Nachdeme aus in den Sachen abgeforderten, und gehorsambst erstatteten berricht zu ersehen gewesen ist, dass der hiesigen Unteren Varosch mit den Supplicanten niemahlens contrhiert auch sie weder aufgenommen, noch auch hierzu gezwungen, sondern selbe Herr Baron de la Trenk, ohnwissend aber demVarosch, wie, und auf was condition angeworben habe, als werden die supplicanten mit ihren Pettitio lediglich hiermit abgewiesen. Ex Regia deputatione Sclavonica. Esseg den 28- ten Novembris 1741.[244]

Nakon što je iz u ovoj stvari traženog, i pokorno dostavljenog izvješća vidljivo, da je ovdašnji Donji grad s podnositeljima nikada nije sklopio ugovor i nije ih primio u službu, niti na to prisilio, nego je iste gospodin barun de la Trenk, bez znanja Grada, kako, i pod kojim uvjetima privukao, tako se podnositelji odbijaju sa svojim zahtjevom.

Tako se tri stanovnika iz Donjeg grada žale da su primljeni u Trenkovu jedinicu i da im je obećana nagrada od 100 fl. (forinti), ali da su od obećane nagrade dobili samo 6 fl. Deputacija je naložila donjogradskom sudu da im o tome podnese izvješće. U ovome slučaju Žalba nam je mnogo zanimljivija od samog rješenja, jer nam govori o načinu regrutacije ili barem o obećanim novčanim nagradama.

Žalba je neobična jer podnositelji u njoj tvrde da im je sud Donjega grada obećao novčanu nagradu, svojevrsni bonus ako pristupe pandurima. Sudovi nisu imali veze s regrutacijom vojnika, stoga je i razumljivo da je Uprava od donjogradskoga suda tražila izvješće o navodima podnositelja. U izvješću donjogradski sud tvrdi da nije imao veze s regrutacijom pandura, zbog čega je Uprava utvrdila da im nije jasno kako ih je i pod kojim uvjetima barun Trenk regrutirao, te odbila njihov zahtjev. Život običnih ljudi u Slavoniji prve polovice 18. stoljeća bio je surov i težak. Odlazak u vojsku bio je alternativa, ali alternativa koja nije bila ništa manje surova i teška. Vojske 18. stoljeća, pa tako i habsburška, bile su popunjavane na

[243] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 4. Fol 75/ Mažuran, *Rješenja*, 375.
[244] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 4. fol 75/ Mažuran, *Rješenja*, 375.

razne načine. Dragovoljno pristupanje bilo je samo jedan od njih. Kada broj dragovoljaca nije bio dovoljan, vojske bi se prisilno popunjavale, kmetovi bi bili na silu odvedeni i poslani u rat. Barun Trenk bio je „vlasnik regimente“, odnosno osoba koja je od kraljice Marije Terezije dobila dopuštenje da podigne regiment. Vlasnik regimente bio je odgovoran za regrutiranje, obuku i opremanje vojnika, a zauzvrat bi dobio novčanu nagradu i/ili udio u ratnome plijenu. Život vojnika bio je iznimno težak, stoga su i bijeg iz vojske i problemi s regrutacijom novih vojnika bili učestala pojava. Osim dobrovoljnoga i prisilnoga novačenja bilo je i drugih, suptilnijih metoda. Barun Trenk je čini se obećavao novčane nagrade, koje kasnije nije ispunio. Nejasna je ovdje uloga suda Donjega grada. Moguće je da je sudac dobivao bonuse za svakoga vojnika kojega je nagovorio da se unovači kod baruna Trenka. Ono što je svakako vidljivo jest neukost podnositelja. Oni izgleda nisu znali što su i kod koga potpisali niti su imali ikakve dokaze za svoje tvrdnje. Takva neukost kmetova je, kako se vidi iz rješenja Uprave, često iskorištavana. Naime, u mnogim žalbama vidljivo je da kmetovi nisu upućeni u svoja malobrojna prava, često ne znaju što, koliko i kome moraju davati. Lazar Radonić, Grgo Kovačević i Ivan Tomašević zasigurno nisu jedini čija je neukost iskorištena protiv njih.

Valja napomenuti da se žalbe protiv Trenkovih pandura ne ističu ni po čemu od žalbi protiv drugih vojnih regimenata, osim po svojoj brojnosti.

Pavko Prothopop aus hiesieger Unter Varosch belanget diese Landesdeputation, womit ihme die von der unweith der Unteren Vorstadt jüngsthin campirten baron trenkischen Mannschaft entfrembdete 20 Claffter holz entweder in Natura, oder aber jede Claffter a 2. Fl. Erzetzet werden möchte.[245]

Pavko protopop iz ovdašnje Donje Varoši traži od ove Zemaljske uprave, da mu se nadoknadi 20 hvati drva, koje mu je oduzela od posade baruna Trenka koja je odnedavno utaborena nedaleko Donjega predgrađa, ili u naturi ili s 2. Forinte po hvati.

Mit der Verabschaidung wider hinaus zu geben: Es solle der Supplicant seinen ad 20 Clafter angesetzten Verlust angesetzten Verlust inermehlten Brennholzes durch zwey bewehrte und glaubhaffte Zeügen beschwären lassen, uns aber solche bevor der weiteren Erkantinis halber

[245] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 4. fol 42/ Mažuran, *Rješenja*, 331.

benennen, wo sodan führgekehrt werden wird, was recht und billig ist. Ex Regia[246] *deputatione Sclavonica. Esseg den 18- ten July 1741.*[247]

Neka podnositelj potvrdi svoj gubitak od spomenutih 20 hvati drva od strane dva dokazana i vjerodostojna svjedoka, njih da nam imenuje, onda će se njegovome zahtjevu udovoljiti, te učiniti što je pošteno i pravedno.

Pavko Protopop iz Donjega grada žalio se na Trenkove pandure da su mu oduzeli drvo za ogrjev. Uprava je riješila da priču oštećenoga trebaju potvrditi dva svjedoka te će u tom slučaju biti obeštećen. Takav postupak Uprave neobičan je iz razloga što je tražila svjedoke koji bi potvrdili navode podnositelja, što u svim slučajevima vojne otimačine nije činila. Moguće objašnjenje jest da je kod podnositelja riječ o pravoslavnom crkvenom dostojanstveniku, odnosno da je Uprava bila sumnjičava prema nekatolicima.

Neobična je činjenica da postoji i nekoliko žalbi protiv samog baruna Trenka, jer se u ostalim slučajevima zapovjednici vojnih regimenti ne spominju. Žalbe se protiv baruna Trenka u svim slučajevima odnose na dugovanja. Čini se da čuveni barun nije baš plaćao sve svoje zaposlenike kako je bilo dogovoreno. Tako se jedna građanka Požege žalila *in puncto debiti* protiv samoga baruna. Komisija je donijela rješenje da će Trenka pri njegovu skorašnjem dolasku vrlo ozbiljno upozoriti da plati dug. To je jedna od nekoliko *in puncto debiti* žalbi protiv baruna Trenka koji u takvim žalbama prednjači među slavonskim plemstvom. Trenkovi panduri bili su poznati po svojoj ratnoj vještini kojom su se istakli u Ratu za austrijsku baštinu (1740. – 1748.), ali jednako tako po svojoj nedisciplinirnosti i surovosti. Količina i narav žalbi koje nalazimo u rješenjima zemaljske deputacije samo potvrđuju takve tvrdnje. Nijedna vojna jedinica, čak i po svojoj nedisciplini poznati draguni, ne spominje se ni približno često kao Trenkovi panduri, a osim samoga baruna, nema žalbi protiv pojedinačnih zapovjednika regimenata osobno.

U predmetima Uprave, u mnogo manjem broju nalazimo i žalbe protiv vlastelinskih pandura, čiji su prijestupi identični vojnima.

Illia Diermanovics Baron Trenkische Untertan aus dem Dorf Kucsani bittet, womit die Czerneker Banduren zur restitution ihme abgehobenen Sachen, dan auch zur ersetzung des

[246] Smrću cara Karla VI. Habsburška Monarhija izgubila je carsko dostojanstvo, što se odražava i u predmetima Uprave, koja se od 5. studenoga 1740. koristi naslovom „*Regia*“ / karaljevska.
[247] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 4. fol 42/ Mažuran, *Rješenja*, 331.

Schadens, undt 3 monatlichen Arbeits Versaumbnus seines durchbesagte Bandurn blessierten Bruders angehalten werden möchten.[248]

Ilija Dermanović podanik baruna Trenka (Brestovac, Pleternica, Velika) iz sela Kućani moli, da se Cernički (vlastelinstvo baruna Petraša) panduri na prisile na restituciju njemu oduzetih stvari, onda isto na nadoknadu štete, i tromjesečnoga izostanka s posla njegovog od navedenih pandura ozlijeđenoga brata.

Wann sich die Sache angebrachtermassen verhaltet, so wirdet Herr Administrator Mihallj die beklagte Herschafftlichen Banduren zur restitutin deren ihme abnenohmenen Sachen, dan auche zur Erzetzung des Schadens, und 3 monatlichen Arbeiths Versaumbnus des Supplicanten durch die Banduren blessierten Bruders alles Ernstes anzuhalten haben. . Ex Cesarea Deputatione Sclavonica. Essegg de 14- ten Novembris 1741.[249]

Ako se predmet primjerenim prikaže, onda će gospodin upravitelj Mihalj, optužene gospodske pandure na restituciju onih vama oduzetih stvari, isto tako i na zamjenu štete, i tromjesečnoga izostanka podnositeljeva od pandura ozlijeđenoga brata najozbiljnije prisiliti.

Podnositelj se žali da su mu vlastelinski panduri oteli stvari (ne navodi koje) i ozlijedili mu brata koji tri mjeseca zbog svojih ozljeda neće moći raditi. Komisija je donijela rješenje da će, ako se žalba pokaže istinitom, spomenuti panduri morati nadomjestiti i materijalnu štetu i onu nanesenu ranjavanjem.

Antun Ciganoviz von Diakovar stellet vor, dass er durch den von militari causierten Brandt. 37. Fl Schaden gelitten habe, undt bittet dachero umb dessen Ersetzung.[250]

Antun Ciganović iz Djakova se žali, daj kroz od vojske uzrokovan požar pretrpio 37. Florena štete, i zbog toga moli da mu se nadoknadi.

Dem Supplicanten mit dieser Verbscheidung wieder hinaus zu geben: Es seye berreits an das löbliche Jörgische Dragoner Regiment, als durch welches ihme Suplcanten der Schaden zugefüget wordten ist, dursch das Kayserliche Commissariat Ambt der diesfälligen Ersetzung halber das behörige erlassen wordten, wessentwegen dan der Suplicant auch zur weitherer Gedulth verwiesen wird. Ex Cesarea Deputanione Sclavonica. Essegg den 4. Marty 1738.[251]

---

[248] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 4. fol 71/ Mažuran, *Rješenja*, 354.
[249] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 4. fol 71/ Mažuran, *Rješenja*, 354.
[250] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 1. fol 18/ Mažuran, *Rješenja*, 27–28.
[251] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 1. fol 18/ Mažuran, *Rješenja*, 27–28.

Podnositelju dostaviti ovaj odgovor: Već je časnome Jorgovskom regimentu dragona, od kojega je podnositelju nanesena šteta, od carskoga komesarijata navedena nadoknada naredjena, zbog čega se podnositelj upućuje na daljnje strpljenje.

Ponovno su u pitanju draguni i ponovno je Uprava naredila da se oštećenome nadoknadi šteta. U prvome je slučaju neobično što je Uprava preko Carskoga komesarijata naložila samoj regimenti nadoknadu štete. U drugim slučajevima same jedinice nisu bile pozvane da kompenziraju načinjenu štetu. Iako podnositelj ne navodi detalje, očito je Uprava dobro upoznata sa slučajem

Die buergerlichen Fleischhaker der Oberenen Varosch beschwären sich wider das ehrsambe Gerrich des Oberen Varosch, dass sie in Anno 1736 vor die durch marschirt- und bequatierte Kays. Trouppen 52333 Pfund Rindfleish hätten verschaffen ,undt zu diesem Endte auch das Geldt auf Interesse aufnehmen müessen, da sie aber in abgewichenen Jahr die Zahlung darvon von dem Gerricht anverlangten, müssten sie das Geldt zizelweis, und anstadt 2.Xr. 30 Den. vor das Pfundt rechen, wo doch jedes Pfund von denen Regimenters a 2Xr. dem Gerrich quitiert, auch solches selbten dergestalten von dem Obereinnehmber Ambt vergüttet worden ist, bitten dahero gehosambst dass weillen sie vor das entlenthe Geldt das Interesse haben zahlen müssen, undt eben zur selbiger Zeit von den Rabuern asgeraubet wodten seynt, womit ihnen das von den Regimentern quittiert und von den Obereinehmber Ambt Vergutet und 174 fl. Betregende diesfallige Qantum bezahlet, und dessentwegen der weithere Befehl an das Gerricht erlassen werdtem möchte.[252]

Građanski mesari iz Gornjega grada žale se protiv suda Gornjega grada da su godine 1736. za carske trupe, koje su bile prošle i smještene, morali nabaviti 5233 funte govedine, i za to su u tu svrhu uzeli novac na kredit, kako su u prošloj godini isplatu pred sudom, moraju novac vraćati u ratama, i umjesto 2.Xr 30 Den računati za funtu, doku su regimenti sudu kvitirali svaku funtu 2 Xr.-a, što je kako je prikazano od Komorskog glavnog poreznog ureda isplaćeno, molim pokorno da se dok na posuđen novac moraju plaćati kamate, i u isto vrijeme su opljačkani od pljačkaša, da im se od regimenata kvitiran i od Obereinehmber Ambta prizna i 174 fl. iznos plati, i da u vezi toga izdaju sudu naređenje.

Weillen die löblichen Regimenter dem Ehrsamben Gerricht des oberen Varosch da Pfund Fleisch a 2.Xr. quitiert, und dass hiesige Cammeral Obereinemhmber Ambt die

[252] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 1. fol 35–36/ Mažuran, *Rješenja*, 222.

Vergütung auch hiervor eodem Pretio getahn hat, die Supplicanten hingegen zur Ekaufung dieses Schlachtviehes das Geldt auf Interrese haben aufnehmen und viele Ruber Gefahr damahlens susstehen müessen, als wirdet Ehrsamben Gericht von Landes deputations wegen alles Ernstwes hiermit verordnet, ihnen Supplicanten die anoch ausstehende Summam deren 174 Fl. Innerhalb von 14 Tägen umb so gewisser hinaus zu zahlen, undt sie diesfahls vollständig zu contentieren, als im widrigen man das Ehrsambe Gerricht mit anderen Compelle darzu zu bringen wissen wirdt. Ex Caesarea deputatione Sclavonica, Esseg den 24. May 1738.[253]

Dok su hvaljeni regimenti časnome sudu Gornjega grada funtu mesa kvitirali s 2Xr-a, a ovdašnji Komorski glavni porezni ured je i s budućom isplatom učinio nadoknadu, podnositelji su s druge strane kako bi kupili stoku za klanje morali uzeti novac na kamate i u ono vrijeme istrpjeti mnoge opasnosti od pljačkaša, tako ova Zemaljska uprava najozbiljnije naređuje časnome sudu, da ovim podnositeljima zaostali iznos od 174. Fl u roku od 14 dana savjesno isplate, i da im u ovoj stvari u potpunosti daju zadovoljštinu, u suprotnome slučaju ćemo znati časni sud na to natjerati drugim sredstvima.

Mesari iz Gornjega grada su dakle, da bi mogli opskrbiti vojsku morali dići kredit kako bi nabavili potrebnu živež. Sud Gornjega grada im je kvitirao govedinu po uobičajenoj cijeni, a novac im je isplaćen od komorskog glavnoga poreznog ureda. Ostatak novca im je trebao isplatiti sud Gornjega grada, što nije učinjeno. Kako su sami morali plaćati kamate zapravo su bili u gubitku. Uprava je naložila sudu Gornjega grada, uz nimalo dvosmislenu prijetnju, da im isplati ostatak novca. Uprava je u ovome slučaju, kao i u mnogim drugima zaštitila ceh, ali ova žalba zorno prikazuje da je prolaz i smještaj vojske, makar i privremeni, predstavljao ogroman teret ne samo za kmetove, već i za sve stanovnike koji su se našli na području koje je trebalo skrbiti za vojsku. Uprava je i u ovome slučaju ublažila posljedice koje je prolaz vojske imao za obrtnike, u ovome slučaju gornjogradske mesare. Ova žalba jedna je od mnogih u kojima se na marginama spominju sve učestalije pljačke.

Das Dorf Beketincze aus dem Diakovaraer Dominio beschwähret sich, dass selbstes wegen der grossen Durschmarschen, und schwärer Bequatierung gänzlichen entwiret worden seye, und darbey 5 Wägen, nebst vielen Pferdten eingebüesset habe, undt wären selbten auch über die nacher Diakovarer gelieferte 17 Fuhren und 305 Portiones Heu noch 25 schöber gewaltthätig und ohne einziger Bezahlung durch die Kays, Trouppen hinweg genohmen wordten, diesen auch ohngeachtet wurdten auf das neue 200 Portiones executionaliter von dem

[253] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 1. fol 35–36/ Mažuran, Rješenja, 222.

Dorf eingetrieben, die aber ohnmöglich eingebracht werdten könnten, und bittet dahero, wormit von seithen des Dominy von der lezteren Praetensin abgestanden, auch deren pardonierten Raubern befreüdten aufgetragen werdten möchte die gemeine Onera mit dem Dorf zu tragen.[254]

Selo Beketinci iz đakovačkog gospodstva žali se, da je isto zbog kvatira i prolazeće vojske u potpunosti iscrpljeno, i pri tome je ostalo bez 5 kola i mnogo konja, te su im carske trupe povrh u Đakovo dostavljenih17 fura i 305 porcija sijena nasilno i bez plaćanja oduzeli još 25 plastova, bez obzira na to ponovno se od sela traži 200 porcija, koje je nemoguće pribaviti, mole zbog toga, da se od strane gospodstva odustane od posljednjeg zahtjeva, i da se naloži prijateljima pomilovanih pljačkaša da nose zajedničku tlaku sa selom.

Es wirdet das Dominum denen Suplicanten, jenes Heu, so sie vor die dursch passierte so wohl, als auch den winter hindurch bequatierte Kays. Militz haben beyschaffen müessen, allerdings zu vergütteten, und auch der gewöhnlichen Contribution abzuschlagen, der Substituierte Provisor Herr Klein hingegen wegen derer pardonierten Raubern befründeten die aigentliche Beschaffenheit fördersambst anhero zu berichten haben: Welches also dem denen Supplicanten zum Verabschaidt hiermit hinausgegeben wirdt. Ex Caesarea deputatione Sclavonica, Esseg den 24. May 1738.[255]

Gospodstvo će podnositeljima, ono sijeno, koje su morali pribaviti prolazeći i u selu smještenim carskim vojnicima, svakako nadoknaditi, i odbiti od uobičajene kontribucije, upravitelj gospodin Klein će o tome što se tiče prijatelja pomilovanih pljačkaša žurno ovdje podnijeti izvješće. Ovo se izdaje podnositeljima.

Stanovnici sela Beketinaca žalili su se da su „zbog kavatira i prolazeće vojske u potpunosti iscrpljeni“. Navode da im je osim podvoza – „nasilno i bez plaćanja oduzeto“ – carska vojska oduzela sijeno te da sada od njih traže nova davanja koja im nije moguće ispuniti. Također su molili da se naloži amnestiranim pljačkašima da snose terete sela. Ponovno se ovdje pojavljuje samovolja vojske, koja je i iznad onoga što im je selo moralo dati jednostavno oduzela još, uz sve to vlastelinstvo je tražilo još davanja. Uprava je naložila da im vlastelinstvo mora nadoknaditi sijeno koje su dali vojsci tako da ga odbiju od uobičajenih davanja. U žalbi

[254] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 1. Fol 38-39/ Mažuran, *Rješenja,* 45.
[255] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 1. Fol 38–39/ Mažuran, *Rješenja*, 45.

se spominju i pomilovani pljačkaši koji su odbijali plaćati poreze. O tematici pljačkaša bit će govora u zasebnome poglavlju.

Ana Maria Stephanovicsin verwittibte Flaeischhaker Maisternin bringt klabar vor, dass der Richter in Unteren Varosch vor die alda bequatiert-eweste Lovis Würtenbergische Dragoner aus ihren in Arenda habenden Sallasch anfangs gleich mit 22, dan folgenden tages das gras mit 40 Wägen habe hinweeg fuhren lassen, undt mit ihr andurch ein schaden von 40 Fl. Zugefüget wordten seyie: Weillen nun der Varosch mit genugsamben Wiesen versehen ist, und mit frembden Grundtstücken keine Disposition fürzukehren hat, als bittet sie umb die Vergüettung des ihr zugefügten Schadens umb so mehr, als sie ohnedeme bey dem Sallasch sehr grosse unkosten hat.[256]

Ana Marija Stepanovićeva, udovica majstora mesara predstavlja žalbu, da je sudac u Donjem gradu pred nedavno smješteni Lovis Würtenbergske Dragone iz njenoga salaša kojeg ima u arendi dao odnijeti 22, i onda sljedećega dana 40 kola trave, i da joj je time prouzročena šteta od 40 Forinti: kako varoš ima dovoljno livada, i nema što raditi sa stranim imanjima, moli da joj se nadoknadi šteta, štoviše jer sa salašom ima velike troškove.

Wie viell aigentlich das abgenohmene Heu, und Gras, Centen, oder Portiones betrage, indt ausmache? Wirdet in Specifico anzuzeigen seyn, wo man so dan der supplicantin die bonifation des diesfahls erlittenen Schadens allerdings angedeyhen zu lassen bedacht seyn wirdt. Ex Caesarea deputatione Sclavonica, Esseg den 3 Juny 1738.[257]

Koliko točno iznosi oduzeta slama ili trava, će se specifično navesti, po tome će se podnositeljici nadoknaditi u ovom slučaju počinjena šteta.

Uprava je i u ovome tipičnom slučaju, u kojem je vojska, ponovno draguni, bez prava jednostavno oduzimala što je trebala, naložila, nakon detaljnoga izvješća nadoknadu štete.

Johan von Gränzenbach stelet vor, dass er abermahen von der Oberen Varosch mit Quatier beleget worden seye. Weilhen ihme nun gegen erlegung jahrlicher 12.Fl. von dem Haus und 6.Fl von dem Mayerhofvon denen gewesten Richtern Jacob Vuinovics, und Jochan Jacob Schumberg, des quatiers frey, und ledig zu halten versprochen, solches ihme auch von Anno

[256] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 1. Fol 41/ Mažuran, *Rješenja*, 47.
[257] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 1. Fol 41/ Mažuran, *Rješenja*, 47.

1733 bis 1736 richtig gehalten worden ist, als bittet er, damit er quatiers frey gehalten, und ihme ein solches zu seiner sicherheit schrifftlich hinasu gegeben worden möchte.[258]

Gospodin Johan von Gränzenbach predstavlja, da je više puta od Gornjega grada opterećen kvatirom. Iako su mu bivši sudci Jakob Vuinović i Johan Jakob Schumberg za isplatu iznosa od 12 forinti za kuću i 6 forinti za imanje obećali da će biti oslobođen kvatira, čega se držalo od godine 1733. do 1736, tako moli da se oslobodi od kvatira, i da mu se za njegovu sigurnost isto da napismeno.

Weilen Herrn Supplicanten gegen erlegung jährlicher 12. Fl vor dem haus und 6.fl vor dem Mayerhof von denen gewesten Richtern Richtern Jacob Vuinovics, und Jochan Jacob Schumberg des Quatier frei und ledig zu halten versprochen, solches ihme Herren Suplicannten auch von Anno 1733 bis 1736 richtig jedesmamahlen gehalten worden ist, als ergehet an das Ehrsambe Gerricht des Oberen Varosch von Landes Deputations wegen der ernstgemessene Befehl hiermit, erwehnten Herren Supplicanten fehrersinn darbey zu schützen, folglichen ihme gegen Erleghung jährlicher 18. Fl des Quatiers allerdings frey zu halten. Ex Caesarea deputatione Sclavonica, Esseg den 8 January 1739.[259]

Kako su bivši sudci Jakob Vuinović i Johan Jakob Schumberg za isplatu iznosa od 12 forinti za kuću i 6 forinti za imanje obećali da će biti oslobođen kvatira čega se držalo od godine 1733. do 1736, tako časnome sudu Gornjega grada Zemaljska uprava izdaje naredbu, da gospodina itekako drže oslobođenim od kvatira.

Podnositelj se žalio da ga Gornji grad želi opteretiti kvatirom iako je u dogovoru s gradskim sudcima za isplatu od 18 florena oslobođen kvatira. Uprava je sudu Gornjega grada „najozbiljnije naredila“ da ga uz plaćanje iznosa od 18 fl drži oslobođenim. Očito je teret kvatira mogao biti zamijenjen isplatom u novcu, odnosno kvatir se mogao otkupiti. To je jedini predmet Uprave u kojemu se spominje otkup obaveze ukonačavanja, što nas navodi na zaključak o općem teškom stanju stanovništva. Za pretpostaviti je da gospodin von Gränzenbach nije bio jedini koji si je mogao priuštiti luksuz otkupa ukonačavnja, no da je ta pojava bila uobičajenija sigurno bi se u predmetima Uprave našlo sličnih slučajeva.

[258] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 2. Fol 1/ Mažuran, *Rješenja*, 87.
[259] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 2. Fol 1/ Mažuran, *Rješenja*, 87.

Pojedinci su mogli, poput tri pekarice, zaslugama steći ekonomske privilegije koje do tada nisu imali. Nesumnjivo je da je vojska imala itekako negativan utjecaj na ekonomski razvoj Slavonije, no svi ti vojnici zasigurno su pohodili krčme i konzumirali razna luksuzna dobra i usluge što je moralo imati učinka na trgovce i obrtnike koji su tu robu nabavljali ili vojsci pružali usluge.

Chatarina, Dorothea, Maria et Anna Brodtbacherinen aus der Unteren varosch stellen vor, dass sie in Abgang des Brodts aus befehl des Richtes denen in lezt verflossenen jahren vor die durchmarschierte Trouppen das Brodt haben bachen müssen, seithero aber ihnen das Brodt shon öfters contrabandiert worden wäre, bittende dahero demüigst umb die Auflags Erlassung an das Gerricht, womit sie in ihren Gewerb ohne weiheren Anstandt, auch fehrner Exeption deren Beckhen in continuum verbleiben möchten.[260]

Katarina, Dorotea, Marija i Ana pekarice iz Donjega grada predstavljaju, da su u nedostatku kruha i po naredbi sudca u proteklim godinama morale peći kruh za vojsku, odonda im je kruh više puta zabranjen, mole pokorno da se sudu naloži, kako bi mogle svoj zanat obavljati stalno bez daljnjih zapreka.

Denen Supplicantinen mit dieser Verabscheidung anwiederumben zu zustellen: Es habe bey deme, was in Sachen schon zum öfteren decretando hinaus gegeben worden ist, sein ohnabänderliches bewenden, und werden die supplicantinen zu Folge dessen nur zweye Täge in der Wochen das brodt zu verkaufen berechtigt sein. Ex Regia Deputatione Sclavonica. Esseg den 13- ten Marty 1741.[261]

Podnositeljicama ponovno dostaviti ovo rješenje: Kako je u ovim stvarima više puta izdan dekret koji je nepromijenjen, tako će slijedom navedenoga podnositeljice moći prodavati kruh samo dva dana u tjednu.

Tri pekarice iz Donjega grada poslale su zahtjev Upravi u kojemu upućuju na činjenicu da su u proteklim godinama po nalogu donjogradskoga suda morale peći kruh, a sada im se prodaja kruha brani. Molile su Upravu da im dopusti nastaviti prodaju kruha. Uprava je riješila da mogu prodavati kruh dva dana u tjednu. Prodaja i pečenje kruha bile su privilegija ceha pekara. Nitko osim članova ceha nije smio prodavati kruh. Očito je da su u slučajevima kada sam ceh nije mogao proizvesti dovoljno kruha kako bi opskrbio vojsku, angažirane i druge

[260] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 5. Fol 28/ Mažuran, *Rješenja*, 384.
[261] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 5. Fol 28/ Mažuran, *Rješenja*, 384.

osobe izvan ceha. Tri pekarice dobile su dozvolu da dva dana u tjednu prodaju kruh, iako su tražile da im se to dopusti za stalno. Na taj način stekle su *de facto* djelomičan status članova pekarskoga ceha. Ovaj predmet jedan je od rijetkih primjera koji pokazuju da je stalno prisustvo vojske ponekad moglo imati i pozitivnih posljedica.

Navedene žalbe samo su pokazni primjeri čitave skupine žalbi koje se odnose na vojsku. Iz njih možemo zaključiti da je vojska u Slavoniji u vrijeme djelovanja Zemaljske uprave bila sveprisutni problem koji je često prijetio uništiti ekonomsku bazu pojedinaca ili čak čitavih sela i cehova. Vojno nasilje odražavalo se u tome da je vojska jednostavno oduzimala ono što je trebala bez ikakve naknade ili pak u tome da nije plaćala svoja dugovanja prema obrtnicima.

Pitanje koje se ovdje nameće jest u kojoj je mjeri Zemaljska deputacija uspjela ograničiti samovolju vojske. Činjenica je da kronološkom progresijom opada broj žalbi. To se može objasniti na više načina: smanjenjem broja vojnika u Slavoniji – nesumnjivo su mnogi regimenti premješteni na bojišta Rata za austrijsko nasljeđe; i kugom – kao što ćemo vidjeti u razdoblju kuge gotovo je zamrla sva ekonomska i društvena aktivnost, što može objasniti i smanjenje broja žalbi vezanih uz vojno nasilje. Protiv takve teze govori činjenica da se trend opadanja žalbi nastavio i nakon povlačenja kuge; ili djelovanjem Uprave.

Na ovome mjestu trebalo bi razmotriti ključno pitanje djelovanja Uprave: jesu li se njezine odredbe uopće provodile? Analiza njezina djelovanja pokazuje da jesu. U predmetima Uprave ne nailazimo na izravne potvrde provođenja njezinih naloga, ali nepostojanje ponovljenih žalbi u najvećem broju predmeta vezanih za suzbijanje samovolje vojske, ali i u svim ostalim predmetima vezanim uz ključne probleme koji su morili Slavoniju, pokazuju da su se odluke Uprave u najvećoj mjeri provodile. Naime, podnositelji, bilo da je riječ o pojedincima, grupama ljudi, čitavim selima ili vlastelinstvima, nisu se ustručavali ponavljati žalbe, u slučajevima u kojima ih Uprava nije rješavala u njihovu korist. U svim predmetima vezanima uz ključna pitanja, broj ponovljenih žalbi je zanemariv. Za pretpostaviti je da bi se neprovođenje rješenja Uprave pokazalo u ponovljenim žalbama, štoviše jer imamo mnogo ponovljenih žalbi vezanih uz predmete nasljedstva, klevete, oslobađanja od karantene, dopuštanja prodaje ili bavljenja obrtom.

7. DJELOVANJE UPRAVE TIJEKOM EPIDEMIJE KUGE

Kuga je teška zarazna bolest koju uzrokuje bakterija *Yersinia pestis*. Njezin primarni prenositelj je štakorska buha koja izaziva epidemije ponajprije među glodavcima, no i među ljudima. Postoji nekoliko oblika bolesti: bubonski i pneumatični.[262]

Simptomi bubonske kuge obično se javljaju dva do pet dana nakon izloženosti bakteriji. Simptomi počinju naglo s treskavicom i povišenom temperaturom do 41° C. Otkucaji srca postaju ubrzani i slabi, a krvni tlak pada. S povišenom temperaturom pojavljuju se otečeni limfni čvorovi (buboni). Obično su čvorovi izuzetno osjetljivi na dodir, čvrsti i okruženi otečenim tkivom. Koža iznad je glatka i crvena, ali nije topla. Osoba postaje nemirna, bunca, zbunjena je i neusklađena. Jetra i slezena mogu znatno oteći pa se lako mogu napipati pri fizičkom pregledu. Limfni čvorovi mogu se ispuniti gnojem i drenirati. Više od 60 % neliječenih ljudi umire. Većina smrtnih ishoda nastaje između trećeg i petog dana.

Pneumonična kuga je infekcija pluća. Simptomi su visoka temperatura, treskavica, brzi srčani otkucaji i često jaka glavobolja. Tijekom 24 sata razvije se kašalj. Oko 80 % neliječenih ljudi umire unutar 48 sati od početka simptoma.[263]

Prva epidemija koja se jasno može identificirati kao kuga iz 1348./1349. pokosila je oko 2/3 tadašnje europske populacije. Zbog golemih demografskih promjena u Europi u 14. stoljeću zbog manjka radne snage došlo je do reorganizacije proizvodnje i cijelog niza tehnoloških izuma. Pošast kuge zahvatila je i hrvatske krajeve u srednjem vijeku, među kojima je najizloženiji, zahvaljujući svojoj razvijenoj prekomorskoj trgovini bio Dubrovnik.[264]

Početkom 17. stoljeća kuga se počinje ponovno pojavljivati u većim razmjerima pa je tako u tom razdoblju pokosila 38 000 građana Londona. Osim Londona epidemija je proširena u Italiji, Beču i Španjolskoj. Krajem 18. stoljeća, nakon velike epidemije u Moskvi (1770.),

---

[262] Norman F. Cantor, *In the wake of the plague: the Black Death and the world it made* (The Free Press, New York 2001.), 24.
[263] Cantor, *In the wake of the plague,* 22.
[264] Tomislav Raukar, „Društvo i gospodarstvo u razvijenom srednjem vijeku“, u: *Povijest Hrvata, knj. 1, Srednji vijeku*, ur. Franjo. Šanjek, Školska knjiga, Zagreb 2003. 262.

počinje jenjavati u Europi. Posljednja epidemija kuge koja se spominje na hrvatskom teritoriju zabilježena je 1815. godine, kada je došla na dubrovački teritorij s područja Hercegovine.

Slavonija je tijekom čitave prve polovice 18. stoljeća u Habsburškoj Monarhiji tretirana kao opasan prostor i potencijalni izvor zaraznih bolesti. Takvu reputaciju stekla je zbog brojnih epidemija koje su se u to vrijeme pojavljivale na prostoru Slavonije, a još više u Srijemu. Opasnost od epidemije kuge najviše je prijetila onim krajevima koji su bili smješteni uz granicu s Osmanskim Carstvom jer je kuga najčešće dolazila upravo iz Osmanskog Carstva.[265]

Kuga se tijekom 18. stoljeća nekoliko puta pojavljivala u kontinentalnoj Hrvatskoj i u susjednim zemljama. Već 1700. kuga se pojavila u okolici Beograda i Temišvara, kuga je u Beogradu harala i 1707., u Srijemu 1710. godine.[266]

Povijest organizirane brige o očuvanju javnoga zdravlja na područjima izvan malobrojnih urbanih sredina počivala je do 18. stoljeća na upravno-organizacijskim mogućnostima lokalnih staleža te je imala izrazito lokalni karakter. U slučaju izbijanja epidemije u blizini, vlastelini su zatvarali granice svojeg vlastelinstva i nisu nikome dopuštali ulazak. Kontrolu su provodili vlastelinski panduri u čemu su im pomagali svi stanovnici vlastelinstva koji su bili obavezni obavještavati vlastelina o svemu što je bilo sumnjivo. Sve mjere provođenja protuepidemijske zaštite počivale su dakle na mogućnostima i sposobnostima lokalnih vlastelina.[267]

U vrijeme epidemija kuge u Donjoj Austriji djelovalo je od 16. do 18. stoljeća zdravstveno povjerenstvo Donje Austrije sa sjedištem u Beču kojim je upravljala donjoaustrijska vlada. Iako je djelovalo isključivo tijekom epidemija, zdravstveno povjerenstvo bilo je prva institucija u Monarhiji koja je predstavljala organiziraniji oblik borbe protiv epidemija. Povjerenstvo je djelovalo u vrijeme epidemija kuge u susjedstvu ili u zemlji, na način da je motrilo zdravstvene prilike u zemlji i izvan granice te određivalo potrebne mjere zaštite. Provedba se pritom uglavnom svodila na izgradnju privremenih sanitarnih kordona pod paskom vojske, no organizacijski je još uvijek bila upućena na stalески upravni aparat, odnosno na pojedina vlastelinstva.[268]

---

[265] Robert Skenderović, „Kuga u Požegi i požeškoj kotlini 1739. godine“, u: *Scrinia Slavonica Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest,* br. 3 (2003), 158.
[266] Skenderović, *Kuga u Požegi*, 159.
[267] Horbec, *Zdravlje naroda*, 57.
[268] Isto, 89.

Sa stabilizacijom istočnih granica Monarhije i etabliranjem habsburške vlasti na tom području pružena je mogućnost organiziranijeg pristupa stalnoj epidemijskoj zaštiti. Znatan je poticaj za takav pristup pružila i epidemija kuge koja je prostore Monarhije zahvatila 1708. godine, a trajala je u nekim pokrajinama sve do 1714. godine. Tada se uvidjelo i da za uspješnu reakciju treba nadići dotad pretežno lokalni karakter protuepidemijskih mjera organiziranim aktivnostima središnjih, staleških i vojnih tijela vlasti, kao i da reaktivni model mjera valja zamijeniti preventivnim. Tako je uzduž rijeke Save organiziran sustav čardaka i karaula kako bi se učinkovito kontrolirala granica s Osmanskim Carstvom. Prelazak robe i putnika omogućavan je u kontumacima koji su imali karantenske objekte. U njima su putnici iz Osmanskog Carstva provodili nekoliko tjedana, kako bi se ustanovilo boluju li od kakve zarazne bolesti. Zbog velike opasnosti od epidemija, Habsburška Monarhija bila je zainteresirana i za razvoj sanitarnih prilika u susjednom Osmanskom Carstvu, pa su u tu svrhu djelovali tzv. *sanitatis exploratores*, tj. uhode koji su na turskom teritoriju istraživali zdravstvene prilike.[269]

Kao najznačajnije odredbe koje su utjecale na formiranje Sanitarnoga kordona mogu se izdvojiti *Praeclusio Hungariae Peste contaminatae* iz studenog 1709. i *Pestpatent* iz kolovoza 1710. – dva carska reskripta kojima se pokušalo spriječiti širenje epidemije kuge, koja je tada vladala u ugarskim zemljama, strogom kontrolom granice prema Unutarnjoj Austriji.[270] Tada određene mjere ujedno predstavljaju i prve univerzalne odredbe koje će postati temelj kasnijem razvoju stalne protuepidemijske zaštite, a uključivale su zadržavanje svih ljudi u karantenama, postavljenima na točno određena mjesta na granici, potom kontinuiranu inspekciju zdravstvenoga stanja putnika u karantenama, odredbe o postupanju s robom, kao i regulaciju političke nadležnosti nad funkcioniranjem pojedinih dijelova kordona.

Te mjere još su uvijek predstavljale samo privremene mjere, no znatne pomake u smjeru izgradnje stalnoga sustava vidimo nakon habsburško-osmanskoga rata 1714. – 1718. godine, kad je Požarevačkim mirom dodatno utvrđena granica, a nedavno iskustvo dugotrajne epidemije kuge pružilo motivaciju za osmišljavanje stalnih rješenja preventivnih mjera protiv širenja epidemija s osmanskih prostora. Rezultati angažmana Bečkoga dvora na tom polju bili su vidljivi već dvadesetih godina.[271]

Za vremena kad nije vladala epidemija kuge, za sve osobe i robu pristiglu na istočne granice Monarhije određeno je zadržavanje u karanteni, i to za osobe koje su dolazile iz

[269] Skenderović, *Kuga u Požegi*, 18.
[270] Horbec, *Zdravlje naroda*, 89.
[271] Isto, 89.

europskoga dijela Osmanskoga Carstva u duljini od 21 dana, za robu 28 dana, a za osobe i robu koji su stizali s Orijenta 40 dana. U pograničnim mjestima morale su se tada izgraditi karantene, a dva mjeseca kasnije naređena je i uspostava stalnih straža cijelom dužinom kopnene granice prema Osmanskome Carstvu te na rijekama Tisi, Savi i Dravi, s ciljem sprječavanja nezamijećenih prelazaka granice.[272]

Dakle, tijekom dvadesetih i tridesetih godina 18. stoljeća Sanitarni kordon na Savi dobivao je polako svoje konture, epidemija 1739. godine, te epidemija kuge koja je izbila 1744. u okolici Siska, prisilile su vlasti da dovrše organizaciju Sanitarnog kordona na Savi.[273]

Jedan od zanimljivijih opisa izbijanja kuge 1739. godine dao je Ivan Stražemanac, slavonski franjevac i suvremenik epidemije, u svojoj „Povijesti franjevačke provincije Bosne Srebrene“. Njegov opis približava nam tadašnji odnos ljudi prema epidemiji i njezinim uzrocima. Vidljivo je da su ljudi u to vrijeme kugu povezivali s nadnaravnim pojavama, često kao božju kaznu. Stoga je posebno zanimljiv Stražemančev opis „znakova vremena“ koji su najavili izbijanje epidemije. Naime, prema njegovim riječima, 4. veljače te godine čitavom je Slavonijom odjeknuo snažan potres „kakav se u ovim područjima još nije osjetio, te je nakon njega počela harati kuga“.[274]

Na samome početku 1738. godine zapovjednik Petrovaradina pukovnik Fefershofen dobio je obavijest o pojavi kuge u Erdelju i naredbu Dvorskog ratnog vijeća da ograniči promet preko Tise i Dunava samo na glavne prijelaze i da postroži kontrolu putnika. Već u ožujku iste godine Fefershofen je dobio novo naređenje da postroži mjere zaštite jer se kuga pojavila i u Banatu. Zbog izbijanja kuge u Banatu počelo je podizanje kontumaca u Slankamenu i Osijeku. Ipak, u kontroli putnika bilo je velikih propusta, pa su neki trgovci iz Srijema stigli sve do Austrije bez ispravnih zdravstvenih potvrda.[275]

U rujnu 1738. godine Dvorsko ratno vijeće zapovjedilo je utvrđivanje sanitarnog kordona na liniji Petrovaradin – Osijek prema Bačkoj jer se u međuvremenu kuga pojavila i u nekim mjestima u Bačkoj. Mjere su uvijek bile iste: podizanje kontumaca i lazareta, kontrola putnika, zadržavanje sumnjivih osoba u karanteni, te kao posljednja mjera – stroga zabrana prelaženja iz Srijema u Bačku i obratno. Međutim, kuga se već u kolovozu pojavila i u

[272] Isto, 90.
[273] Skenderović, *Kuga u Požegi*, 18.
[274] Slavko Gavrilović, *Srem od kraja XVII do sredine XVIII veka*, (Monografije Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, Institut za istoriju, Novi Sad, 1979), 242.
[275] Skenderović, *Kuga u Požegi*, 163.

Srijemskim Karlovcima. Zato je odlučeno o podizanju novog kordona i kontumaca u Vukovaru, Vinkovcima, selu Ostrovici kod Vinkovaca i u Osijeku kako bi se spriječilo njezino daljnje širenje.

Uprava je u svom djelovanju provodila *Contumaz- und respective Reinigunsordnung* iz 1738. godine.[276] Gotovo tijekom cijele 1739. Uprava je zaprimala žalbe vezane uz kugu. Podnositelji su molili za smanjenje karantene, putovnice izvan Slavonije što je Uprava redom odbijala obrazlažući da se *ex ratione contangy* ne može udovoljiti zahtjevima. U pogledu kuge, rješenja koja predstavljaju iznimke od pravila mnogo su zanimljivija za analizu djelovanja Uprave.

Julijana Holzleütherin vewittibte Braumeisterin aus der Unteren Varosch bittet umb die Erledigung der Contumanz, weillen sie, und ihre völlige Hausgenossene gesund seynt, dan sie ansonsten in de aüssersten Ruin gesetzt wurde.

Julijana Holzleütherin udova pivarica iz Donjega grada moli za ukidanje karantene, kako su ona, i svi njeni ukućani zdravi, jer će inače biti otjerana u krajnju propast.

Der Supplicantin mit dieser Verabscheidung anwiederrumben hinaus zu geben: Es könne die 42 tägige Contumanz bey dermahligen Umbständen keinesweegs relaxiert, wohl aber wie es auch hiemit beschicht, eingestanden werden, dass Bier gebräuet, und durch die Würthe vor dem Breüaus mit behörier Praecaution abgeholet werde, welches also auch der Contumazmeister Herr Thomal allerdings zu gestatten haben wird.[277]

Podnositeljici dostaviti sljedeće rješenje: 42 dnevna karantena ne može se olakšati pri ovakvim uvjetima, ali se može kako se i ovim određuje, dopustiti, da se pivo peče, i da ga gazde ispred pivnice uz pripadajući oprez pokupe, što će dakle upravitelj karantene gospodin Thomal itekako morati dopustiti.

Udovica donjogradskog pivara molila je za ublažavanje karantene jer su svi u njezinoj kući zdravi i jer će inače „biti izložena krajnjoj propasti“. Uprava je udovici dopustila da pravi pivo i da ga prodaje ugostiteljima ispred svoje pivnice s „odgovarajućim oprezom“ i uz nadzor

[276] Contumaz und respective Reinigungsordnung, wie solche sowohl mit denen Personen, als in die Contumaz ankommende Waaren, wie auch Briefschaften gehalten werden solle; und der Zeit auf denen disseitig kaiserl. Gränzen in Hungarn, Siebenbürgen, die Wallachey, Servien, Slavonien, Croaten, und übrigen In. Oesterreichischen Ländern, und Meer-Porten gegen das Türkischen Gebiet und Venezianischen Dalmatien gehalten wird” (10. svibnja 1738.), Hrvatski državni arhiv, spis fonda Generalnekomande za Slavoniju, (HR-HDA-430-Generalna komanda za Slavoniju, kut.4.)
HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 2. Fol 26/ Mažuran, *Rješenja,* 106.

i dopuštenje komesara karantene. Ovakvo djelovanje Uprave pokazuje svijest o tome da bi rigidno držanje karantene moglo sasvim upropastiti dobar dio stanovništva te da je raznim „popuštanjima“ itekako uzimala u obzir da očuva što se od ekonomske podloge očuvati moglo.

Caspar Renner Breümeister in Obern Varosch stellet vor, das ihme sein weniger Heuvorath beschieben worden seye; weilen er nun zur höchsten Nothwendikeit seines brauwercks 8 Pferd u 12 Stuckh Hoenvieh in Futter halten muss, durch Abnemung hingegen sothanen Heuvorraths in seiner Würtschaft zu grundt gehen müste, als bittet er umb die Handhabung desen, und damit er diesfahl verschonet werden möchte.[278]

Kaspar Renner majstor pivar iz Gornjega grada predstavlja, da mu je ono malo zaliha sijena zapisan; kako on za najviše potrebe njegove pivare mora hraniti osam konja i dvanaest komada rogate marve, kroz oduzimanje spomenutih zaliha sijena njegov obrt će biti upropašten, stoga moli da u se ono ostavi, i da što se toga tiče ostane pošteđen.

Das auf das Supplicanten beschriebenen Heuvorath aus inberührten Ursachen allerdings reflectiert wird, ein solches wirdet ihme zum Verabscheid hiemit ertheillet. Ex Caesarea deputatione Sclavonica. Esseggden 19-tem Marty 1740.[279]

Da će se podnositeljeve zapisane zalihe sijena iz spomenutoga uzroka itekako uzeti u obzir, to mu se ovime dostavlja za rješenje.

Uprava je u ovome slučaju učinila iznimku. Kako bi oduzimanjem sijena, od strane vojske čini se, pivovara Rennera bila upropaštena, Uprava je i u ovome predmetu pokazala želju za očuvanjem ekonomske baze stanovnika.

Burgerliche Fleihhacker von hier bitten, womit denen in bezatzung liegenden Battailonen die Fleischhacker und Marquetaner abgwschaffet, sie hingegen bey ihren schon so lang hergebrachten gerchtsamben geschützet werden möchten.

Građanski mesari odavde mole, da se mesari i trgovci koji su s bataljunima u posadi uklone, oni da se zaštite pri njihovim odavna donesenim pravima.

Denen Supplicanten mit diesem Verabchaid wieder zu zustellen. Es seye nur ad Tempus und zur Wohlfart des Gemeinen Mans angesehen, das die battaillon Fleschhacker das Vieh von denen Battaillonen dermahlen aushacken tuen. Wann nun aber die Supplicanten das Pfund

[278] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 3. Fol 24/ Mažuran, *Rješenja*, 223.
[279] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 3. Fol 24/ Mažuran, *Rješenja*, 223.

Fleisch in eben diesen Preis, als jene geben wolten, so wurde man in sotahnen Fahl die Battaillons Fleischhacker und Marquentanter, abzuschaffen, und ihnen das Fleichhacken einzustellen keinen Anstand nehmen.[280]

Podnositeljima dostaviti sljedeće rješenje. Samo je privremeno i za dobro običnoga čovjeka predviđeno, da bataljunski mesari prodaju stoku bataljuna, kada podnositelji budu spremni funtu mesa prodavati po istoj cijeni kao i oni, u tom slučaju nećemo imati ništa protiv, da uklonimo bataljunske mesare i trgovce.

Ovaj predmet pokazuje brigu Uprave za, kako su to i sami naveli, „dobri običnoga čovjeka". Kako bi motivirali mesarski ceh da meso prodaju po nižim cijenama, očito su naložili vojnim mesarima da meso prodaju građanima. Takav postupak kršio je privilegije ceha mesara, jer osim njih nitko nije smio prodavati meso. Uprava je u ovoj situaciji odlučila povrijediti cehovske privilegije, koje je inače strogo štitila, kako bi građanima omogućila pristup jeftinijem mesu u doba krize.

Ober Varoscher Gerricht bittet , womit ihme erlaubet wurde, wegen denen zu Erbaung deren sowohl Contumanz als Lazareth Paraguen angewendeten Unkösten sich aus denen ohne Erben verstorbenen Güthern zu regresiren, beynebst denen Contumauisten, welche berreits 3, 4, 5 Wochen ihne Contumanz halten, umb ihre Früchte einzubringen, und den daselbigen Weisbecken, umb seine Frucht vermahlen zu können, erlaubet werdem möchte.[281]

Gornjogradski sud moli, da im se dozvoli, da im se zbog troškova izgradnje baraka kako kontumanca tako i lazareta dozvoli da se namire iz dobara onih koji su umrli bez nasljednika, uz to da se onima koji su već tri, četiri, pet tjedana u karanteni dozvoli, kako bi mogli dovesti svoje plodove, i onim pekarima, da se dozvoli da mogu mljeti svoj plod.

Es werden die Supplicanten die Specification all- und jeder ohne Erben verstobenen Leüthen fördersambst einzureichen, inzwischen aber ihre Früchten einzufächsen, das vorhandene Vieh, sambt all-übrigen Effecten zu verkaufen, und das hieraus erlöste Geld bey gerrichts Handen zu behalten, wegen denen auf die Erbaung deren sowohl Contumanz als Lazareth Paraguen aufgeloffenen gemeinschafftlichen Unkösten aber aus ihren hinterlassenen Vermögen rata proportione sich zu regresieren haben. Es seye übrigens vorhin schon untern 17 elapsi von seithen dieser landes Deputation verordnet wordten, das die jenige, welche mit

[280] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 2. fol 24/ Mažuran, *Rješenja*, 192.
[281] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 2. fol 62/ Mažuran, *Rješenja*, 134.

den inficierten keinen Umbgang gehabt haben, unter denen vorgeschriebenen Bedingnussen in ihren Häusern den Rest ihrer Contumanz ausstehen sollten, undt wegen des daselbigsten Weisbeckens Folge hiemit von hiesigen Militar Obercommando die Passierung wegen Vermahlung ihrer Frucht. Ex Caesarea Deputatione Sclavonica. Essegg den 9 July 1739.[282]

Podnositelji će žurno dostaviti popis svih bez nasljednika preminulih ljudi, u međuvremenu će pobrati njihove plodove, prodati stoku zajedno sa svom ostalom živeži, i od toga dobiveni novac dati sudu, zbog gradnje kako kontumacijskih tako i bolničkih baraka naneseni zajednički trošak će proporcionalno nadomjestiti iz njihove ostavštine. Već je prije prošloga sedamnaestoga od ove Zemaljske uprave naloženo, da oni, koji se nisu susretali s inficiranima, pod određenim uvjetima mogu u svojim kućama izdržati ostatak karantene, i što se tiče onih pekara slijedi od ovdašnje vrhovne vojne komande dozvola prolaska kako bi mogli mljeti svoj plod.

Ovo poduže rješenje zanimljivo je na više načina. Uprava je dopustila prodaju živeži koja je pripadala preminulima bez nasljednika. Time su se trebali namiriti tekući troškovi koje je Gornji grad imao zbog kuge. Takvo postupanje tipično je, u svim slučajevima u kojima su sela ili općine tražile vlasništvo nad imovinom preminulih bez nasljednika. Uprava je zahtijevala detaljne popise imovine, strogo je zabranjivala bilo kakvu prodaju i nalagala da se imovina mora odmah dati ako bi se pojavio legitimni nasljednik, odnosno da se sudovi moraju strogo držati nasljednoga prava. Posebno su napominjali da bi Nijemci mogli imati nasljednika u Njemačkoj i da se u njihovim slučajevima mogući nasljednici mogu pojaviti i duže vrijeme nakon njihove smrti. Uprava je strogo čuvala imovinu građana, ali je dopuštala prodaju njihove stoke, jer bi ona ionako uginula.

Dok su lazareti bili namijenjeni zaraženima, u početku epidemije građani u Osijeku karantenu su izdržavali u improviziranim kontumancima Za primjer kontumaca možemo uzeti onaj u Slankamenu, čiji plan potječe iz 1738. godine. Taj se kontumac sastojao od tri zgrade koje su okruživale oko 30 metara dugo dvorište. Dvije veće zgrade bile su površine oko 190 m2, a površina treće iznosila je oko 100 m2. Stanovi ranarnika (kirurga), svećenika i upravitelja bolnice bili su smješteni u istoj zgradi, sa zajedničkom kuhinjom i blagovaonicom te s dvije sobe za rekonvalescente. Druga zgrada bila je predviđena za bolnicu gdje su, uz stan nadzornika bolnice, bile smještene tri bolničke sobe, ali i prostor za pokapanje. Treća, najmanja zgrada bila je predviđena za skladište robe i mrtvačnicu. Iako je princip segregacije ovdje poštivan,

[282] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 2. fol 62/ Mažuran, *Rješenja,* 134.

upotreba zajedničkih prostorija (bunara, sanitarnih prostorija) te smještaj mrtvačnice, bolnice i groblja unutar poprilično maloga kompleksa morali su predstavljati daljnju opasnost za širenje zaraze.[283]

S razvojem mreže kontumaca tijekom 18. stoljeća djelatnost u kontumacima počela se vezivati uz stalno osoblje, koje prema kraju stoljeća postaje sve brojnije i specijaliziranije. Može se pretpostaviti da su u prvim, pretežito privremenim kontumacima, službenici također bili namještani samo privremeno, delegiranjem iz krajiških pukovnija ili, što se češće događalo s medicinskim osobljem, iz središnjih habsburških institucija zaduženih za brigu o javnome zdravstvu. Godine 1738. određeno je tek da u svakome kontumacu mora biti prisutan liječnik ili kirurg koji će provjeriti zdravstveno stanje putnika.[284]

Iz rješenja je također vidljivo da je Uprava 17. svibnja 1739. donijela odluku kojom su oni koji duže vrijeme nisu pokazivali znakove zaraze te nisu imali kontakata sa zaraženima dio karantene mogli izdržavati u svojim kućama. Karantena je trajala 42 dana, a ovakva odluka Uprave zasigurno je mnogim građanima olakšala izdržavanje karantene.

Također, Uprava je dopuštala obrtnicima, u ovome slučaju pekarima, da napuste karantenu kako bi mogli mljeti brašno.

Zanimljive primjere otpuštanja čitavih mjesta iz karantene nalazimo u Donjem gradu i u Srijemskim Karlovcima.

Herr Anderovich Administratoe der Baron Offlischen Herrschaft Carloviz belanget diese Landes Deputation nomine des betragenen Orths Carlovitz, womit ihme die angestellte Wacht, velche mit grossen Unkösten, und fast täglich in ein so anderen begehenden Excessen von den armen Unterthan erduldet werden mues, aufgehoben, so dan aber demselben die Freyheit, gleich anderen derley Örtern, zum Ein und Ausgang, ihrer Grundstücken, Weingärten, Waldungen und übrigen Wirtschaffts Angelegenheiten erlaubet werden möchte, allermassen sich der Orth anhiesig machet, mit den benachbarten Dörfern in so lang, als dieses Übel grassiert, nicht zuzamb zu kommen, sonder sich schon von selbsten hiernfalls guet zu verhalten.[285]

[283] Horbec, *Zdravlje naroda*, 99.
[284] Isto, 101.
[285] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 2. Fol 2–3/ Mažuran, *Rješenja*, 88.

Gospodin Anderović vlastelinski upravitelj baruna Oflla u Srijemskim Karlovcima moli ovu Zemaljsku upravu u ime spomenutog mjesta Karlovci, da im se postavljena straža, zbog koje jadni podanici trpe velike troškove, i skoro svakodnevno kojekakve prijestupe, ukine, isto tako da im se da sloboda, jednako kao i drugim mjestima, da dolaze i odlaze, na njihova zemljišta, vinograde, šume i ostale ekonomskim stvarima, tim više što je mjesto odlučno, da se neće, dokle god ovo zlo hara, susretati s drugim mjestima, već će se u ovome slučaju sami dobro ponašati.

Weillen da Contagions Übel in dem Varosch Carloviz fast gänzlichen schon gedempfet, und zu folgedes von dem Herren Contagions Medico Lührer erstatteten Berrichts die mit dem besagten Contagions Übel annoch behaftet befundene 4 Persohnen in die Caserne bereits transportiert worden seynt, sich beynebst auch der Varosch dahin anhieschig gemacht hat, mit den benachbarten Dörfern in solang, als dieses Übel grassiert, nicht zu sambt zu kommen, sonnder sich schon von selbsten hiernfahls guet zu verwaren, als ergehet Stantibu his an das Millitar Commando zu Petervardein der befehl, die alda derzeit her gestandene Wacht zuruckh zu ziehen, und aufzuheben, darob aber in alleweg zu halten, damit sich ermahlter Varosch nach selbst eigener Anheischung mit denen benachbarten Dorfschafften keinen Umbgang, oder Vemischung pflege, sondern sich von selbsten guet und wohl verware, beynebst aber auch denen in der Caserme inficiert liegenden die nöthige Lebensmittel ohnweigerlich zuführe. Ex Caesarea Deputatione Sclavonica. Essegg den 20 Janury 1739. [286]

Kako je zla zaraza u varoši Karlovci skoro u potpunosti prigušena, i prema izvješću karantenskog liječnika Lührera preostale zaražene 4 osobe su prebačene u kasarnu, i uz to se Varoš obvezuje, sa susjednim selima sve dok, ovo zlo vlada, neće susretati, već će se sami od sebe što se toga tiče dobro ponašati, tako odavde izdajemo naređenje vojnoj komandi u Petrovaradinu, da povuku i ukinu stražu koja tamo stoji, ali da svakako paze na to, da se spomenuti Varoš prema vlastitim riječima ne susreće ili miješa sa susjednim selima, već da se sami od sebe dobro ponašaju, uz to da onim zaraženim u kasarne bez zadrške daju životne potrepštine. Uprava je dakle udovoljila zahtjevu uz napomenu da se moraju dobro ponašati i kloniti susreta sa stanovnicima drugih mjesta. Donji grad uputio je sličan zahtjev nekoliko mjeseci kasnije

Unter Varoscher Gericht stell vor die ame Armuth, undt Unkösten, in welche die gesambte Varosh durch so langwirige Spörr gesetzt worden ist , und bittet, damit die gesunde,

[286] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 2. Fol 2–3/ Mažuran, *Rješenja*, 88.

umb ir Stuckh Brod zu suchen passiert, und fehrers inficiert befindene unpartheyich visitiert werden möchten.[287]

Donjogradski sud predstavlja jad i bijedu, i troškove, pod koje je zbog duge blokade pala Varoš, i mole, da se zdravima, kako bi mogli zaraditi komad kruha dozvoli da prođu, i nadalje da se zaraženi nepristrano vizitiraju.

Denen Supplicanten mit dieser Verabscheidung wieder hinauszugeben. Mann könne ihren Petitio bis zur gänzlichen Herstellung dasigen Gesuntheits Standts, als woran sie selbsten wegen nicht genauer Befolgung deren Sachen an sie so offt, und vielmahlen erlassenen Befehlen, die Schuld Tragen, noch nicht deferieren. Ex Caesarea Deputatione Sclavonica. Essegg den 24. Decembris 1739.[288]

Podnositeljima dostaviti sljedeće rješenje: Do cjelovite uspostave zdravstvenoga stanja ne može se udovoljiti njihovome zahtjevu, što više što sami snose krivicu zbog netočnog ispunjavanja u ovim stvarima često i opetovano izdanih im naređenja.

Donji grad uputio je zahtjev sličan onome iz Srijemskih Karlovaca, ali je on odbijen uz opravdanje da se ne drže odredbi zaštite protiv zaraze. Kako je Donji grad tražio ponovnu „nepristranu vizitaciju“, odnosno pregled stanovnika i mjera zaštite, jasno je da je vizitacija bila provedena i da je njezin zaključak bio da se stanovnici ne drže mjera zaštite. Donji grad ponovio je još dva puta isti zahtjev, sa sve očajnijim tonom, no oba je puta zahtjev odbijen. Ovdje je Uprava djelovala nemilosrdno, prvo rješenje u kojemu se Donji grad spominje da nije pod karantenom nalazimo tek u veljači što znači da je izgledno da je Donji grad bio pod karantenom gotovo godinu dana. Kako je zaraza s vremenom popuštala, tako je Uprava oslobađala pojedina mjesta od karantene, a trenutak oslobađanja je kako vidimo iz rješenja Uprave ovisio o dvije stvari: broju zaraženih u mjestu te povjerenju Uprave da će se stanovnici držati odredbi zaštita od zaraze. Uprava je izgleda, na temelju vizitacija, zaključila da se stanovnici Donjega grada nisu dovoljno dobro držali odredbi pa ih je stoga i držala pod karantenom sve dok nije bila apsolutno sigurna da nema zaraženih te da je pročišćavanje kuća i robe provedeno po njezinim nalozima. Kada je koje mjesto oslobođeno od karantene izgleda da je više bilo utemeljeno na povjerenju Uprave da će se stanovnici određenog mjesta držati odredbi *Contumanordnunga*.

[287] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 2. Fol 165/ Mažuran, *Rješenja*, 205.
[288] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 2. Fol 165/ Mažuran, *Rješenja*, 205.

Uprava je bila dobro obaviještena o stanju zaraze izvješćima felčera. No svim svojim dopisima uvijek je podsjećala da se svi moraju strogo držati njezinih odredbi. Naime, tijekom zaraza stanovnici bi napuštali svoja sela ili krili zaražene. Razlog takvog ponašanja treba tražiti u činjenici da je u vrijeme epidemije gospodarstvo čitavog kraja imalo velike gubitke, jer je tada prestajala svaka ekonomska aktivnost. Brojni pojedinci nisu mogli podnijeti tolike ekonomske gubitke, pa su, unatoč opasnosti od širenja zaraze, pokušavali nastaviti sa svojim poslom. Bez obzira na sve mjere opreza nije bilo moguće apsolutno izolirati pojedine krajeve, pa je uvijek bilo ljudi koji su potajice prelazili iz zaraženih krajeva u nezaražene.[289]

U mnogim selima održavanje mjera protuepidemijske zaštite bilo je otežano, o čemu svjedoči sljedeći predmet.

Herr Christian Fez Contagions Chyrurgus stellet vor, dass die einwohner von Denje, welche einnehmen, und sich verbindten lassen, genesen, die übrige aber, welche nichts einnehmen, auch nicht verbinden lassen wollen, dahin sterben, und ihre verstorbene, ohne ihme etwas zu sagen, begraben thäten, fragt sich also an, wie er sich künfftighin zu verhalten habe, und ob er noch öffters nacher Dopsin gehen sollte?[290]

Gospodin Christian Fez felčer predstavlja, da stanovnici Tenja, koji uzimaju, i daju se previti, ozdravljaju, ostali pak, koji ništa ne uzimaju, i ne daju se previti, umiru, i svoje mrtve, bez da mu išta kažu sahranjuju, pita dakle kako da se ubuduće treba ponašati, i treba li još češće ići u Dopsin?

Dem Herren Supplicanten mit diesen Verabscheid wieder zustellen. Es habe Cammeral Obereinehmber Kollhund, als baron Zuanischer Plenipotentarius versichert, dass er mittels deren herrscaftlichen Bandurenihme herren Supplicanten alle Assistenz werdte laisten lassen, er solle sich also dessentwegen bey ihme melden, und mit Viesitierung des Dorfs Dopsin weitershin continuieren, und hierüber so wohl, als auch Denje seinen gewönlichen Rapport anhero erstatten. Ex Caesarea Deputatione Sclavonica. Essegg den 27. Juny 1739.[291]

Gospodinu podnositelju dostaviti sljedeće rješenje. Komorski nadporeznik kao opunomoćenik baruna Zuane je osigurao, da će s vlastelinskim pandurima gospodinu

[289] Skenderović, *Kuga u Požegi*, 157.
[290] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 2. Fol 60/ Mažuran, *Rješenja*, 132.
[291] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 2. Fol 60–61/ Mažuran, Rješenja, 132.

podnositelju pružiti svu pomoć, zbog čega se njemu treba javiti, i nastaviti vizitacije sela Dopsin, i o tome kao i o Tenji, dostaviti njegovo uobičajeno izvješće.

Sama činjenica da je vidaru/ranarniku trebala pratnja vlastelinskih pandura kako bi obavio vizitaciju, te odbijanje dijela seljana da im se rane previju i uzmu lijekove, dovoljno svjedoči o praznovjerju, ali i nepovjerenju prema vlastima s kojima se Uprava susretala tijekom epidemije.

U predmetima Uprave nailazimo na svjedočanstvo o izgradnji kapele sv. Roka u Osijeku.

Samentliche Gemeinde des Obern Varosch thuet das gehorsambst Ansuchen, womit ihnen erlaubet werden möchte, die Capellen des Heyligen Rochi ohnweith des Lazareths zu erbauen.[292]

Čitava općina Gornjega grada pokorno moli, da im se dozvoli, da izgrade kapelu svetog Roka nedaleko od lazareta.

Denen Supplicanten mit dieser Verabscheidung anwiederumben zu zustellen. Es könne ihren Petitio von darumben nicht willfahret werden, weillen der hierzu aufgesehene Plaz all zu klein befunden worden ist, sollen also einen anderen bequemen Orth aussehen und darauf inberühte Cappellen erbauen. Ex Caesarea Deputatione Sclavonica. Essegg den 19-ten Marty 1740.[293]

Podnositeljima dostaviti sljedeće riješenje. Njihovome zahtjevu ne može se zato udovoljiti, jer je određeno da je za to predviđeno mjesto premalo, neka si nađu neko drugo udobnije mjesto i na njemu izgrade kapelicu.

Uprava je odgovorila 19. svibnja 1740. da se njihovom zahtjevu ne može udovoljiti jer smatra da je odgovarajuće mjesto premalo, te da za kapelu nađu neko povoljnije mjesto. Kapela sv. Roka je sagrađena i danas još stoji na križanju ulica sv. Roka i biskupa Strossmayera.

Kao i svaka epidemija, i kuga je došla do svoga kraja. Uprava karantenu nije obustavila jednim proglasom, jer bi žitelji za takav proglas sigurno znali.

---

[292] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 3. Fol 28/ Mažuran, *Rješenja,* 225.
[293] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 3. Fol 28/ Mažuran, *Rješenja,* 225.

Suvremenom čovjeku teško je, ako ne i nemoguće, zamisliti posljedice kuge i život u karanteni u kugom zahvaćenoj pokrajini. Spomenici poput kapele sv. Roka i rundela sv. Trojstva još i danas svjedoče o patnjama koje su ljudi pogođeni tom pošašću prolazili. Zemaljska uprava bila je nemilosrdna kada je u pitanju bilo provođenje propisane karantene, o čemu nam svjedoči mnogo odbijenih zahtjeva za olakšanjem ili pak oslobađanjem od karantene. No ipak postojale su iznimke. Uprava je popuštala u dva slučaja: ako je karantenom bila ugrožena sama egzistencija ljudi koji su je izdržavali. Tako je uprava dopuštala ograničenu i strogo nadziranu prodaju proizvoda ili je pak nekim žiteljima bilo omogućeno da, opet uz strogi nadzor uberu voće koje bi inače propalo. Ta činjenica pokazuje da je Uprava pokazivala neku vrstu fleksibilnosti u primjeni strogih pravila kako bi ljudima pod svojom upravom omogućila zadržavanje egzistencijalnog minimuma. Druga vrsta iznimke bilo je dopuštanje izdržavanja karantene na nekom drugom mjestu, obično radi skrbi o djeci koja su ostala bez roditelja ili ako premještaj nije bio predaleko. Tih nekoliko iznimaka ipak pokazuje racionalnost i pragmatičnost Uprave u iznimno teškim vremenima te njezino nastojanje da olakša položaj, gdje god je to bilo moguće, žitelja Slavonije pod njezinom upravom.

8. ZEMALJSKA UPRAVA I HAJDUČIJA

Hajduci su društvena subgrupacija koja je bila prominentna na gotovo svim područjima pod osmanskom okupacijom u Europi. U drugim jezicima nazivaju se *haiduc* (rumunjski), *hajdúk* (mađarski), *hajduku* (albanski), *хајдук/hajduk* (srpski), *ајдук/ayduk* (makedonski), *хаѝдут/haydut* (bugarski), *haydut* (turski). Podrijetlo imena do danas nam nije jasno i o njemu postoji više teorija.[294]

No jasno je da je naša današnja slika o hajducima, kao ugnjetavanim seljacima koji su odbjegli u šume i planine kako bi se kao gerilci borili protiv osmanskih ugnjetavača, samo djelomično točna i posljedica je romantizacije hajduka u narodnom pjesništvu ne samo u Hrvatskoj nego i u ostalim dijelovima regije. Neosporno je da su se hajduci borili protiv Osmanlija iza neprijateljskih linija te da su uvelike pridonijeli oslobađanju naših krajeva od osmanske vlasti.[295]

No hajdučke družine bile su šarolike kao i ljudi koji su ih činili. I nakon oslobođenja od osmanske vlasti nastavili su djelovati, sada kao odmetnici i razbojnici. Razlozi koji su nagnali seljake da se odmetnu u hajduke bili su mnogobrojni. Dakako da se u hajdučiji 18. stoljeća na slavonsko-srijemskom području mogu pronaći elementi nacionalne (iz današnje perspektive), vjerske ili socijalne borbe. Općenito, hajdučija može biti indikator neravnopravnosti, bila ona nacionalna, vjerska ili socijalna, odnosno ta se neravnopravnost može manifestirati, između ostalog, i kroz hajdučiju. Uz to, hajduci su bili oni koji su se nepoštivanjem postojećeg zakona

---

[294] Dušan Popović u objašnjavanju podrijetla riječi *hajduk* navodi kako postoji mišljenje da je ona mađarskog podrijetla te da dolazi od riječi *hajtó* što znači 'gonič'. Upravo su se ti goniči u 16. stoljeću preorijentirali u vojnike. Ipak, Popović izražava sumnju u tu pretpostavku,između ostalog zato što se riječ hajduk javlja tek od pojave Turaka, odnosno da je, zasigurno, s bližeg azijskog prostora. Popović, O hajducima, sv. I, 95–97.
Prema Miodragu Stojanoviću, „ime *ajduk, hajduk* može se dovesti u vezu sa našim adhorativnim, podsticajnim oblicima *ajd´ – hajd´* i izrazom uzeti *uk*, zahtevati silom, što i semantički potvrđuje smisao tako nastale reči *ajd uk* (*hajd-uk*)".13 To bi moglo navesti na izjednačavanje pojmova *hajduk* i *nasilnik, razbojnik.* No, Stojanović ukazuje i na mogućnost izdvajanja termina *hajduk* iz okrilja ugrofinskih i orijentalnih jezika te traženje njegova etimološkog rješenja u indoeuropskim jezicima. Mišljenja je kako je od sanskrtske riječi *āyudh*, u značenju 'boriti se, protiviti se', moglo metatezom doći do oblika *ayduh* u značenju ratnik, protivnik.
[295] Ferdo Šišić hajduke je okarakterizirao kao „odvažne ljude koji su u hrvatskom i srpskom narodu za čitavo vrijeme teškog turskog ropstva podržali misao na slobodu i oslobođenje", Ferdo Šišić, *Povijest Hrvata – pregled povijesti hrvatskog naroda 1526.–1918.*, sv. II (Split: Marjan tisak, 2004), 331.

stavljali nasuprot vladajućima.[296] Hajdučija je prvenstveno bila usmjerena protiv tuđinske vlasti, ali zbog nemogućnosti da joj se suprotstavi, ona se preusmjerila na lokalnu seosku vlast, na trgovce, svećenike i druge. Naime, vlast je bila zaštićena utvrđenjima i vojskom, zbog čega su sukobi hajduka s vlašću bili više izuzetak nego pravilo, dok je pljačkanje sela, trgovaca i svećenika postalo uobičajeno.[297]

Velika prisutnost vojske i česti ratovi imali su za nuspojavu dezertiranje, od kojeg je do razbojništva često bio samo jedan korak.[298] Iako pojava hajdučije nije ovisila o geografskim čimbenicima, oni su pogodovali njezinoj održivosti. Slavonija, zajedno sa Srijemom, bila je pogranično područje Habsburške Monarhije s Osmanskim Carstvom. Ne treba posebno naglašavati kako je to pogodovalo pojavi i održivosti razbojništva u Slavoniji i Srijemu, kao i na suprotnoj strani granice. Naime, razbojnici su preko granične linije, bez većih poteškoća, odlazili u svoje pljačkaške pohode ili su se pred potjerama sklanjali na teritorij druge države.[299]

Putujući 70-ih godina 18. stoljeća kroz Slavoniju i Srijem, Wilhem von Taube[300] zabilježio je da još „prije 30 godina, bila je cijela Slavonija jedno razbojničko gnijezdo koje je vrvjelo od najsmionijih razbojnika.“[301]Sela oko Osijeka – Sarvaš, Tenja, Bijelo Brdo, Čepin, Dopsin, Ladimirevci – imala su epitet hajdučkih sela (*Hajdukendörfer*), dok se za Aljmaš smatralo da je sav u službi hajduka.[302]

Rješenja Zemaljske uprave često spominju hajduke izravno ili neizravno i pružaju nam dobar uvid u razmjer hajdučke opasnosti te mjere koje su vlasti poduzimale da ih suzbiju. Slijedi nekoliko slučajeva.

Sara Hirschlin, Jüdin in der Unteren Varosch stellet vor, das 10 Rauber in ihren Haus würklichen gewesen, von der Varosh aber eine schlechte Aufsicht getragen worden seye,

---

[296] Veljko Maksić, „Čimbenici pojave i održivosti hajdučije na slavonsko-srijemskom području u XVIII. stoljeću“, u: *Scrinia Slavonica Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest,*br. 17 (2017), 78.
[297] Slavko Gavrilović, *Hajdučija u Sremu u XVIII i početkom XIX veka*, (Posebna izdanja SANU, Odeljenje istorijskih nauka, Beograd, 1986), 8–9.
[298] Gavrilović, *Srem od kraja XVII do sredine XVIII veka*, 364.
[299] Maksić, *Čimbenici pojave i održivosti hajdučije*, 85.
[300] Friedrich Wilhelm von Taube (1728. – 1778) napisao je knjigu o Slavoniji i Srijemu na njemačkomu jeziku koja je objavljena u Leipzigu 1777./78. godine. To je prva knjiga o Slavoniji i Srijemu objavljena u Njemačkoj daleke 1777. godine koja je dugo bila jedina i osnovna informacija o tim područjima te je kasnije mnogo citirana i rabljena. Stoga je Europa dugo poznavala Slavoniju i Srijem onako kako ih je opisao Taube. Sršan, S. (2012). Friedrich Wilhelm von Taube: Opis Slavonije i Srijema 1777./8. godine. Medicinski vjesnik, 44 (1–4), 183–195.
[301] von Taube *Povijesni i zemljopisni opis*, 118.
[302] Bösendorfer, *Crtice iz slavonske povijesti*, 365.

bittende dahero, womit der Varosch künfftig hin eine bessere aufsicht, und wachtsambest Aug zu tragen auferleget werden möchte.[303]

Sarah Hirsclin, Židovkinja iz Donjega grada predstavlja, da je 10 razbojnika bilo u njenoj kući, ali da je od grada vršen loš nadzor, moli stoga, da se Gradu naredi da ubuduće vode bolji nadzor, i da imaju budne oči.

Der Supplicantin mit dem ernsgemessenen Befehl an das Gerricht des Unteren varosch hiemit wieder zustellen, das selbstes nach denen ehehin schon in sachen wiederholtermahlen erlassenen Verordnungen die gewöhnliche Nachtwachten umb so gewisser täglich ausstellen, undt auf die rauberische Böswichte künftighin eine bessere Aufsicht, und wachtsames Aug tragen solle, als in wiedrigen selbstes zu Ersetzung des der Supplicantin sowohl, als auch übrigen dasigen Insassen zuefügenden Shadens sogleich und Instanti angehalten werden wurde. Ex Regia deputatione Sclavonica. Essegg den 19-ten July 1740.[304]

Podnositeljici dostaviti najozbiljnije naređenje Sudu Donjega grada, da isti prema ovim stvarima već donesenim i ponovljenim odredbama savjesno svakoga dana postavljaju noćne straže, i da ubuduće vode bolji nadzor i budno oko o pljačkaškim zlikovcima, jer će u suprotnome kako podnositeljici, tako i ostalim tamošnjim stanovnicima morati odmah i na licu mjesta nadoknaditi nanesenu štetu.

Podnositeljica se žalila Upravi da joj je deset pljačkaša upalo u kuću, da su ju opljačkali, da Donji grad vrši „slab nadzor“ te moli komisiju da Donjem gradu naredi da bolje organizira stražu. Uprava je naredila Donjem gradu da mora bolje voditi stražu te da pogotovo savjesno moraju voditi uobičajene noćne straže. U suprotnom će ih Uprava obvezati da svima opljačkanima nadoknade štetu. Komisija je gotovo uvijek inzistirala na čvrstom držanju pooštrenih mjera koje su uključivale i organiziranje straže, pogotovo noću. Čini se da su se neka mjesta bolje držala pooštrenih mjera dok su druga imala podosta problema provodeći ih. Donji grad bilo je jedno o tih mjesta i često na udaru hajduka.

Unter Varosch stellet vor die lezthin von der ruberischen Banda, ausgeübte Thättigkeitn, und bittet, womit diesen hechst gefährlichen Übeln gestöret und über die Varosch ein gnädiger Schuz gehalten werden möchte.[305]

---

[303] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 3. fol 97/ Mažuran, *Rješenja*, 271.
[304] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 3. Fol 97/ Mažuran, *Rješenja*, 271.
[305] HR-HDA-433, Zemal,ska deputacija za Slavoniju, Knjiga 5. Fol 36/ Mažuran, *Rješenja*, 408.

Donji grad predstavlja nedavno izvedene aktivnosti pljačkaške bande, i moli, da se ovo jako opasno zlo omete i da se Varoši udijeli milostiva zaštita.

Denen Supplicanten mit dieser Verabscheidung widerumben hinauzugeben: Es seye von hiesigen Militar Obercommando zu ihrer Sicherheith das nötige allschon veranlasset worden, und wurde auch künftighin darob in alleweg gehalten werden, es hätten sich aber die Supplicanten selbsten gegen all-weitheres besorglich derley rauberichen Einfällen bestens und ernsthaften zu deferieren, und denen in Sachen schon so often, undt vielmahlen ergangenen Verordnungen pflichtichts nachzukommen an der annerlegten Haratsch keinen Kreuzer bei widrigen schwäster bestrafung abzuführen. Ex Regia Deputatione Sclavonica. Essegg den 8. May 1742.[306]

Podnositeljima dostaviti sljedeće rješenje: Za njihovu sigurnost je najpotrebnije već određeno od ovdašnje Generalne vojne komande, čega će se i ubuduće svakako držati, ali podnositelji se moraju sami najbolje i najozbiljnije držati što se tiče pljačkaških upada, i savjesno slijediti, u tim stvarima, tako često, i mnogo puta izdane odredbe, a od nametnutoga Harača jer će u suprotnome biti najteže kažnjeni neće platit ni krajcara.

Generalna komanda je dakle odredila potrebne mjere zaštite. Za pretpostaviti je da je to značilo postavljanje stalnih vojnih straža u samome Donjem gradu i njegovoj okolici. Uprava je podsjetila, kao i u svim rješenjima vezanim uz pljačke, da se stanovnici moraju strogo i savjesno držati odredbi (Patenta o pljačkašima). O ovome upadu govori nam i Tadija Smičiklas: „Dana 5. svibnja 1742. Po podne med 3 i 4 sata dođe u Donji Osijek velika razbojnička četa na devetorim kolima sa barjacima „kako kakvi racki svatovi“. Četa stala pred kućom ranarnika Franje Stankovića, koga izmrcvari i ubije, ženu i sluškinju ubije, a kuću porobi. Gradski panduri bili su u krčmi „kod Jelena“ a puške im bile prislonjene uza zid na ulici. Razbojnici ih na jagmu oteli. Kako se pomalo sva Varoš izbunila, dolete ljudi i zametnu sa hajducima boj, u kojima pade jedan pandur i ribar Tot ubijen iz puške zloglasnog Mate Kozloderića. Hajduci izmaknu put Čepina, uzevši sobom dva građana kao taoce, koje su istom kod crvenog krsta pustili na slobodu.“[307]

Zanimljivo je u ovoj žalbi da se upad dogodio u Donjemu gradu koji se nalazi na kilometar od Tvrđe te zgrade Vojne komande, i sjedišta vojne i komorske, odnosno carske vlasti

[306] HR-HDA-433, Zemal,ska deputacija za Slavoniju, Knjiga 5. Fol 36/ Mažuran, *Rješenja*, 408.
[307] Josip Bosendorfer,*, Crtice iz slavonske povijesti : s osobitim obzirom na prošlost županija križevačke, virovitičke, požeške, cisdravske baranjske, vukovske i srijemske te kr. i slob. grada Osijeka : u srednjem i novom vijeku,* Osijek, 1910. 365.

u čitavoj Slavoniji te da su osim pljačke hajduci uspjeli stanovnicima nametnuti i harač. To svjedoči o odvažnosti pljačkaških skupina, ali i o tome da su se one mogle slobodno kretati, odnosno da su vlasti bile nemoćne u suzbijanju pljačkaša.

To je ujedno i jedino rješenje u kojemu se spominje harač. Uprava je uz prijetnju najstrožih kazni zabranila plaćanje i jednoga krajcara. Očito su hajduci Donjemu gradu nametnuli plaćanje danka, kako bi bili sigurni od ponovnih upada. Iako je ovo jedino rješenje u kojemu se spominje utjerivanje harača, zacijelo to nije bila pojava vezana samo uz Donji grad

U predmetima Uprave nema primjera korištenja vojske za progon razbojnika. Ovo je jedini primjer da je u zaštitu od razbojništva uključena i vojska. Za pretpostaviti je da se radilo o stalnoj straži. Uzevši u obzir veliki broj vojnika stacioniranih u Slavoniji u to vrijeme nameće se pitanje zašto i oni nisu uključeni u progon razbojnika. S druge strane, habsburška vojska toga vremena bila je obučena da se bori kao pješadija u liniji u većim sukobima. Dakle, bili su loše pripremljeni za progon malih (u dva rješenja u kojima se spominje konkretan broj razbojnika koji su sudjelovali u pljačkama taj broj je 10) pljačkaških skupina. Razbojnički odredi bili su vrlo pokretne skupine koje su izvrsno poznavale teren, uz to su bile očito nedisciplinirane te je lako moguće da bi u progonu razbojnika počinile više štete nego koristi.

Teški uvjeti života, ali i slaba organiziranost državne uprave te postojanje hajdučke tradicije omogućili su postojanje čitave jedne subgrupe društva, grupe s kojom su se habsburške vlasti borile više desetljeća.

Jedno od sredstava borbe protiv hajduka bilo je i amnestiranje, pri čemu su pomilovani hajduci tada progonili svoje donedavne suborce.

Arsenia Subaritch pardonierter Harambassa nebstseinem Cammerathen des Diakovarer District stellet gehorsambst vor, dass ihme der substituierte provizor Klein die bey Verfolgung derer Rauber mit gehabte Unterthanen abgeschaffet, undt zu all vorfahlenden Diensten anstrangen thätte, und bittet dahero umb dessen Exemption, undt damit ihme erlaubet wurdte von denen Diakovarer Dörfern, auf welche er sich verlassen könnte, einen Man zu nehmen, und in 2 Partheyen zu streifen.[308]

Arsenije Subarić pomilovani harambaša đakovačkoga okruga pokorno podnosi, da mu je zamjenik komorskoga upravitelja Klein zabranio da progoni pljačkaše sa svojim ljudima, i

[308] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 1. Fol 11–12/ Mažuran, *Rješenja*, 24.

da ga napinje na sve pripadajuće mu službe, moli stoga za izuzeće, i da mu se dozvoli da iz đakovačkih sela, na koje se može pouzdati, uzme jednoga čovjeka, i da se kreće u 2 grupe.

Der substituierte Cammeral Provisor Herr Klein wirdet dem Supplicanten in Ansehnung seiner bishero gut gelaisten diensten von der Vorspann allerdings zu eximinieren haben: Wan hingegen von Raubereyen wieder etwas zu hören seyn sollte, so wirdet ihme Supplicanten schon das weitere von hieraus behörig aufgetragen werden. Ex Caesarea Deputatione Sclavonica. Esseg den 13- ten February 1738.[309]

Zamjenik komorskoga upravitelja Klein će podnositelja uzimajući u obzir njegovu dobru službu itekako osloboditi od Podvoza: Kada se nasuprot toga opet nešto čuje o pljačkama, tako će se njemu podnositelju s ovoga mjesta izdati prikladna naređenja.

Amnestirani harambaša iz Đakovačkog vlastelinstva žali se na provizora vlastelinstva koji ga pokušava prisiliti na podvoz i koji mu je oduzeo sve ljude koji su s njim lovili pljačkaše, te moli Upravu da ga se izuzme od tih obaveza i da mu se dopusti da s ljudima kojima može vjerovati i dalje ide na pohode.

Uprava je u svome rješenju naredila ga se zbog dosadašnje dobre službe oslobodi od podvoza, ali nije mu dopušteno da regrutira ljude te mu je rečeno da će mu u slučaju povratka pljačkaša već biti izdane upute što mu je činiti. U ovome rješenju vidimo jedan od načina borbe protiv hajduka. Vlasti su očito dopuštale amnestiranim hajducima da se nastave boriti loveći svoje bivše suborce, a zauzvrat bi bili kompenzirani za svoju službu. Oslobođenje od poreza ili dijela poreza bio je samo jedan od načina, kao što ćemo vidjeti. Kod ovoga rješenja zanimljivo je da je Uprava harambaši zabranila okupljanje vlastitih ljudi kako bi s njima išao u lov na pljačkaše već mu je izričito rečeno da će, u slučaju ponovne pojave hajduka dobiti naputke što mu je činiti. Očito je Upravi bilo važno da amnestirane hajduke ili bilo koga tko je želio na svoju ruku loviti hajduke drži pod strogom kontrolom. Da je Uprava dopustila samovoljno okupljanje protuhajdučkih četa, one bi zasigurno mogle postati veći problem od samih pljačkaša.

Die gesambten Banduren der Graf Carrafischen Herrschaft Vucsin geben vor, dass sie denen Raubern in vorigen Jahr ein Pferdt abgejaget, solches aber der Provisor von Kapinze zurruck gestellet hätte. Wan sie nun aber in Verfolgung derer Rauber, von welchen auch sie 7 erleget haben, ihr leib undt Leben wagen müesten, als bitten sie, dass ihnen auch jenes, so sie

[309] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 1. Fol 11–12/ Mažuran, *Rješenja*, 24.

bey denen Raubern findten zu ihrer Beüth gelassen, auch in anderen Herrschaften, und militar Orthen nichts in Weeg geleget werden möchte.[310]

Svi panduri vlastelinstva grofa Caraffe Vuksina predstavljaju, da su razbojnicima u prošloj godini oteli jednoga konja, ali je taj provizor Kapinaca vratio nazad. Kako se pri progonu razbojnika, od kojih su u prošloj godini ubili sedam, izlažu smrtnoj opasnosti, tako mole, da im ono, što kod razbojnika pronađu ostavi za piljen, i da im se na drugim vlastelinstvima, i vojnim mjestima ništa ne priječi.

Denen Supplicanten mit dieser Verabscheidung wieder zustellen: Es sollte jenes, so sie bey denen Raubern finden, alllerdings in Zukunft gelassen werdten, es seye dann, dass sich ein so-anderer proprietarius darzu genugsamb legitimiere, in welchen Fahl dan dem sich hierzu legitimiernden Aigenthumber das seinige ruckh zu stellen wäre, weillen die Supplicanten ohnedeme vor jedweder so wohl todt, als auch lebendig einbringenden Rauber ihre gewöhnliche Recompens empfangen thuen: Was es übringens für eine beschaffenheit mit dem inberührten habe? Hierüber wirdt der Graf Carrafische Provisor Herr Mayr seinen fördersambsten Berricht anhero zuerstatten habe. Ex Caesarea Deputatione Sclavonica. Essegg den 13 Marty. 1738.[311]

Podnositeljima dostaviti sljedeće rješenje: Neka im se ono, što nađu kod razbojnika, itekako u budućnosti ostavi, osim ako, se jedan ili drugi vlasnika zato zadovoljavajuće legitimira, u tom slučaju će se vlasniku koji se za to legitimirao njegovo vratiti, kako podnositelji iza svakog razbojnika kojega dovedu živoga ili mrtvoga dobiju svoju kompenzaciju.

Uprava je riješila da mogu stvari koje oduzmu pljačkašima zadržati kao svoj plijen, ali samo ako se ne javi prijašnji vlasnik s valjanim dokazima da su oduzete stvari njemu pripadale. U tom slučaju sve što je oduzeto mora se vratiti prijašnjem vlasniku. Komisija je također upozorila pandure da stvari moraju vratiti jer ionako za uhvaćene pljačkaše, žive ili mrtve, dobivaju svoju uobičajenu kompenzaciju. Ovo rješenje Uprave jedno je od mnogih u kojima ona pokazuje svoju namjeru da poboljša položaj „malog čovjeka“, u ovom slučaju na način da mu osigurava povratak njegova vlasništva umjesto da ga daje pandurima kao piljen. Zanimljivost je i spominjanje uobičajene kompenzacije za privedene ili ubijene hajduke, iznos nagrade ne spominje se nigdje. Uprava je izričito navela da što kod uhvaćenih ili ubijenih

[310] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 4. Fol 21/22 Mažuran, *Rješenja,* 31.
[311] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 4. Fol 21/22 Mažuran, *Rješenja,* 31.

pljačkaša pronađu mogu zadržati, osim ako se nađe vlasnik s odgovarajućim dokumentima. Vlastelinski panduri, amnestirani pljačkaši i svi ostali lovci na glave dobivali su novčane nagrade za ubijene ili privedene pljačkaše, a imovinu koju su njima oduzeli mogli su, ako se pravi vlasnik nije javio, zadržati kao svojevrstan bonus.

Radonija Kostics Granitz Capitain verlanget vor seine geweste pardonierte Cameraden aus dem Diakovarer Dominio die Contributions Freyheith.[312]

Radonja Kostić graničarski kapetan traži za njegove pomilovane kolege s Đakovačkog vlastelinstva oslobađanje od kontribucije.

Dem Supplicanten mit dieser Verabscheidung wieder zustellen. Es seye in denen vor der für gewesten Hoff comission ertheillthen Pardonsbriefen per expressum vorbehalten wordten, das die pardonierte Rauber ins künftige die auf sie fahlende Portion, und übrig gebürliche Praestationes, gleich mit allen Insassen, tragen, undt entrichten sollen. Weillen nun inberrührte pardonierte, wann sie einen ruberischen Bösswicht erwischen, undt geänglich einbringen ihre Remuneration ohnedeme vom hiesigen Cammeral Obereinehmber Ambt zu empfangen pflegen, als kan man in das ermelte Pettitum, als ein gegen der Hoff Resolution laufendes Begehren nicht codescendieren. Ex Caesarea Deputatione Sclavnica. Essegg den 20 Augusty 1739.[313]

Podnositeljima dostaviti ovo rješenje. U oprosnim pismima koje su dobili od dvorske komisije izričito je navedeno, da pomilovani pljačkaši moraju, jednako kao i svi stanovnici, moraju snositi i njihovu porciju. Kako spomenuti pomilovani, kada uhvate jednoga pljačkaškog zlikovca, i dovedu ga zarobljenoga uobičavaju dobiti svoju kompenzaciju od ovdašnjega Komorskoga glavnog poreznoga ureda, tako se spomenuti zahtjev, kao molba koja se protivi dvorskoj Rezoluciji, ne može razmatrati

Uprava je podnositelja obavijestila da im je u oprosnim pismima izričito navedeno da moraju podnositi teret kontribucije kao i svi ostali podanici, te da ionako primaju nagradu ukoliko uhvate druge pljačkaše. Sudeći prema onome što nalazimo u rješenjima Uprave, čak su i amnestirani razbojnici predstavljali veliki problem, jer su iz nekog razloga inzistirali da ih se izuzme od svih davanja, iako je, kako je u ranije navedenome rješenju napisano, u njihovim oprosnim pismima izričito navedeno da moraju snositi teret javnih davanja.

[312] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 2. Fol 85/ Mažuran, *Rješenja*,151.
[313] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 2. Fol 85/ Mažuran, *Rješenja*,151.

Odnosi između lokalnog stanovništva i pomilovanih pljačkaša bili su često napeti kao što nam pokazuje žalba čak dvanaest sela s Đakovačkog vlastelinstva.

Djakovar Unterthanen aus den Dörfern Majar, Bresnica, Povuchije, Slobodne Vlast, Harkanovitze, Musich, Naberdje, Braschevize, Peketinze, Czenkovo, ternava und Porcse beschwären sich gegen die pardonierte Rauber, und bitten, dass diese ihnen gleich in Praesentationubus publicis gehalten werden möchten, weillen sich in ihren Häusern viele Brüder, undt Befreindete befinden, und die beste Grundstücke besitzen, van allen jedoch exempt zu sein verlangen.[314]

Svi podanici iz sela Majar, Brešnica, Povučje, Slobodna Vlast, Harkanovci, Musić, Nabrđe, Braševica, Beketinci, Cenkovo, Trnava i Poršće žale se na pomilovane pljačkaše, i mole da ih se drži jednakima u javnim davanjima, kako se u njihovim kućama nalaze mnoga braća, i prijatelji, i posjeduju najbolja zemljišta, ali traže da ih se izuzme od svega.

Weilen in denen von der fürgewesten Haffcommision erhieltenen Pardonsbriefen per expressum vorbehalten vorden ist, dass die pardonierte Rauber in Künftige die auf sie fallende Portion und übrig gebürliche Prestationen, gleich allen anderen Insassen, tragen undt entrichten sollen, als wirdt sie auch Herr Administrator Quarischeti in Prestatonibus publicis zu folge sothaner Haffresolution, als von welcher keinerdingen abgegangen werden kan denen übrigen Lands Insassen allerdings gleich zu halten haben, allermasen sie vor die erwischende und gefänglich einbringende rauberische Bösswichte ohnedeme ihre Remuneration zu empfangen pflegen. Ex Caesarea deputatione Sclavonica. Essegg den 20 ten Augusty. 1739.[315]

Kako je u oprosnim pismima Dvorske komisije izričito navedeno da pomilovani pljačkaši, jednako svima, moraju snositi i davati pripadajuću im porciju i sva shodna davanja, tako će ih gospodin upravitelj Quarischeti itekako držati jednakima u javnim davanjima sukladno rezoluciji dvora, od koje se nikako ne može odstupiti, štoviše što za uhvaćene i privedene pljačkaše zlikovce ionako uobičavaju dobiti njihovu nagradu.

Postoji nekolicina sličnih žalbi u kojima pomilovani hajduci zahtijevaju da ih se oslobodi od javnih davanja – poreza ili pak u kojima se lokalno stanovništvo žali na hajduke koji odbijaju plaćati porez jer smatraju da su od njega oslobođeni. Logičan je i učinkovit potez vlasti da hajducima nudi oprost te nakon njega i nagradu za sve uhvaćene ili ubijene hajduke.

[314] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 2. Fol 85–86/ Mažuran, *Rješenja*, 152.
[315] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 2. Fol 85–86/ Mažuran, *Rješenja*, 152.

Bivši pljačkaši sigurno su najbolje poznavali hajdučka skrovišta, njihovu organizaciju te način njihova djelovanja te su bili idealni lovci na hajduke. U rješenjima se ne spominje iznos koji su pomilovani dobivali za uhvaćene hajduke, ali on je zasigurno bio značajan jer se gotovo uvijek navodi da ih se ne može osloboditi od javnih davanja jer već ionako dobivaju nagrade za svoje zarobljene ili ubijene bivše suborce.

Nejasno je zašto pomilovani hajduci uporno traže da ih se oslobodi od javnih davanja, jer je prema navodima Uprave u njihovim oprosnim pismima izričito navedeno da su na njih obavezani kao i ostalo lokalno stanovništvo. Smatram da je moguće da su ih vlasti mamile da napuste svoj pljačkaški život obećavajući im mnogobrojne privilegije (oslobađanje od poreza, nagrada za uhvaćene druge hajduke, zadržavanje plijena uzetog od drugih hajduka), nakon nekog vremena su pak od njih počeli zahtijevati da plaćaju porez dok su im kao beneficije ostavljali nagradu za uhvaćene hajduke i imovinu koju bi njima oduzeli (ako se prijašnji vlasnik ne bi javio).

Tijekom 1738. čini se da su prepadi hajduka postali učestaliji jer u žalbama i rješenjima često nalazimo, ponekada kao žalbe, ali ponekad i kao marginalne navode, svjedočanstva o „sve učestalijim pljačkama“ ili da pljačke „ponovno haraju“.

Jedna takva žalba zajedno s molbom za podizanjem dodatnih pandura dolazi od svih stanovnika Srijema.

Sammentlicher Landes Insassen des Ober und Unter Syrmien belangen die Landes Deputation gehorsambst dahin, womit ihnen erlaubet wurdte, gleich sie vorhin 16 Landes Banduren zur Sicherheit des Landes, und derer Passagiers gehabt haben, auch bey dermahligen Zeiten, und da die Raubereyen auf das neue vieder grassieren, 32 dergleichen Landes Banduren nebs 2 Harambaschen und einen Landes Capitain aufzustellen; sie wären berreit die Banduren ex proprys zu salarieren, weilen diese zur Fortpflanzung un undt Emporbringung der vorigen Traffaque, und Handelschaft sehr erspreischilch seyn könten.[316]

Svi stanovnici Donjeg i Gornjeg Srijema pokorno traže od Zemaljske uprave da, im se dozvoli, kako su već imali 16 pandura za sigurnost zemlje, i putnika, i u ovim vremenima, i kako pljačke ponovno opet haraju, da podignu ista 32 zemaljska pandura uz 2 harambaše i

[316] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 1. Fol 48–49/ Mažuran, *Rješenja*, 52/53.

jednog zemaljskog kapetana; spremni su pandure platiti od svoga imanja, kako bi oni mogli biti vrlo korisni pri množenju i stvaranju trgovine i obrta.

Denen Supplicanten mit dieser Verabscheidung wieder hinaus zu geben: Man beagenehme umb so mehr das Petitum, als solches einzig und allein zur Herstellung der Landes Sicherheit, und Fortpflanzung auch Emporbringung der vorigen Handellschaft abziehen thuet, wessentwegen dan inberührte 32 Landes Banduren nebs 2 Harambaschen und einen Landes Capitain die herrschaftlichen Herren Beambte, nach vorläufig mit dem Substituiert – Militar Comanddo zu Petervardein undt dasigen Cammeral Provisorat Ambt beschehener Vernehmung ohne einzigen Anstandt aufzunehmen, undt solche an jenen Orthen, wo es nemblichen an gefährlichsten ist, anzustellen, mit denen Verhellern, Mithelfern, oder unterscleifgeber hingegen nach den geschärften Rauber Patent signater vero Art. 3, 4, et 5 – tum zu verfahren, undt zu denen diesfahls erforderlichen Unkösten die Grundt Herrschaften nach dden 11 Articul der lezthin Allergnädigst emanierter Kays. Resolution mit der Halbscheid, mit der anderen Helffte aber die Supplicanten bis hergestelter vollständiger Landes Sicherheit beyzutreten haben werdten. Ex Caesarea deputatione Sclavonica. Essegg den 25 Juny 1738.[317]

Podnositeljima dostaviti sljedeće rješenje: Molba se štoviše uvažava, jer se ista podnosi zbog uspostave sigurnosti zemlje, i stvaranja isto kao i množenja postojeće trgovine, zbog čega će onda spomenuta 32 zemaljska pandura s 2 harambaše i jednim zemaljskim kapetanom vlastelinska gospoda službenici, nakon što to jave vojnoj podkomandi u Petrovaradinu i tamošnjem uredu komorske uprave bez ikakve zadrške primiti, i iste postaviti na onim mjestima na kojima je najposnije, s onima koji skrivaju, pomažu ili daju utočište postupati prema postroženome zakonu o pljačkašima čl. 3, 4, i 5, i za potrebne troškove vlastelinstva će prema 11. članku nedavno objavljene carske rezolucije sa pristupiti polovinom, sa drugom polovinom će do uspostave potpune sigurnosti zemlje podnositelji morati pristupiti.

Svi stanovnici Srijema zbog u zadnje vrijeme sve češćih pljački mole Upravu da im dopusti da broj svojih pandura sa 16 povećaju na 35 (16 dodatnih pandura, dva harambaše i jedan kapetan) te da su sami spremni plaćati nove pandure.

Komisija im je dala dopuštenje da to učine, još im je naložila da prema pljačkašima postupaju „oštro“ te da i vlastelini učine sve što mogu da im pomognu. Uz napomenu da moraju, u skladu s odredbama Karlova urbara snositi pola troška za uzdržavanje novih pandura dok će

[317] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 1. Fol 48–49/ Mažuran, *Rješenja*, 52/53.

drugu morati snositi vlastelinstvo. U ovoj žalbi nedvosmisleno shvaćamo obujam problema hajdučije. Povećanje pandura u Srijemu od gotovo 120 % uz činjenicu da je dodatan broj pandura samo građanstvo bilo spremno plaćati govori nam o tome da je hajdučija predstavljala ozbiljan problem koji je ugrožavao živote, imovinu te otežavao uobičajen život čitave jedne regije.

Kronološki žalbe postaju sve učestalije, uz iznimku razdoblja kuge, a uprava donosi „pooštrena naređenja“ kako da se s hajducima postupa. Način kažnjavanja hajduka, koji su bili dovoljno nesretni da ih se uhvati žive govori nam dovoljno o tome kakvu su prijetnju predstavljali za vlast u Slavoniji. Hajduci su osuđivani na pooštrena pogubljenja tako da su na putu do stratišta dva puta štipani usijanim kliještima, na stratištu pripeti na kolo, a glava im odsječena.[318]

Uprava je za „pooštrene mjere“ protuhajdučke borbe, kako bi privela hajduke, čak držala i taoce.

Illia Kness nebst der gemeinde Dopsin bittet, womit die hier inhafftierte Dopsiner weiber gegen beyliegender Caution entlassen werdten möchten.[319]

Ilija Knez zajedno s općinom Dopsin moli, da se ovdje zatvorene žene puste uz kauciju.

Denen Supplicanten mit den Verabscheid wieder hinaus zu geben: Es seye die Inhaftierung innermehlter Weiber nach den geschärften Rauber Patent geschechen: wurden nun aber die Supplicanten den Rauber Harambascha Mihailo aus iren Dorf ad Manus Justitiae anhero einliefern, so werdte sodan ihren Petito deferiert werden. Ex Redgia deputatione Sclavonica. Essegg den 10 July 1742.[320]

Podnositeljima dostaviti sljedeće rješenje: Hapšenje spomenutih žena naloženo je prema pooštrenome Patentu o pljačkašima: ako bi podnositelji pljačkaškoga harambašu Mihajla doveli ovdje na ruke pravde, onda će se udovoljiti njihovome zahtjevu.

Uzroci odmetanja u hajduke bili su brojni, a među njima bio je i bijeg od kaznenog progona

[318] Smičiklas, *Dvijestogodišnjica oslobođenja Slavonije*, 368.
[319] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 5. Fol 92/ Mažuran, Rješenja, 423.
[320] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 5. Fol 92/ Mažuran, *Rješenja*, 423.

Mathias Hofmman Baron Zaunischer Ispan stellet gehorsmbs vor, dass verwichenen Sonntag sich einige Unterthanen von Dopsin betrunckhener zertragen, und 3 darvon auf der Stelle todt geschossen wordten, und 2 vewundet wären, die Thätter hingegen die Flucht genohmmen häten.[321]

Mathijas Hofmman upravitelj baruna Zauna pokorno podnosi, da su se prošle nedjelje nekoliko podanika pijani posvađali, i da ih je 3 na mjestu ubijeno, a 2 ranjeno, počinitelji su nasuprot tome pobjegli.

Es wirdet der Supplicant all – ausserstes anzukehren haben, damit inberühte Thätter erwischet, und zu gefänglicher Haft gebracht, die vorin in Rauberey Sachen erlassene geschärfte Befehle hingegen denengesambten Unterthanen auf das neüe wieder publiziert, folglichen auch in denen Dorfschaften ordentliche Wachten ausgestellet werden. Ex Caesarea Deputatione Sclavonica. Essegg den 7 May 1739.[322]

Podnositelj će morati uložiti najveće napore, da se spomenuti počinitelji uhvate, i stave u zatvor, u pljačkaškim stvarima pooštreni zakoni trebaju se podanicima ponovno objaviti, slijedom toga u selima se trebaju uspostaviti redovite straže.

Uprava je naložila upravitelju da učini sve što je u njegovoj moći da uhvati počinitelje i dovede ih u zatvor. Također mu je naređeno da se podanicima pooštrena naređenja ponovno pročitaju i da se sukladno njima uredno postave straže u selu. Iz ovoga možemo vidjeti barem dio pooštrenih mjera koje su sadržavale i obavezu seljaka da stražare u svojim selima. U podnesku se ne spominje upad razbojnika, ali je očito da su počinitelji pobjegli u hajduke kako bi izbjegli suđenje i možebitno oštro kažnjavanje, zbog čega je Uprava i naložila da se stanovnicima ponovno pročita ukaz o razbojnicima. U ovome predmetu Uprave možemo vidjeti jedan od motiva za odmetanje u razbojnike, odnosno izbjegavanje kazne za počinjeno nedjelo, u ovome slučaju ubojstvo. Neobičan primjer odmetanja predstavlja zamolba sela Lisica.

Sammentliche Gemeinde des Graf Carrafischen Dorfs Lisiza thuet gehosambst die Vorstellung, dass die Rauber einen Man aus ihren Dorf, nahmens Jancko sein Weib hinweg geführet hätten, worauf er dan umb solches wieder zubekomen denen Raubern nachgefolget, von ihnen aber ein ganzes Monath aufgehalten, und auf ihre Persvasion mit ihnen gegangen, nachgehtens aber nacher Haus gekommen wäre, wegen des Provisoris hingegen flüchtig gehen

[321] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 2. Fol 25/ Mažuran, *Rješenja*, 105.
[322] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 2. Fol 25/ Mažuran, *Rješenja*, 105.

müsste: Weillen er Jancko nun sich allzeit ehrlich aufgeführet hat, und ihme keine rauberische Tat dargethan werdten kan, und fast mit Gewalt mit denen Raubern zu gehen bezwungen worden ist, als bitten sie ins gesambt, womit er diesmahlen pardoniert, und von dem Provisor unangefochten gelasssen werden möchte, dan sie insgesambt vor ihme Cautionem de Judicio semper sisti, da eine üble Tat an ihme solte verhüret werdten, einlegen wollen.[323]

Čitava zajednica sela grofa Caraffe Lisica pokorno podnosi, da su razbojnici jednom čovjeku iz sela, imenom Janko odveli njegovu ženu, na što je on da ju vrati nazad slijedio razbojnike, od njih je zadržan cijeli mjesec, i na njihovo nagovaranje pošao s njima, ali kasnije se vratio kući, zbog upravitelja je nasuprot tome morao pobjeći: kako se on Janko čitavo vrijeme pošteno ponašao, i ne može mu se prebaciti niti jedno razbojničko djelo, i skoro je nasilno bio prisiljen poći s razbojnicima, tako sve u svemu mole, da mu se ovaj puta da oprost, i da ga se pusti neoptuženog od strane upravitelja, jer će oni svi, za njega položiti *coutionem de judico*, ako bi mu se predbacilo zlo djelo.

Über gegenwärtiges Anbringen, undt in Specie, ob deme also seye, dass inberührter Jancko keinen Raub verübet haben, und mit Gewalth mit denen Raubern zu gehen gezwungen worden seyn sollte? Wirdet der Graf Carrafische Provisor Herr Mayr sinen sondersambsten Berricht dieser Landes Deputation zu erstatten haben, umb hiernach das weithere in Sachen verfügen zu können. Ex Caesarea Deputatione Schlavonica. den 13. Marty 1738.[324]

O podnesenome zahtjevu, i to posebno, je li tome tako, da spomenuti Janko nije počinio razbojništvo, i da bio je nasiljem prisiljen poći s onim razbojnicima? Upravitelj grofa Carrafe će žurno ovoj Zemaljskoj upravi podnijeti izvješće, kako bi o ovoj stvari mogli izdati daljnje naloge.

U ovome predmetu čitavo selo traži pomilovanje jednoga svoga stanovnika, koji je, nakon što su mu razbojnici oteli ženu otišao da ju vrati, da bi na njihov „nagovor“ ostao s njima, odnosno „skoro nasilno“ bio primoran s njima ostati, vratio se u svoje selo da bi zbog straha od kazne opet pobjegao. Iz ovoga podneska seljaka Jankovi motivi zaista nisu jasni kao što nije jasno ni što je radio u vremenu dok je boravio s razbojnicima jer mu se prema navodima podnositelja, koji su bili spremni položiti i kauciju za Janka „ne može prebaciti niti jedno razbojničko djelo“. To čini se nije bilo jasno ni Upravi pa su o tome tražili detaljno izvješće.

[323] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 1. Fol 20–21/ Mažuran, *Rješenja*, 29–30.
[324] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 1. Fol 20–21/ Mažuran, *Rješenja,* 29–30.

Nažalost ne znamo kako je završio slučaj, jer se ne spominje u daljnjim rješenjima, no ovaj nam predmet jasno pokazuje da su otmice pripadale djelatnosti razbojnika u Slavoniji.

Koliko su sve učestalije pljačke utjecale na svakodnevni život ljudi pokazuje nam i zahtjev jednog stanovnika koji se zbog pljačkaša iz Vere preselio u Donji grad u Osijeku te moli Upravu da mu dopusti da se tamo nastani. Navodi također da će u Veri davati svoj porez.

Jovan Schobiz aus der Unteren Varosch stellet vor, dass er sich wegen den Raubern in das Unter varosch begeben, und sich alda hauslich nieder gelassen habe , bitteend dahero gehorsambst womit ihme gestattet werden möchte, in den Untern Varorsch zu bleiben, dan er alda, gleich in Vera seine Portion abfüren wolle.[325]

Jovan Šobić iz Donjega grada predstavlja, da se je zbog pljačkaša uputio u Donji grad, i tamo se nastanio, moli stoga pokorno da mu se dopusti, da ostane u Donjem gradu, jer će tamo, kao i u Veri, rado plaćati svoju porciju.

Dem Supplicanten mit dieser Verabscheidung wiederumb zustellen: Mann könne es geschehen lassen, so fehrn seithen des herrschaftlichen Herren Administratoris Pöhr nich wiederiges eingewendet werden möchte. Ex Caesarea Deputatione Sclavonica. Essegg den 10 ten. May 1740.[326]

Podnositelju dostaviti sljedeće rješenje: Može se dozvoliti, ukoliko gospodin administrator Pöhr neće imati primjedbi.

Uprava je riješila da se može nastaniti u Donjem gradu ako upravitelj nema ništa protiv toga. Ovdje je očito riječ o imućnijem stanovniku Vere koji si je mogao priuštiti bijeg od hajduka na neko sigurnije mjesto. No sama činjenica da su pojedinci izbjegli iz svojih domova zbog opasnosti od pljačkaša dovoljno nam govori od intenzitetu prepada. Čini se da je Donji grad 1740. bio relativno siguran od prepada, dok se veliki prepad u Donjem gradu dogodio 1742., što također svjedoči o sve većemu intenzitetu pljački.

Sa sve učestalijim pljačkama dolazilo je i učestalije do okršaja između pandura, lokalnog stanovništva i hajduka.

[325] HR-HDA-433, Zemajska deputacija za Slavoniju, Knjiga 3. Fol 65/ Mažuran, *Rješenja*, 249.
[326] HR-HDA-433, Zemajska deputacija za Slavoniju, Knjiga 3. Fol 65/ Mažuran, *Rješenja*, 249.

Tako je Upravitelj Laslova izvijestio Upravu da je 10 hajduka u noći upalo u selo i opljačkalo dvoje stanovnika.

Mathias Hoffman Baron Zaunisher Ispan thuet die Anzeige, dass 10 Rauber in der abgevichenen Nacht zu Laslo eingefallen, alda 2 Unterthanen völlig ausgeraubet, undt nach ausgeübten sothanen Raub über die Vucka, als woher sie auch herkommen seynd, widerumben begebän hätten, bittend dahero gehorsambst damit denen nachbarten Dominis die Verfolgung sotahner Rauber aufgetragen werden möchte.[327]

Mathias Hoffman špan baruna Zauane čini podnesak, da su 10 razbojnika u prošloj noći upali u Laslovo, tamo potpuno opljačkali 2 podanika, i nakon tako počinjenog razbojstva opet se vratili preko Vuke, odakle su i došli, moli stoga da se susjednim vlastelinstvima naloži progon tih razbojnika.

Den Supplicanten mit dieser Verabscheidung wieder zu zustellen: Man thue denen benachbarten Dominis, Vuckovar, Nustar und Diakovar die verfolgung inberührter Rauber unter einstens auftragen; Er solle dahero auch seines Orths darob sey, damit ihnen almöglichst nach gestellet, und andurch all- fehrneren Übel gestöret werden möchte. Ex caesarea deputaione schlavonica Essegg den 21. May 1740.[328]

Podnositeljima dostaviti ovo rješenje: Susjednim vlastelinstvima, Vukovar, Nuštar i Đakovo smjesta se naređuje da progone spomenute pljačkaše. On treba paziti da ih u svome mjestu što svim snagama progoni, i time spriječi daljnje zlo.

Ovdje vidimo način na koji je Uprava koordinirala progon razbojnika. Ako bi razbojnici počinili kakvo nedjelo na nekome vlastelinstvu, a nakon toga pobjegli na područje drugoga i samim time došli pod jurisdikciju drugoga, upravitelji bi Upravi uputili zahtjev da se tome, ali i ostalim vlastelinstvima da nalog da ih progone, što je Uprava uvijek i činila. No upitno je koliko je takav način progona bio učinkovit. Iz rješenja je vidljivo da su panduri pojedinoga vlastelinstva bili zaduženi za sigurnost i progon razbojnika na njegovome području, ali da nisu prelazili granice vlastelinstva. Da samo vlastelinski panduri nisu bili ni približno dovoljni govori i činjenica da su upravitelji često regrutirali čitava sela za progon razbojnika, kao što se vidi iz primjera Tomašanaca.

[327] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 3. Fol 74–75/ Mažuran, *Rješenja*, 255.
[328] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 3. Fol 74–75/ Mažuran, *Rješenja*, 255.

Das Dorf Thomasschanze diakovarer Herrschafft bittet gehorsambst, womit sie, weillen sie wegen Verfolgung deren Raubern Tag, und Nacht sich müssen brauchen lassen, von der allzuvill zu tragen habender Vorspan auf einige Zeit befreuet bleiben mögen.[329]

Selo Tomašanci Đakovačkog vlastelinstva pokorno moli, da ih se, kako su i dan i noć korišteni zbog progona pljačkaša, na neko vrijeme žele biti oslobođeni od prevelikoga tereta podvoza koji moraju snositi.

Mit dem Befehl an Herrn Administrator Quariscetti wieder hinaus zu geben, das nachdeme bekant, was inerwehnte Unterthanen sich verwichenen jahr zu Einfangung deren Raubern haben gebrauchen lassen, folgsamb deren Leben statter exponiert ist, man sie ein Zeit lang von der Vorspan umb so mehr befreyen sollte, als solche ohnedeme künftighin nicht so starckh, als vohero zu subministrieren von nöthen sein wirdt. Ex Regia deputatione Sclavonica. Essegg den 8-ten April 1741.[330]

Gospodinu administratoru Qarischettiu dostaviti sljedeću naredbu, da nakon što je poznato, da su spomenuti podanici u prošloj godini korišteni za hvatanje pljačkaša, slijedom čega su njihovi životi izloženi pravoj opasnosti, njih se jedno vrijeme štoviše treba oslobodi od podvoza, kako ga svejedno ubuduće neće biti potrebno davati kao prije.

U ovome slučaju naređeno je upravitelju da ih s obzirom na službu tijekom prošle godine u kojoj su se izlagali životnoj opasnosti na „neko vrijeme oslobodi od podvoza“. Očito su svi muškarci Tomašanaca cijelu jednu godinu proveli u lovu na hajduke. Kmetovi su masovno korišteni za progon hajduka. Tako su primjerice stanovnici Srijema na poziv vlasti morali dati 2 600 ljudi za progon hajduka.[331] Uprava je u ovome slučaju učinila rijetku iznimku naredivši vlastelinskom upravitelju da ih oslobodi od podvoza, iako u ostalim zahtjevima navode da nemaju te ovlasti. Uprava se koristila strategijom kazni i nagrada kako bi ponukala seljake na otpor hajducima pri čemu je jako pazila da rješavajući jedan problem ne stvori drugi. Odnosno, da pomilovanim hajducima i drugim protuhajdučkim borcima ne da odveć odriješene ruke i prevelike slobode.

Uprava je vodila gotovo stalnu borbu sa stanovnicima sela i općina u Slavoniji i u svakom predmetu naglašavala da se stanovnicima ponovno pročita ukaz o razbojnicima,

---

[329] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 4. Fol 26/ Mažuran, Rješenja, 319.
[330] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 4. Fol 26/ Mažuran, *Rješenja*, 319.
[331] Slavko Gavrilović, prir., „Okružnice iz 1727, 1771. i 1811. protiv razbojništva u našim zemljama pod austrijskom vlašću“, *Zbornik Matice srpske za istoriju, sv. 21-22*, Novi Sad 1980.81-82

odnosno obaveza postavljanja straži, pogotovo noćnih, kojega se stanovnici uporno nisu držali. No nisu samo sela bila izložena upadima razbojnika, koji su operirali i u Donjem gradu, tako reći pod nosom Uprave i Generalne komande.

Pojedinci koji bi se suprotstavili razbojnicima također su se izlagali velikoj opasnosti, o čemu nam svjedoči sljedeći predmet.

Baso Barkovics baron Imbischer unenterthan von Jaksic stellet vor, dass er den gewestn Harambasha Milovan in den Dorf Tervishagino Sello auf ser stelle erleget, undt einen seiner Spisegesellen blessier habe. Weillen er nun ohne augenscheinlicher Lebens Gefahr seinen bisherig- getribenen Handl und Wandel vor des erschossenen Harambassa seinen ihme abhässigen Anhang nicht mehr treiben kan, sondern stetshin auf seiner Huth seyn muss; als bittet er umb die Befreiung aller auf den Bauern Standt gesetzten Onerum.[332]

Baso Barković podanika baruna Imba iz Jakšića predstavlja. Da je u Dervišagi (selo u blizini Požege) na mjestu ubio harambašu Milovana, i ranio jednog od njegovih sudruga. Kako se zbog harambašinih drugova više ne može baviti svojim poslovima bez očigledne životne opasnosti, već od sada pa nadalje mora stalno biti na oprezu, tako moli da ga se oslobodi od svih davanja koje padaju na seljački stalež.

Dem Supplicanten mi dieser Verabscheidung wieder zustellen. Es dependiere die angesuchte befreyung keinerdingen von dieser Landes Deputation, es wirdet die Herrschafft hingegen den Supplicanten in Ansehnung seines dem ganzen Landt gethanenen Dienstes in einso anderen zu sublevieren schon von selbsten bedacht sein. Ex Regia Deputatone Sclavonica. Essegg den 9-ten Febrary 1741.[333]

Podnositelju dostaviti sljedeće rješenje. Traženo oslobađanje nikako ne ovisi o ovoj Zemaljskoj upravi, vlastelinstvo će samo nasuprot tome podnositelju, uzevši u obzir njegovu cijeloj zemlji učinjenu službu, u mnogim stvarima dati olakšice.

Uprava mu je odgovorila da nije u njezinoj ovlasti da ga oslobodi od davanja, ali da će vlastelinstvo znati nagraditi njegovu „cijeloj zemlji učinjenu službu“, te da će ga oni osloboditi od davanja. Zamolbe za oslobađanjem od davanja vrlo su česte, i Uprava je svoje odbijanje uvijek opravdavala tako da se o tome mora odlučiti na višim mjestima, odnosno da oslobađanje nije u njezinoj ovlasti. U ovom slučaju Uprava je pak odlučila neformalno posredovati kako bi

[332] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 4. Fol 13/ Mažuran, *Rješenja*, 309.
[333] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 4. Fol 13/ Mažuran, *Rješenja*, 309.

nagradila seljaka koji je strahovao za život bojeći se osvete hajduka. Vlasti su očekivale da kmetovi sudjeluju u progonu pljačkaša, ali računale su i na strah od odmazde. Kako vidimo iz ovoga predmeta, u slučajevima kada bi netko ubio hajduka, pogotovo kada se radilo o nekom značajnijem hajduku ili harambaši, postojala je velika opasnost odmazde ubojici od strane pokojnikovih drugova.

Hajduci su imali mnogobrojne jatake koji su im kupovali oružje, barut, olovo i kremen, dostavljali im lovinu ili ih obavijestili o prijetećoj pogibelji. Jataci su pogubljivani na isti način kao i hajduci.[334] U rješenjima nalazimo i predmet krivoga prokazivanja za jataka.

Milloschoviz Lazar von Terpinie beschwäret sich gegen den Illia aus der Oberen Varosch dass er durch diesen, als wan sich mit denen Raubern interesiert wäre beym hiesiegen Land Gerricht fälschlich angegeben, in Verhafft gezogen, undt in eine finstere Temniz in Eysen undt Banbt gesetzet worden seye. Weillen er nun wehrender dieser Zeit in seiner Würtschaft mehr als über 30 Fl. Schaden erlitten, unschuldig jedoch befunden undt also wieder entlassen worden ist; als bittet er umb die Vergütung seines unschuldig erlittenen Schadens.[335]

Milošovic Lazar iz Trpinje žali se protiv Ilije iz Gornjega grada da je on od ovoga, lažno prokazan pri ovdašnjem zemaljskome sudu da surađuje s razbojnicima, odveden u zatvor, stavljen u mračnu tamnicu u željezo i okove. Kako je tijekom toga vremena njegov posao pretrpio više od preko 30 Fl. štete, on je proglašen nevinim i tako ponovno pušten, tako moli za nadoknadu njemu nevinome nanesene štete.

Weilen sich das Angeben des Supplicanten in alenweeg verificiert, als wirdet das Gericht des Oberen Varosch den beklagten Illia zu Verguetung des ihme Supplicanten wärendt-unschuldig ausgestandtenen Arrestzeit in seiner Würtschaft zugefüegten Schaden mit 20. Fl allsogleich im ernst anzuhalten, oder aber ihm in so lang in Arrest zu belegen haben bis er den Supplicanten vollständig diesfahls contentiert, undt claglos gestellet haben wirdt. Ex Regia deputatione Sclavonica. Essegg den 19 May 1742.[336]

Kako su navodi podnositelja u svemu potvrđeni, tako će sud Gornjega grada optuženoga Iliju odmah najozbiljije ponukati da nadoknadi njemu podnositelju tijekom vremena u kojem

[334] Bosendorfer, *Crtice iz slavonske povijesti*, 336
[335] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 5. Fol 71/ Mažuran, *Rješenja*, 413.
[336] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 5. Fol 71/ Mažuran, *Rješenja*, 413.

je bio nedužan u zatvoru nanesenu štetu od 20 Fl., ili ga zadržati u zatvoru dok on podnositelja u potpunosti što se toga tiče zadovolji, i bez prigovora plati.

Iz predmeta je razvidno da je podnositelj lažno optužen da surađuje s razbojnicima, zbog čega je bačen u okove i tamnicu. Nakon što je utvrđena njegova nevinost, Uprava je riješila da mu prokazatelj mora nadoknaditi štetu, te da ga se, ukoliko ne plati i samoga baci u zatvor sve dok ne plati (zatvaranje zbog neplaćenih dugova bilo je standardni postupak). Uprava je naredila naknadu štete u iznosu od 20 Forinti iako je sam podnositelj naveo da je pretrpio štetu od 30. Čini se da je Uprava taj iznos smatrala preuveličanim.

Literatura prikazuje Slavoniju u prvoj polovici 18. stoljeća kao svojevrsni „divlji istok" Habsburške Monarhije, slabo naseljenu pokrajinu kojom haraju družine razbojnika pljačkajući, otimajući ljude i ubirući harač. Rješenja Uprave samo dodatno utvrđuju takvu sliku Slavonije u kojoj se vodio pravi rat protiv hajdučije.

U svojoj borbi protiv pljačkaša Uprava je dosljedno provodila politiku koja se sastojala od davanja oprosta pljačkašima, koji su zatim novčanim nagradama poticani da hvataju i/ili ubijaju svoje bivše drugove. Uprava je zabranjivala pomilovanim hajducima da dižu nove protupljačkaške čete, svjesna da bi se takve čete mogle ponovno odmetnuti. Kada su vlastelinski upravitelji prisiljavali čitava sela da se bore protiv pljačkaša, Uprava ih je pokušavala nagraditi smanjenjem poreza. Uprava je također inzistirala na dosljednome držanju straža, angažirajući u tu svrhu i vojsku, ali i sankcionirajući mjesta koja nisu dosljedno držala straže na način da su morali nadoknaditi počinjenu štetu (kada je riječ u Donjem i Gornjem gradu) trudeći se pri tome da i u selima budu postavljene adekvatne straže.

Analizirajući učestalost pritužbi na pljačkaše te intenzitete provedenih prepada, možemo zaključiti da djelovanje Uprave nije uspjelo učiniti ništa kako bi suzbilo pljačkašku pošast. Pljačke se intenziviraju tijekom 1738., jenjavaju tijekom razdoblja kuge, ali se potom još više intenziviraju.

Duga tradicija, težak položaj i cijeđenje kmetova, slabo naseljena zemlja s mnogo prikladnih skrovišta, mnogobrojni suradnici činili su hajdučiju fenomenom s kojim su se vlasti borile još desetljećima.

9. ZEMALJSKA UPRAVA I CEHOVI

Cehovi, gilde, esnafi kakve nalazimo u prvoj polovici 18. stoljeća svoje podrijetlo vuku iz srednjovjekovnih udruženja obrtnika i trgovaca u svrhu zaštite njihovih interesa. S vremenom su cehovi od vladara dobivali privilegije, koje su u pravilu značile da su samo oni bili ovlašteni proizvoditi određenu robu i prodavati ju ostalim zanatlijama. Zakonski je zabranjeno baviti se bilo kojim obrtom svima koji nisu bili članovi ceha, a sami su cehovi odlučivali o kriterijima koje bi netko morao ispuniti da bi postao član ceha u određenome gradu te uživao njihove privilegije. Kako je produkcija postajala sve više usko specijalizirana, cehovi su se dijelili. Sustav cehova sazrio je u Njemačkoj početkom 14. stoljeća i zadržao se u gradovima Njemačke i Austrije sve do 19. stoljeća. U gradovima su cehovi imali kontrolu nad cijenom rada, produkcije i trgovine, imali su kontrolu nad kapitalom znanja i poučavanja.[337]

Članovi ceha bili su majstori, potvrđeni stručnjaci u svom polju. Prije nego što bi netko mogao postati majstor i član ceha morao je proći višegodišnje razdoblje obrazovanja, prvo kao šegrt gdje bi naučio osnove svoga zanimanja, nakon čega bi kao kalfa nastavio obrazovanje u drugome mjestu. Kalfe su mogle postati majstori i članovi nekog ceha samo uz odobrenje svih majstora u cehu, nakon što bi položili majstorski ispit i platili članarinu.[338]

Cehovi su također skrbili o oboljelim i starim članovima, kao i o udovicama i siročadi članova ceha. Cehovi su negativno utjecali na kvalitetu, vještine i inovaciju kroz ono što ekonomisti danas nazivaju „rent seeking“, a industrija je počela cvasti tek nakon što su u cehovi otišli u povijest. No s druge strane stvorili su veliki socijalni kapital zajedničkih normi.[339]

U rješenjima Uprave nalazimo predmete vezane uz 15 cehova (bravarski i stolarski, grčkih trgovaca, krznarski i remenarski, krznarski i remenarski u Požegi, lađarski, mesarski, mlinarski, njemačkih krojača, pekarski, postolarski, rackih krojača, ribarski, sapunarski, trgovački te užarski), odnosno na relaciji Uprava – cehovi te između cehova samih. U ovome poglavlju analizirat će se dva primjera ceha, mesarskoga i sapunarskog.

---

[337] Fernand Braudel, *Civilization and Capitalism, 15th-18th Century, Vol. II: The Wheels of Commerce* (Book Club Associates, London 1983), 314–315.
[338] Matanović*: Grad na granici*, 232–233.
[339] Braudel, *Civilization and Capitalism*, 314–315.

Richter u Rath des Oberen Varosch stellet gehorsambs vor, dass sich Leüthe gefunden hätten, welche künftighin das Pfund Rindfleisch a 3. Den hackhen, undt auf 3. Jahr lang gutes undt authentisches Fleisch versschaffen wolten, bitteen dahero gehorsambst, dass denen Fleischhackern entwedwer die Tax a 3 Den. gesetzet, oder aber denen Varoschern gegen Entrichtung des Eayserlichen Accis a 3. Den eingestanden wurdte.[340]

Sud i Vijeće Gornjega grada pokorno predstavljaju, da su našli ljude, koji ubuduće žele prodavati meso po 3. Den, i na 3 godine opskrbljivati s dobrim i autentičnim mesom, stoga pokorno mole da se mesarima stavi taksa na 3. Den, ili da se varošanima uz plaćanje carskoga poreza po 3. Den dozvoli.

Denen Supplicanten mit dieser Verabscheid wieder zustellen. Es finde das Petitium darumbenkeinen Plaz, weillen die hiesige burgerliche Fleischhacker, als welche durch Seine Kayserliche und Königliche Catholische Mayestet besonders privilegiert, auch derenselben Privilegien durch das Militar Obercommando so wohl, als auch durch das Cammerale confirmiert worden seynt, gänzlichen zu grund gerichtet wurdten, dan, und weillen man 2- do nicht versichert wäre, dass die Suplicanten das Publicum ausser einer Real Caution von 1000 Dugaten mit gueten, und authentischen Fleisch versehen könten, undt 3-tio kein Vieh dermahlen aus dem Temesvarer bannat herüber passiert wurdte. Ex Caesarea Deputatione Sclavonica. Essegg den 13-ten Marty 1738.[341]

Podnositeljima dostaviti ovo rješenje. Njihova molba nema osnove, jer bi ovdašnji građanski mesari, koji su posebno privilegirani od strane njegovoga carskog i kraljevskog katoličkog veličanstva, istima su privilegije bile potvrđene kako od vojne vrhovne komande, tako i od komore, bili sasvim otjerani u propast, onda pod 2 nije osigurano, da bi podnositelji mogli opskrbljivati javnost osim realne kaucije od 1000 dukata s dobrim i autentičnim mesom, i kao 3 stoka nije još dovedena iz Temišvarskoga Banata.

Stanovnici Gornjega grada našli su ljude koji su im bili voljni prodavati meso po 3 denara po funti. Takva cijena bila je mnogo povoljnija od cijene po kojoj su cehovski mesari prodavali meso, 4 den, a kasnije čak i 5, odnosno 40 % jeftinije od cehovske cijene. Uprava je odbila njihov zahtjev uz obrazloženje da je ceh privilegiran, te uz dodatak da nije sigurno da bi navedeni ljudi javnost mogli opskrbiti kvalitetnim mesom. Takvo je opravdanje bilo standardno. U svim rješenjima koja se odnose na dozvolu poskupljenja bilo koje cehovske robe

[340] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 1. Fol 22/ Mažuran, *Rješenja*, 31.
[341] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 1. Fol 22/ Mažuran, *Rješenja*, 31.

uvijek se navodi obveza da javnost u svako vrijeme opskrbljuje kvalitetnom robom. Opravdanje postojanja cehova bilo je osiguranje kvalitete robe i sposobnost da ju isporučuju na duže vrijeme. Postavlja se pitanje tko su ti ljudi koji su se pokušali uspostaviti kao konkurencija mesarskome cehu, no u rješenjima Uprave ne nalazimo odgovor.

Sambtliche Fleischhackhermajster von hier stellen gehorsambs vor, dass sie wegen der allzugrossen Theüre kein Hornvieh fast mehr erkaufen, folglichen auch kein Fleisch mehr verschaffen könnten, und bitten dahero womit ihnen erlaubet wurde über die Draw, und Donaw zu gehen, und alda das nötige Hornvieh zu erkaufen, beynebst aber auch eine höchere Tax des Fleisches gezetzet werden möchte.

Svi majstori mesari odavde pokorno predstavljaju, da zbog prevelike skupoće skoro da i ne mogu kupiti stoke, i mole stoga da im se dozvoli da idu preko Drave, i Dunava, i da tamo kupe potrebnu stoku, uz to da se i postavi viša taksa mesa.

Denen Supplicanten mit dieser Verabscheidung wieder zuzustellen: Es seye neüerlich von einem hochlöblichen Kayserlichen Hof- Kriegs-Rath verordnet wordten, bis zu gänzlichen wieder Eröf- undt Freysprechung des Königreich Sclavonien niemanden über die Draw, oder Donnaw Stromb passieren zu lassen, wanenhero dan ihren Petitio keineswegens willfahret, wohl aber eingestanden werden kan, dass sie jenseiths die bestellung des benötigten Hornvies machen, und dieses so dan über ein so anderen Strohmbher über schwemmen können. Da aber auch vorgekommen, dass in der Oberen Varosch das Pfund Rindfleisch a 5. Den, das Kalbfleisch hingegen i Varoschen so wohl, als auch in der Vöstung nich Pfund, sondern viertel weis verkaufet worden seye, als thuet man ihnen ihr diesfählig – aigenmächtiges Verfahren auf das scäfffste hiemit verweisen, solchemnach verordnen, vom dieser so willkührlichen Fleisch Taxa sich umb so gewisser in Zukunft zu enthalten, als man in wiedrigen den Zöchmeister beym Kopf zu nehmen gezwungen seyn wurdte. Ex Caesarea Deputatione Sclavonica. Essegg den 12-ten Marty 1739.[342]

Podnositeljima dostaviti sljedeće rješenje: Nedavno je od visokohvaljenoga carskoga dvorskog ratnog vijeća naređeno, do cjelovitog ponovnoga otvaranja i oslobađanja Kraljevstva Slavonije ne dopustiti nikome da prijeđe rijeke Dravu, ili Dunav, zbog čega se njihovome zahtjevu nikako ne može udovoljiti, ali im se može dopustiti, da preko učine narudžbu potrebne stoke, i nju mogu onda preko jedne i druge rijeke prebaciti. Kako se dogodilo Gornjem gradu,

[342] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 2. Fol 10–11/ Mažuran, *Rješenja*, 319.

da je funta govedine prodavana po 5. Den, teleletina nasuprot tome kako u Varoši, tako i u Tvrđi ni nije prodavana, po funti nego po četvrtini, tako se njihovo što se toga tiče samovoljno postupanje najoštrije osuđuje, tako i određuje, da se u budućnosti savjesno suzdržavaju od ove samovoljne takse, jer ćemo u suprotnome biti prisiljeni cehovskog majstora zgrabiti za glavu.

Riječ je dakle o molbi ceha da im se dopusti prelazak Drave i Dunava kako bi kupili stoku, jer u Slavoniji stoku gotovo da više ne mogu kupiti. U to vrijeme čitava je Slavonija zbog kuge bila pod karantenom. Zamolba je odbijena, ali je mesarima, kako je bilo uobičajeno za vrijeme kuge, dopušteno da stoku nabave preko Drave i Dunava bez da se sami upute preko rijeke te da se stoka doveze do rijeke, dobro opere pri prijelazu i preveze preko rijeke, gdje bi je preuzeli drugi ljudi. Mesari su usput tražili i povišenu taksu, odnosno cijenu mesa. Čini se da je cijela zamolba bila samo povod traženju poskupljenja koje je zapravo glavni dio zamolbe, dok je nemogućnost nabavke stoke služila kao opravdanje poskupljenja. Uprava je zahtjev najoštrije odbila, upozorivši ceh da im je poznato da su meso prodavali po cijenama većim od onih koje je Uprava odredila, uz napomenu da će, ukoliko nastave sa samovoljnim određivanjem cijena, glavnoga majstora ceha baciti u zatvor. Uprava je dakle, iako je štitila cehovske privilegije s jedne strane, s druge strane pazila da monopolistički položaj cehova ne rezultira neopravdanim cijenama te se nije ustručavala primijeniti i nasilne metode kako bi mesarski ceh prisilila da meso prodaju po određenoj im cijeni.

Ceh mesara još je u nekoliko navrata tražio odobravanje poskupljena mesa što je odbijeno da bi na kraju Uprava dozvolila privremeno poskupljenje koje je postalo trajno.

Sammentlich–hiesige Fleischhacker bitten, wormit die bis Johanni beangenehmte Fleischtaxa a 5 Den. in Ansehnung ihrer angebrachten, und in reiner Warheit gegründeten Umbständten fehrershin continuiert werden möchte.[343]

Svi ovdašnji mesari mole, da im se do Ivanovog[344] odobrena taksa za meso po 5. Den. uzevši u obzir njihove prikazane, i u čistoj istini utemeljene uvjete i dalje produži.

Denen Supplicanten wirdet in Ansehung ihrer Angebrachten motiven mit Aushackung des Pfundt Rindfleisches a 5 den. Unter dem Beding jedoch, dass sie das Publicum jederzeit mit

[343] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 2. Fol 50/ Mažuran, *Rješenja*, 124.
[344] 24. lipnja, blagdan sv. Ivana Krstitelja, takozvani „ljetni Božić“.

gueten Fleisch versehen sollen, auch fehrnershin zu continuieren hiemit eingestanden. Ex Regia Deputatione Sclavonica. Essegg den 13 Juny 1739.[345]

Podnositeljima se, uzevši u obzir njihove predstavljene motive, uz uvjet da u svako vrijeme javnost opskrbljuju dobrim mesom, ovime dozvoljava da nastave prodavati govedinu po 5. Den.

Uprava je dopustila da ceh nastavi prodavati junetinu, koja je u 18. stoljeću bila luksuzni mesni proizvod, po višoj cijeni. Iz rješenja Uprave jasno je vidljivo da je ona bila vrlo dobro upoznata, barem u Osijeku, s dostupnim količinama sirovina, kretanjem robe i cijenom sirovina (žita, pšenice, loja, stoke...) koje su razni cehovi nabavljali kako bi proizvodili robu, pa je sukladno cijenama sirovina određivala cijene za prodaju cehovskih proizvoda. Zahtjevi za poskupljenjem brojni su, ne samo mesa, ali ih je Uprava nevoljko odobravala, u pravilu tek nakon nekoliko zahtjeva za poskupljenjem i kako se čini tek kada je bila uvjerena da je određeni ceh održavanjem postojećih cijena bio izložen propasti.

Usko povezani s mesarima bili su sapunari. Mesari bi sapunarima prodavali loj koji su oni prerađivali u sapun i što je u ono vrijeme bila još važnija roba – svijeće.

Ober Varoscher Seifensieder zeigen an, dass die Fleischhacker das Inslet hin- und wieder umb einen leydentlichen Preys Ankaufen, und solches anhero bringen, ihnen aber den Centen a 15 Fl. dermahlen verkaufen thuen, weillen sie also bey dieser erhöchten Tax des Inslets ohnmöglich subsitieren können, als bitten sie, womit denen Fleischhackern eine propotionierte Tax statuiert, und zugleich auch die unbefugte Vorkäufflerey auf der hungarichen Seithen inhibiert werden möchte.[346]

Gornjogradski sapunari predstavljaju, da mesari tu i tamo loj kupuju po niskoj cijeni, i isti donose ovamo, ali njima cent naplaćuju po 15 Fl., kako da se pri ovakvoj povećanoj taksi pokriju, tako mole, da se mesarima postavi proporcionalna taksa, i uz do da se zabrani neovlaštena predkupnja na ugarskoj strani.

Dass denen Fleischhackern nicht allein der centen Inslet a 13 Fl. reguliert und taxiert, sondern ihnen auch dessen Vorkäufflerey in alleweeg verboten undt das weithere diesfalls auch an das Gerricht des Obern varosh mit allen nachdruck ausgestellet worden seye, ein solches

[345] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 2. Fol 50/ Mažuran, *Rješenja*, 124.
[346] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 4. Fol 3–4/ Mažuran, *Rješenja*, 303.

wird denen Supplicanten mit Verabscheid hiermit ertheileth. Ex Regia Deputatione Sclavonica. Essegg den 7-ten January 1741.[347]

Da se mesarima ne samo cent loja regulira i taksira po 13 Fl., nego im se njegova predkupnja svakako zabranjuje što smo naglasili i naredili sudu Donjega grada, to se rješenje ovime dostavlja podnositeljima.

Mesari su dakle prodavali loj koji su dobivali kao nusproizvod klanja sapunarima, ali su ponekad loj i kupovali u Ugarskoj te ga nudili sapunarima po povišenoj cijeni. Uprava je strogo naložila da se postojeća cijena loja mora održavati te je mesarima zabranila predkupnju loja u Ugarskoj. Zbog navedenoga predmeta Uprava je provela istragu te i od ostalih općina u Osijeku tražila izvješća.

Der Statt Magistrat von hier zeiget an, dass die Fötungs Fleischhacker, wan etwas vorrätig gewesen, den Centen Inslet nicht höcher dan per 13 Fl. derzeithero verkaufet hätten dass aber die Ober Varoscher Fleischhacker denen Seifensiedlern den Centen a 15 Fl. verkäuflichen überlassen hätten, hiervon wäre selbten nichts bekannt.[348]

Gradski magistrat odavde podnosi, da su tvrđavski mesari, kada su imali što zaliha, odonda centu loja nisu prodavali za više od 13. Fl da mesari Gornjega grada sapunarima centu prodaju po 15 Fl, njima nije ništa poznato.

Nachdeme den gesambten Fleischhackern der Centen Inslet nunmehro a 13 Fl. taxiert worden ist; Als wirdet der Stadt Magistrat sotahne statuierte Tax denen Föstungs Fleischhackhern mit dem weitheren Befehl sogleich zu bedeuthen haben, dass sie das Inslet umb den regulierten Preys denen Seifensiedern, umb so ohnweigerlicher verabfolgung zu lassen wissen mögen, als man es ihnen in wiedrigen mit Gewalth umb obigen Preys abnehmen, und denen Seifensiedlern, umb damit sie das Publicum nach Erfordernnus mit Kerzen und Saifen versehen können, undt sich hieran kein Abmangel ergeben möge, übergeben wurde. Ex Regia Deputatione Sclavonica. Essegg den 7-ten January 1741[349]

Nakon što je svim mesarima cent loja taksiran na 13 Fl; tako će gradski magistrat tako postavljenu taksu njima tvrđavskim mesarima uputiti sa sljedećim naređenjem, da loj za reguliranu cijenu daju sapunarima, i da bez zadrške to učine, jer će im se u suprotnome slučaju

[347] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 4. Fol 3–4/ Mažuran, *Rješenja,* 303.
[348] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 4. Fol 3–4/ Mažuran, *Rješenja,* 303.
[349] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 4. Fol 4–5 Mažuran, *Rješenja,* 303-304.

oduzeti za gore navedenu cijenu, i biti predan njima sapunarima, kako bi mogli javnost prema potrebi opskrbljivati sa sapunima i svijećama.

Na kraju je Uprava problem dostave, odnosno regulaciju cijene loja riješila na način da je zaprijetila da će loj, ukoliko se bude prodavao po višoj cijeni od dopuštene, biti zaplijenjen i dostavljen sapunarima po uobičajenoj cijeni.

Unatoč oklijevanju Uprave da odobri poskupljenja, do njih je ipak došlo. Prema cijenama koje možemo pratiti iz predmeta Uprave, kruh, meso i svijeće poskupili su za oko 30-40%.

Cehovi su se žestoko borili za svoje privilegije i zahtijevali od Uprave da ih zaštiti, što je ona i činila. No cehovi su se borili i da spriječe primanje novih članova. U rješenjima nam je sačuvano nekoliko molbi za primanje u ceh (mesarski i trgovački) koje su odbijene, uz obrazloženje da je broj dovoljan i da bi primanje novih članova išlo na štetu postojećima. Uz cehovski monopol, članovi su bili zaštićeni zabranom primanja novih članova.

Nachdeme in hiesiger Vöstung keine mehrere Zahl von Kauffleuthen, als dermahlen effective sich darinnen befinden, fehrers sich ansäsig machen zu därfen, magistratualiter allschon unteren 8. Octobris deteminiert, auch dieser Landes deputation Bescheid in all- und jeden von dem Comandierenden Herren Generall Veldtmarschalens, und hierländigen Guverneurs, graffen Khevenhiller Exelenz, unteren 26. ejusdem gut geheissen wordten ist; als wirdt der hiesige Stattrath damit die Anzahl deren jezigen hier befindlichen burgerlichen Handelsleuthen nicht vermehret, sondern in sothaner Anzahl fehrnerhin gelassen werden. Ex Caesarea Deputatione Sclavonica. Essegg den 14. Novembris 1739.[350]

Nakon što se u ovdašnjoj tvrđi ne može nalaziti veći broj trgovaca, nego što ih sada ima, niti se smiju doseliti, što je već od magistrata određeno 8. oktobra, i ovu zemaljskoj upravi odobreno u svemu od zapovjednika generala feldmaršala, i ovdašnjega guvernera njegove ekselencije grofa Khevehüllera, prošloga 26. odobreno, tako ovdašnje gradsko vijeće neće povećavati broj trgovaca, već ga i dalje držati u takvom broju.

No u područjima u kojima nije bilo privilegiranih cehova Uprava je dopuštala slobodnu trgovinu, što vidimo iz sljedećega predmeta.

[350] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 2. Fol 145–146/ Mažuran, Rješenja, 192.

Adam Korba Buergerlicher Caffesieder von hier, zeiget an, das der hiesige Beckenmeister Übel nebs seinen Handtwerckh ein Billiar in seiner Behausung zu offentlich und fryen Gebrauch aufzurichten, und nebst bei Caffe und Rosoli schencken zu lassen gedencke, weillen er nun in seiner ohnedings geringen Nahrung den grossen Schaden leyden dörfte, als bittet er womit denen hiesigen Kauff-und Wüths Leüthen bey Pönfahl der Caffe und Rosoli Schanckh untersaget, dan dem Beckhmeister Übel aufgetrgen werden möhte von seiner gesetzten Meinung abzustehen.[351]

Adam Korba gradski kafedžija odavde, predstavlja, da ovdašnji pekar Übel pored svoga obrta namjerava postaviti biljar u svojoj kuću na javno i slobodno korištenje, i uz to prodavati kavi i rosoli (vrsta likera), kako će on u svojim ionako slabim primanjima pretrpjeti veliku štetu, tako moli da se ovdašnjima trgovcima i krčmarima pod kaznom zabrani prodaja kave i rosolija, onda da se pekaru Üblu naloži da odustane od svoje namjere.

Weillen der Supplicnt kein Privilegium übber den Caffe und Rosoli Übelerkauf hat; als kann seine Pettito nicht willfhret werden. Ex Regia Deputatione Sclavonica. Essegg den 10- ten Marty 1741.[352]

Kako podnositelj nema privilegij za prodaju kave i rosolija, tako se njegovome zahtjevu ne može udovoljiti.

Djelovanje Uprave prema cehovima uglavnom se odnosilo na žalbe kršenja cehovskih privilegija te molbe za odobrenjem povećanja cijena.

Cehovi su ljubomorno čuvali svoj monopol. Među predmetima nalazimo mnogo žalbi na pojedince koji su pokušavali proizvoditi i/ili prodavati robu iako nisu bili članovi ceha. U tim slučajevima Uprava je štitila cehovske privilegije te je pod prijetnjom zapljene robe zabranjivala neovlašteno trgovanje i prodaju. Također, Uprava je štitila cehove na način da nije dopuštala povećanje broja obrtnika, koji je bio određen dekretom.

S druge strane Uprava je cehovima određivala cijene proizvoda. Zamolbe za povećanjem cijena brojne su, Uprava ih je u pravilu odbijala. Cehovi su zamolbe za povećanjem cijene opravdavali poskupljenjem sirovina. Iz tih predmeta jasno je vidljivo da je Uprava bila vrlo dobro upoznata s kretanjem i stanjem robe. Povećanje cijena, do kojega je tijekom pet godina došlo za većinu proizvoda, Uprava je odobravala nevoljko, većinom privremeno i u

[351] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 4. Fol 23–24/ Mažuran, Rješenja, 318.
[352] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 4. Fol 23–24/ Mažuran, Rješenja, 318.

trenutku kada je bila uvjerena da bi daljnje održavanje cijena financijski upropastilo određeni ceh. U područjima u kojima ekonomske aktivnosti nisu bile podvrgnute cehovskim monopolima Uprava je dopuštala slobodnu trgovinu i odbijala sve zahtjeve za monopolizacijom.

Uprava je dakle štitila cehovske privilegije, ali je jednako tako budno pazila da se ti privilegiji ne očituju u neopravdanim poskupljenjima. I u odnosu prema cehovima djelovanje Uprave pokazuje nastojanje da se zaštiti običnoga čovjeka te ekonomska podloga obrtnika i trgovaca.

10. KRŠENJA KARLOVA URBARA, NOVE BUNE I NEMIRI

Glavni zadatak Uprave bilo je provođenje odredbi Karlova urbara. Uzevši u obzir svu literaturu, koja u prvoj polovici 18. stoljeća opisuje samovolju vlastelina i komorskih službenika te neprovođenje Karlova urbara, iznenađujuće je što u predmetima Zemaljske uprave nalazimo svega osam žalbi u kojima se kmetovi pozivaju na kršenje Urbara.

Der graf Carrafische marckt Vucsin gibt vor, das selbter alle Robathen, undt übrige Onera, wie worhin also auch dermahlen der Kayserlichen Resolution ohnerachtet praesentieren müsste: vor die gethanene Proviantfuhren zu dato noch keine Zahlung erhalten, noch auch vor die Vorspannen einige Bonification überkommen und ein mehrers Quatier Geld derhmalen, als vrohin geben hätte; und bittend dahero gehorsambst womit selbter nach seinen seinen alten Schürften, und nach der lezthin ausgefallenen Kayserlichen Resolution traciert und beynebst die Proviantfuhren vergütet, auch des grossen Quatier Gelds überhoben werdten möchte.[353]

Trgovište grofa Caraffe Vuksin predstavlja, da isti moraju davati, sve robote, i ostale poreze, kao i prije a suprotno carskoj rezoluciji: od danoga dovoza zaliha do danas nisu bili plaćeni, isti trebaju za podvoz dobit mnoge bonifikacije i sad plaćaju kvatir više nego onda, i stoga pokorno mole da se s njima postupa prema njihovim starim pismima, i prema nedavno donesenoj carskoj rezoluciji i uz to da im se plati dovoz provijanta, isto da im se veliki trošak kvatira smanji.

Warumben die Supplicanten gegen der lezthin emaniert- Allergnädigst- kayserlichen Resolution zu dato noch traciert, undt mit ein- so anderen Praesentationen beschwäret werdten, auch in was aigentlich ihre angebene Schürften bestehen thuen? hierüber wirddt der graff Caraffische Provisor Herr mayr seine standhafte Verantwortung, und respective Berricht fördersambst anhero zu erstatten haben: So viel nun aber die gethanene Proviantfuhren nacher Backraz belanget, da seye bereits, undt zwar wiederholtamahlen schon geschrieben wordten, undt man hofe demnach auch ehenst dessen Betrag zu überkommen, auch solchen denen Suplicanten übermachen zu könen. Die ordinari Vorspannen wurdten hingegen erst in die Vergütung kommen, da die neue Landes Einrichtung zu standt gebracht seyn wirdt, und wegen

[353] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 1. Fol 21/ Mažuran, Rješenja, 30.

des dermahligen Quatier Last könte bey gegenwärtigen Kriegs Conjucturen nichts abgeändert werdten, massen solchen die selbst eigene Sicherheit des Landes allerdings erfordert. Welches also denen Supplicanten zum Verabscheid hiemit hinaus gegeben wirdt. Ex Caesarea Deputatione Sclavonica. Essegg den 13-ten Marty 1738.[354]

Zašto se podnositelji u suprotnosti s nedavno donesenom najmilostivijom carskom rezolucijom još uvijek zlostavljaju, i tlače s kojekakvim davanjima, i od čega se navedena pisma sastoje? O tome će provizor grofa Caraffe gospodin Mayer biti pozvan na odgovornost i ovdje podnijeti žurno svoje izvješće: Što se tiče dovoza provijanta u Pakrac, o tome je već više puta pisano, i nadamo se da će nam taj iznos uskoro biti dostavljen, i kojega ćemo moći dostaviti podnositeljima. Uobičajeni podvoz će se moći nadoknaditi tek, kada se završi novo uređenje zemlje, a kod trenutačnoga tereta kvatira ne može se pri ovim ratnim vremenima ništa promijeniti, ovakve mjere itekako zahtijeva sama sigurnost Zemlje. Ovo se dakle dostavlja podnositeljima.

Uprava je oštro reagirala na žalbu stanovnika Vuksina te je pozvala upravitelja na odgovornost. Nažalost u rješenjima Uprave ne nalazimo rješenje na navedenu žalbu.

Sammentliche baron Zuanishe Unterthanen beschwären sich, dass ihnen gegen den Allergnädigst ergangenen und publicierten Kays Patent von ihrer Herrshaft mit gratis Robbathen beleget wurden, bittendr dahero gehorsambst womit sie bey den diesfahls ergangenen Kays. Patent manutiert, folglichen von sothaner mit gewalth ergresenden Robath befrüet, und was sie wieder die Gebür praestiert haben, contetiert werden möchten.[355]

Svi podanici baruna Zuane žale se, da ih je suprotno najmilostivijem donesenom i objavljenom carskom patentu njihovo vlastelinstvo opteretilo besplatnim rabotama, stoga mole pokorno da im se prema u ovome donesenome patentu udovolji, slijedom od takve nasilno dobivene robote oslobodi, i da im se vrati što su suprotno od uobičajenoga dali.

Über gegenwärtiges Anbringen wirdet Herr Cammeral Obereinnehmber von Kollhung, als Baron Zuanischer Plenipotentiarius senen fördersambst–wohlgegründetem Berricht zu erstatten haben. Ex Caesarea Deputiatione Sclavonica. Essegg den 25 ten Septembris 1738.[356]

[354] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 1. Fol 21/ Mažuran, Rješenja, 30.
[355] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 1. Fol 73/ Mažuran, Rješenja, 70–71.
[356] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 1. Fol 73/ Mažuran, Rješenja, 70–71.

Kao i kod žalbe Vuksina u rješenjima Uprave ne nalazimo rješenje na žalbu podanika baruna Zuane.

Navedene žalbe jedina su dva slučaja u kojima su čitava vlastelinstva podnosila žalbe protiv svojih upravitelja.

U ostalim žalbama žale se isključivo pojedina sela: Pleternica se žali dva puta, a pronalazimo i po jednu žalbu iz Vuksina, Komarovca, Obriježa i Sulkovaca. Osam žalbi u razdoblju od pet godina predstavlja iznenađujuće mali broj.

Od navedenih žalbi Uprava je polovicu riješila u korist Upravitelja dok za ostale nemamo rješenja Uprave. Uprava je u svim predmetima, osim vojnih, zahtijevala detaljna izvješća te je na temelju njih donosila svoja rješenja. Neobično je što za tri žalbe nemamo rješenja Uprave. Za pretpostaviti je da ih je Uprava rješavala na druge načine, odnosno ne preko rješenja te da stoga nisu ostala zabilježena u protokolu rješenja. Dakako, moguće je da Uprava svjesno nije riješila žalbe, odnosno da je djelovala u korist upravitelja, ali to bi se kosilo s čitavim djelovanjem Uprave koje nalazimo u njezinim predmetima. Osim dvije žalbe vlastelinstava, ostale žalbe odnose se na manje prijestupe protiv Urbara, poput klasifikacije svinja pri žirovanju. U odnosu na prijestupe upravitelja i komorskih službenika koje nalazimo u razdoblju prije donošenja Karlova urbara i djelovanja Uprave, poput bičevanja i prebijanja na smrt, bacanja u okove i tamnice, sveopće otimačine i naplaćivanja poreza i kazni, žalbe protiv kršenja Urbara su blage.

Žalbe protiv komorskih službenika također su iznenađujuće i po svome broju i po intenzitetu prijestupa, dok se žalbe na podvoz, odnosno neplaćanja podvoza svode na to da Uprava obavještava podnositelje da se strpe te da će im sredstva za isplatu podvoza biti proslijeđena čim ih Uprava dobije.

Uzevši u obzir sve navedeno možemo zaključiti da nepoštivanje Urbara Karla VI. nije bilo toliko učestalo koliko se u dosadašnjoj literaturi smatralo. Iako valja napomenuti da je ovakav zaključak temeljen na analizi jednoga izvora te bi ga trebalo potvrditi i analizom drugih izvora.

Unatoč svim naporima Uprave, među njezinim predmetima nalazimo i tragove novih nemira na vlastelinstvima.

Herr Baron Joseph Bejacscevics stellet abermahlen vor, das seine Unterthanen alles Ermahnens ohngeachtet in Beyschafung des annoch restirenden Holzquanti, wie auch Heu und Haaber, dan Lieferung des Proviants sehr saumbselig, und ungehorsamb bezügten, bittend dahero gehorsambst womit sie dieser Ungehorsambs halber exemplariter abgestraft werden möchten.[357]

Gospodin barun Josip Pejačević ponovno predstavlja, da su njegovi podanici unatoč svim opomenama pri dostavi ostatka quanta drva, kako i sijena i zobi, tako i pri dostavi provianta ponašaju vrlo tromo i neposlušno, stoga pokorno moli da se zbog takvoga neposluha kazne za primjer drugima.

Dem Herrn Supplicanten wirdet hiemit von Landes Deputations werordnet, die ungehorsambe Dorfs Knessen so gleich hierhin zu verschaffen, umb selbe ihres Allerhöchsten Herrendienst bishero bezeügten Ungehorambst halber allhier behörig abstrafen zu können. Ex Caesarea Deputatione Sclavonica. Essegg den 9-ten Octobris 1738.[358]

Gospodinu podnositelju Zemaljska uprava naređuje da neposlušne kmetove odmah dovede ovamo, kako bi iste mogli primjereno kazniti zbog dokazanoga neposluha njihove najviše gospodske službe.

Osim otvorenih pobuna kmetovi su mogli i odugovlačiti sa svojim davanjima, no i takav način iskazivanja nezadovoljstva za kmetove je mogao imati teške posljedice. Uprava je naredila barunu Pejačeviću da dovede kmetove pred njih kako bi ih mogla „primjereno kazniti“. Na Našičkom vlastelinstvu kmetovi su i dalje nastavili s bunama i nemirima.

Her Johann Tissiai Provisor von Naschiza belanget dise landes Deputation womit die unter den Unterthanen entstandene Aufruhr gestillet, und er also in standgesetzet werden möchte, seinen herrn Principalen, den Herrn Baron Joseph Bejacsevics die behörige Rechnung legen zu können.[359]

Gospodin Johan Tissiai upravitelj Našica traži od ove Zemaljske uprave da se kod podanika nastala pobuna umiri, i da se njemu omogući, da njegovome gospodaru, gospodinu Josipu Pejačeviću, može podnijeti primjereni račun.

---

[357] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 1. Fol 78/ Mažuran, *Rješenja*, 73.
[358] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 1. Fol 78/ Mažuran, *Rješenja*, 73.
[359] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 3. Fol 72/ Mažuran, *Rješenja,* 354.

Es wirdet Herr Baron Joseph von Bejacsevic den letzthin ergebenn Aufstand seiner Unterthanen sogleich zu stillen, und sie disfahls behörig abzustrafen, dem Herren Supplicanten hingegen zur Legung seiner Rechnung einen Termin anzuberaumen haben. Ex Regia Deputatione Sclavonica. Essegg den 14- ten Novembris 1741.[360]

Gospodin Barun Josip Pejačević će odmah umiriti nedavno nastalu pobunu svojih podanika, i zbog toga ih primjereno kazniti, gospodinu podnositelju nasuprot toga će dati termin kako bi mogao podnijeti svoj račun.

Kod ovoga rješenja zanimljivo je da Uprava nalaže vlastelinu da uguši pobunu na svome vlastelinstvu, bez da su ponudili pomoć vojske. Postoji nekoliko molbi koje nam svjedoče o nemirima u Iloku.

Johan Stephan Fuchs Gartner zu Darda belanget diese Landes Deputation, womit ihme der zu Ilock durch die tumultierte Unterthanen zugefüget- undt 89.Fl 3Xr betragene Schadten, erzetzet undt diesfahls an herren Administratorem Cezerkiczy der weithere befehl erlassen werdten möchte.[361]

Johan Stephan Fuchs vrtlar u Dardi moli ovu Zemaljsku upravu, da mu se od u Iloku pobunjenih pobunjenika nanesena šteta u iznosu od 89. Forinti 3 Krajcara nadoknadi i da se s time u vezi izda naredba gospodinu upravitelju Cezerkiczyju.

Dass der Supplicant bis von Hoff der weithere diesfällige Befehl herablanget, in Geduldh zu stehen haben werdte, ein solches wierdet ihme zum verabschaidt hiemit ertheilth. Ex regia Deputatione Sclavonica. Essegg den 10 July 1742.[362]

Da se podnositelj dok od dvora ne stigne daljnja naredba, ima strpiti, to mu se ovime dostavlja na znanje.

Valja napomenuti da se u svim molbama u kojima se spominju nemiri u Iloku moli za naknadu štete. Odgovor Uprave uvijek je bio isti; podnositelji se trebaju strpjeti dok od Dvora ne dođe rješenje o tome kako će im se šteta nadoknaditi.

Latentnih nemira bilo je i požeškome kraju.

---

[360] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 3. Fol 72/ Mažuran, Rješenja, 354.
[361] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 5. Fol 91/ Mažuran, Rješenja, 423.
[362] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 5. Fol 91/ Mažuran, Rješenja, 423.

Mathias Csernics Colleigi Societatis Jesu Possegiensis Rector zeiget an, dass der Antonius Maskovics undt Jovan Berazinaz von Gradischie ville Unruhen in der Herrschaft öfters schon erreget, Gelder von denen Untertthanen unter der handt eincassiert, und mit solchen geheimbe Conventicula gehalten habe; Wodurch die herrschaftliche Beambte in Einbringung deren Königlichen Praestandorum gehemet wurden, und bittet dahero umb die diesfällig baldigste Remedursfürkher.[363]

Matijas Cernić rektor Kolegija družbe Isusove u Požegi predstavlja, da su Antonije Masković i Jovan Berazinac iz Gradišta već često podsticali mnoge nemire na vlastelinstvu, od podanika primali novac ispod ruke, i s njima održavali tajne sastanke; kroz što su vlastelinski dužnosnici ometeni pri sakupljanju kraljevskog poreza, zbog toga moli da se s time u vezi žurno nešto poduzme.

Den Supplicierenden Wohlehrwürdigen Patri Rectori mi diesen Verabscheid wieder zustellen: Es seye dem Commendanten von Gradiska Herren Oberstlieuthenant von Soyer militariter aufgetragen worden, innermehlte 2 Unterthanen von Gradischie, als Turbatores alsogleich beym Kopf nehmen, und anhero wohl verwahrter ad manus Justitiae einliefern zu lassen, worzu dan Herr Cameral Provisor Gartner gedachten Oberstlieuthenant all- nötige Assistenz zu leisten, undt zu dero anhero Lieferung der benöthigte Escorte von denen herrschaftlichen Banduren zu subministieren haben wirdt. Ex Regia Deputatione Sclavonica. Essegg den 28-ten April 1742.[364]

Podnositelju časnome pateru rektoru dostaviti ovo rješenje. zapovjedniku Gradiške gospodinu natporučniku von Soyeru je od strane vojske naloženo, da spomenuta dva podanika iz Gradišta, kao pobunjenike odmah zgrabi za glavu, i ovije ih u dobrom stanju dostavi ovdje na ruku pravde, za što će onda gospodin komorski upravitelj Gartner spomenutome nadporučniku pružiti svu potrebnu pomoć, i za njihovo dovođenje dati potrebnu pratnju od onih vlastelinskih pandura.

Ovo molbu i obavijest Uprava je shvatila vrlo ozbiljno. Da bi uhvatili dva inicijatora nemira, angažirali su i vojsku (postrojbe iz Vojne krajine) i vlastelinske pandure.

Ako ćemo prihvatiti tezu da se Karlov urbar provodio u većoj mjeri nego što se dosad smatralo, postavlja se pitanje zašto je i dalje dolazilo do pobuna kmetova. Karlov urbar išao je

[363] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 5. Fol 55–56/ Mažuran, Rješenja, 402.
[364] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 5. Fol 55–56/ Mažuran, Rješenja, 402.

u korist kmetova u smislu da je ograničio mnoga davanja te zabranio arondiranje posjeda, ali neki problemi nisu bili riješeni. Prije svega problem pustih selišta.

11. PROBLEM PUSTIH SELIŠTA

Od samoga početka djelovanja Uprave nailazimo na predmete vezane uz pusta selišta (*Vacante Sessionen/öed liegende Grunstüken*), odnosno sesije koje su napuštene ili čiji su posjednici umrli, ali na koje je ostatak mjesta morao plaćati porez.

Prva molba vezana uz pusta zemljišta datirana je s 13. ožujka 1738.

Gabran Thomassevics von Schulinzi, Tadija Bollics von Mellani, Nikola Vutskovics vo Jurisithsichs, undt Sava Mihics von Schmerdics bringen klagbar vor, dass ihr provisor Herr Mair vor die Theils verstorbene, Theils aber translozierte, undt von ihnen öed gelassenen Grundtstücker die hierauf gebüende Kays. Portion executionaliter von ihnen abfordern thue. Weillen sie aber das auf sie fahlende Portions Quantum zu zahlen ausser Standt seynt, als bitten sie gehorsambst, womit sie von dieser auferledgten Bürde erlediget werden möchten.[365]

Gabran Tomašević iz Sekulinaca, Tadija Bolić iz Meljana, Nikola Vucković iz Jurišića, i Savo Mihić iz Smrdića podnose žalbu, da njihov upravitelj gospodin Mayer od dijelom umrlih, dijelom translocoranih, i od njih pusto ostavljenih zemljišta traži pripadajuću carsku porciju od njih. Kako nisu u stanju platiti njima pripadajući porez, tako mole pokorno, da ih se oslobodi ovoga tereta.

Denen Supplicanten mit den Verabscheid wieder hinazugeben: Es werde bei künftiger neuen Landes Verfassung auf die dermahlen öed liegende Grundstücke allerdings reflektiert, undt ihnen Supplicanten so dan, all übrigen Landes Insassen, einige Ereüchterung verschaffet werdten. Ex Caesarea Deputatione Sclavonica. Essegg den 28 July 1738.[366]

Podnositeljima dostavit sljedeće rješenje: Svakako će se pri novome ustrojstvu zemlje uzeti u obzir na pusta selišta, i njima podnositeljima tako, kao i svim ostalim stanovnicima zemlje, pružiti koje olakšanje.

Prikazana molba ogledni je primjerak nekolicine sličnih. Četiri strane iz gospodstva Velika, koje je bilo u sklopu vlastelinstva grofa Caraffe očito zastupaju svoja sela te mole

[365] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 1. Fol 49-50/ Mažuran, Rješenja str. 53.
[366] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 1. Fol 49-50/ Mažuran, Rješenja str. 53.

Upravu da im se smanji porez na zemljišta koja su, dijelom zbog umrlih i dijelom zbog translociranih, ostala pusta. Odgovor Gurave je standardan za sve takve zamolbe koje su upućivane prije razdoblja kuge. Uprava je objasnila da nije u njezinoj ovlasti da smanjuje porez, već to ovisi o „višim mjestima“. Može se pretpostaviti da se „viša mjesta“ odnose na Bečki dvor, odnosno na Dvorsku komoru.

U molbama vezanima uz pusta selišta pojam *translociranih* nije sasvim jasan. Takve molbe gotovo uvijek uz preminule spominju i translocirane osobe. Imamo predmeta u kojima Uprava naređuje upraviteljima vlastelinstava da one koji su se translocirali na druga gospodstva moraju vratiti nazad, jer kmetovima nije bilo dopušteno napuštanje vlastelinstva bez dopuštenja vlastelina ili upravitelja. Pritom nailazimo i na žalbe vezane uz rješenja o vraćanju na stara mjesta. Iz analize predmeta čini se da je *translocirani* skupni naziv za sve koji su pobjegli sa svojih sesija, izrijekom se spominju samo oni koji su pobjegli na druga vlastelinstva, a za pretpostaviti je da se dio translociranih uputio prema šumama i brdima gdje su bili teško dostupni ubiračima poreza, dok se dio sigurno priključio razbojnicima. Zanimljivo je da Uprava uvijek spominje da će se pri novome uređenju zemlje uzeti u obzir pusta zemljišta kako bi se svim stanovnicima pružilo olakšanje.

Das dorf Turnich aus den Baron Trenkishen Dominio Prestovaz belanget diese Landes Deputation ebeb umb relaxierung der contribution wegen denen vacanten Sessionen.[367]

Selo Turnić s vlastelinstva baruna Trenka moli ovu Zemaljsku upravu, za smanjenje kontribucije zbog pustih selišta.

Das es bey diser Landes Deputation keinerdingen stehe, an den dicasterialitel ausgemessenen Contributions Quanto etwes zu relaxieren, dessentwegwn aber die nachdrucksambste Vorstellung Hocher orthen allschon gemacht worden, folgsamb hierüber die weithere resolution abzuwarten seye, ein solches wirdt denen Supplicanten zum Verbschaid hiemt ertheillet. Ex Regia Deputatione Sclavonica. Essegg den 10-ten May 1741.[368]

Nikako nije na ovoj Zemaljskoj upravi, da što smanjuje na dikasterijalno određenoj količini kontribucije, zbog čega je na visokim mjestima podnesen najozbiljniji zahtjev, slijedom čega se mora čekati daljnja rezolucija, to se podnositeljima ovime dostavlja.

[367] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 4. Fol 24–25/ Mažuran, Rješenja, 318.
[368] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 4. Fol 24–25/ Mažuran, Rješenja, 318.

Nakon razdoblja kuge, žalbe na pusta zemljišta postaju sve učestalija. Naravno da je kuga rezultirala velikim brojem preminulih, čiji su porez morali plaćati preživjeli.

Nemamo podatke koliko je u čitavoj Slavoniji ljudi preminulo od kuge, ali postoje podatci za područje Požege, prema kojima je prosječni mortalitet tijekom epidemije bio gotovo 50 %.[369] Ti podatci vezani su uz Požegu, ali ako pretpostavimo, čak i uz pozitivnu devijaciju, da je broj bio otprilike podjednak, onda su mnoga sela izgubila dobar dio stanovnika za čija su zemljišta, koja su sada ležala neobrađena, preživjeli morali plaćati poreze, što je počelo predstavljati vrlo ozbiljan i nepodnošljiv teret čitavom slavonskome kmetstvu. Nakon kuge Uprava u svoje odgovore počinje umetati da su zbog pustih selišta na visoka mjesta uputili najozbiljnije zahtjeve, te da se mora čekati daljnja odluka.

Chigrovizi aus der Velicker herrschaft bittet womit ihnen wegen deren lähren, und nicht geniesenden Grundstücken, wovor sie bishero 70 Fl. alljährlichen haben praestieren müssen einige Minderung angedeihenwerdten möchte.[370]

Čigrovizi s gospodstva Velike mole da im se zbog praznih zemljišta, u kojima ne uživaju, od kojih su dosada svake godine morali plaćati 70 Forinti pruži kakvo olakšanje.

Denen Sipplicanten mit diesen verabscaidt widerumben hinaus zu geben: Es thue nicht von dieser landes Deputation sondern von Höheren Orthen abhangen Respectu deren lähren Grundtstücken das Contribitionale zu vermindern. Man habe aber diese in den Landt allgemeine Klag bey seiner Behörde zum öfftern allschon vorgestellet, undt müse von dar dar die vermittlung erwarthetwerden; Umb danit inzwischen aber die Supplicanten obiger Grundtstücken halber nicht zugrundt gerichtet werden möchten, so wirdet Herr Administrator Vittman denen Supplicanten diesfahls eine Erleichterung mitelst proportionierter Eintheilung sothanen Abgangs auf die übrig- besser stehende Ortschaften angetheyen zu lassen haben. Ex Regia Deputatione Sclavonica. Essegg den 6-ten Novembris 1741.[371]

Podnositeljima dostaviti sljedeće rješenje; Ne ovisi o ovoj Zemaljskoj upravi, već o višim mjestima da zbog praznih zemljišta smanje kontribuciju. Ova u cijeloj zemlji prisutna tegoba je već više puta predstavljena njegovoj službi, i od tamo se mora čekati posredovanje; kako u međuvremenu podnositelji zbog navedenih zemljišta ne bi bili dovedeni do propasti,

[369] Skenderović, *Kuga u Požegi i požeškoj kotlini*, 165.
[370] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 4. Fol 129–130/ Mažuran, Rješenja, 443.
[371] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 4. Fol 129–130/ Mažuran, Rješenja, 443.

tako će gospodin administrator Vittman priskrbiti olakšanje putem proporcionalne podjele toga poreza na ostale – bolje stojeća mjesta.

S vremenom su žalbe postajale sve učestalije, a njihov ton sve očajniji. Sela su molila da im se smanji porez jer će u suprotnome biti bačeni u potpunu propast, mnoga navode kako im je nemoguće platiti porez te mole dopuštenje da se presele na druga mjesta. Preseljenja je Uprava odbila, a u svojim rješenjima navodili su da su već više puta na viša mjesta slali podneske o toj u cijeloj zemlji raširenoj tegobi, te da moraju čekati daljnje odluke. Nakon što je Upravi postalo jasno da rješenja s viših mjesta neće doći u dogledno vrijeme te da su njihove zamolbe naišle na nerazumijevanje, pribjegli su solomonskome rješenju.

Uprava je počela komorskim i vlastelinskim upraviteljima nalagati da porez, odnosno dio poreza na pusta zemljišta proporcionalno rasprede po čitavim vlastelinstvima. Tako je pružena određena olakšica mjestima najteže pogođenima kugom i/ili odlaskom stanovnika, ali ipak se porez za sve podanike znatno povećao. Takvo rješenje bilo je privremeno dok je Uprava čekala odobrenje iz Beča da smanji poreze, odnosno da otpiše poreze na pusta zemljišta. Takvo odobrenje nikada nije stiglo. Očito je da je Uprava bila u stalnoj komunikaciji s Dvorskom komorom u Beču te da je Komora bila dobro upoznata sa situacijom u Slavoniji no nikada nije odobrila otpis poreza, ili barem smanjenje poreza na pusta selišta.

Habsburška Monarhija u prvoj polovici 18. stoljeća nalazila se u gotovo konstantnome ratu. U četrdesetogodišnjem razdoblju od Karlovačkoga mira 1699. do prestanka djelovanja Uprave 1742., Habsburška Monarhija provela je dvadeset i četiri godine u ratu. Habsburška Monarhija financirala se zaduživanjem, a njezine financije bile su pred kolapsom. U takvoj situaciji Bečkom dvoru u primarnome interesu bilo je povećanje ili barem stalni priljev novca u blagajnu, dok je položaj kmetova, kako vidimo na primjeru Slavonije, unatoč svim kameralističkim težnjama Dvora, ostao sekundaran. Kameralističko-prosvjetiteljski ideali morali su pričekati neka bolja vremena, odnosno stabilizaciju Monarhije na vojno-političkome planu.

Ostaje nam još odgovoriti na pitanje na što je Uprava mislila kada je govorila o budućem uređenju zemlje, koje se spominje u svim njezinim rješenjima. Očito je da se mislilo na donošenje novoga Urbara, a dokaz za to daje nam sama Uprava kada u jednoj žalbi o pustim selištima navodi: (…) *da die von Hof Allegnädigst angeordnet- durch die derhmalige Kriegs*

Conjukturen aber unterbrochene Landes Einrichtung erfolgen sollte.[372] Kada uslijedi od dvora najmilostivije naloženo – ali kroz tadašnja ratna vremena prekinuto uređenje zemlje (...).

Iz navedene izjave Uprave jedino možemo zaključiti da je Urbar Karla VI. trebao biti samo privremeno rješenje te da se odmah nakon njegova donošenja počelo raditi na novome Urbaru. Naime, navedeno je rješenje iz ožujka 1738. Donošenje novog urbara spriječila su ratna vremena te je on donesen tek 1756.

Broj pustih selišta na koja su kmetovi morali plaćati porez znatno je porastao nakon epidemije kuge i dodatno je pogoršan njihovim napuštanjem. Prema mome mišljenju, odnosno prema svemu što možemo saznati iz predmeta Uprave, upravo je plaćanje poreza na pustim selištima bilo izvor ogromnoga tereta za kmetove, problem koji Uprava nije mogla riješiti. Iz predmeta je jasno da Uprava nije imala ovlasti smanjivati poreze dok Bečki dvor, iako više puta obaviješten, nije ništa poduzimao. Uprava je u svojim rješenjima navodila da će se pri budućem uređenju zemlje uzeti u obzir ta u cijeloj zemlji raširena žalost, ali do novoga uređenja nije došlo, ponovno riječima Uprave, „zbog ovih ratnih vremena“.

Bečki dvor bio je dakle dobro obaviješten o toj problematici, ali nije ništa poduzimao da se problem pustih selišta riješi. Naime, ako bi dvor odobrio neplaćanje poreza na pustim sesijama sam bi sebi smanjio prihode, a u ratnim vremenima punjenje blagajne imalo je prioritet nad željom za poboljšanjem stanja kmetova.

[372] HR-HDA-433, Zemaljska deputacija za Slavoniju, Knjiga 1. Fol 24–25/ Mažuran, Rješenja, 32.

12. ZAKLJUČAK

Tijekom Velikog bečkog rata, točnije 1692., čitav prostor Slavonije došao je pod vlast Habsburške Monarhije. Time Slavonija nije jednostavno promijenila vlastodršca već čitav kulturno-civilizacijski okvir.

Unatoč zahtjevima Hrvatskoga sabora, Slavonija je stavljena pod izravnu vlast Bečkoga dvora čime je postala privatno vlasništvo habsburških careva pod upravom Dvorske komore. Unatoč tome, zahvaljujući svome položaju pogranične provincije Monarhije i još uvijek prisutne prijetnje Osmanskoga Carstva, vojska je u čitavoj prvoj polovici 18. stoljeća bila sveprisutna i imala je važnu ulogu u društveno-ekonomskim odnosima.

Proces kameralizacije Slavonije proces je uspostave komorske vlasti, ali i njezina jačanja u odnosu na vojne vlasti, stoga i govorimo o vojno-komorskome kondominiju u Slavoniji.

Proces kameralizacije bio je dugotrajan, osnovne strukture Komorske uprave bile su postavljene u prvim godinama 18. stoljeća, ali njezin odnos s vojnim vlastima bio je odnos obilježen konstantnim nesuglasicama i samovoljom vojske, koja je komorskim vlastima pružala otpor gdje god je to mogla.

Proces refeudalizacije tekao je usporedno s procesom kameralizacije. Dvorska je komora posjede u Slavoniji prodala najvećim ponuđačima, dodijelila kao nagrade za službu ili kao otplatu duga velikaškim obiteljima koje su većinom bile stranci. Stanovnici Slavonije do prodaje zemlje bili su slobodni, sada su podjarmljeni i stavljeni u položaj kmetova. Tako je Slavonija podijeljena na dvadesetak vlastelinstava. Velikaške obitelji većinom nisu boravile na svojim posjedima te su njihovo vođenje prepustile upraviteljima. Upravitelji vlastelinstava, pokušavajući maksimizirati dobit, vlastelinstva su organizirali kao alodijalna gospodarstva, na kojima su kmetovi obrađivali zemlju u vlasništvu vlastelinstva stvarajući tako robne viškove koje su vlastelinstva mogla prodavati diljem Monarhije. Za takav način gospodarenja vlastelinima je bila prijeko potrebna tlaka, besplatan rad kmetova na zemlji u izravnome posjedu vlastelinstva.

Uz tlaku vlastelinskih upravitelja, kmetovi su bili izloženi i sveopćoj samovolji vojnih i komorskih službenika, koji su jednostavno otimali što su htjeli, nametali razne poreze i podavanja, oduzimali zemlju gušeći najmanje znakove negodovanja surovim kažnjavanjem.
Tijekom vojnih operacija za oslobođenje Slavonije carska vojska razrušila je sve osmanske utvrde tako da su carske vlasti započele gradnju novih, prije svega tvrđave u Osijeku, u to vrijeme najveće fortifikacije u Habsburškoj Monarhiji, ali i fortifikaciju kasarni, konjušnica i ostale vojne infrastrukture. Dobar dio tereta ponovne fortifikacije Slavonije pao je na leđa kmetova koji su uz svu samovolju i teške namete sada morali krčiti šume i na mjesta gradnje dovoziti građevinski materijal.

Težak položaj kmetova doveo je do čestih buna i nemira tako da je Bečki dvor u Slavoniju slao komisije kako bi dobio bolji uvid u stanje. Nakon što je Dvor dobio dva izvješća koja su detaljno opisala sve tegobe kmetova i razloge njihova nezadovoljstva, car Karlo VI. donio je Urbar kojim su po prvi puta regulirani odnosi kmetova i vlastelina. Urbar je ukinuo mnoge namete, zabranio alodizaciju – otimanje kmetskih selišta i njihovo pripajanje alodiju, dijelu vlastelinstva u izravnom vlasništvu vlastelina.

Osnivanje Zemaljske uprave za Slavoniju u literaturi je povezano s Karlovim urbarom na način da je Uprava uspostavljena da bi provodila njegove odredbe, no ovaj rad pokazuje da je Karlov urbar donesen kao pravna osnova djelovanja Uprave, koja je uz provedbu odredbi Karlova urbara imala mnogo opširniju zadaću: Uprava je trebala urediti sve društveno-ekonomske odnose u Provincijalu.

Analiza djelovanja Uprave učinjena je na temelju rješenja na mnogobrojne žalbe u razdoblju od 1738. do 1742. koja su nam ostala sačuvana u Hrvatskome državnome arhivu. U ovome radu, radi lakšega i preglednijega razumijevanja, djelovanje Uprave podijeljeno je i analizirano na njezino djelovanje i odnos prema vojsci, hajducima, djelovanje u razdoblju epidemije kuge, djelovanje prema cehovima te je obrađena tematika kršenja odredbi Karlova urbara i problem pustih selišta te buna i nemira na vlastelinstvima.
Sveprisutnost vojske vidi se i u žalbama koje je Uprava zaprimala. Teret ukonačavanja bio je ogroman i gotovo da nema mjesta u Slavoniji koje se nije Upravi obratilo sa zamolbom za oslobađanjem ili olakšanjem obaveze ukonačavanja i opskrbe vojske. Vojska je često zloupotrebljavala taj institut, na način da su konak tražili na mjestima koja su smatrali

udobnijima (građanskim kućama) i prisiljavali stanovnike da im daju više od onoga na što su bili obavezani. Uprava je odbijala sve zahtjeve za oslobađanjem ili olakšanjem obaveze ukonačavanja, s obrazloženjem da sigurnost zemlje zahtijeva velik broj vojnika. Vodila je računa o tome da teret ukonačavanja bude što je više moguće ravnomjerno raspoređen na čitava vlastelinstva, a ne na pojedina mjesta u vlastelinstvima. Mjestima koja nisu mogla dati dovoljno sijena i drugih potrepština pritekla je u pomoć na način da je nalagala dovoženje sijena s vlastelinstava za koje je smatrala da su bila manje opterećena. Kod kršenja odredbi ukonačavanja jednostavno je nalagala vojnicima da se rasporede kako im je izvorno i naloženo.

Ključno je pitanje djelovanja Uprave jesu li se njezine odredbe uopće provodile! Analiza njezina djelovanja pokazuje da jesu. U predmetima Uprave ne nalazimo na izravne potvrde provođenja njezinih naloga, ali nepostojanje ponovljenih žalbi u najvećem broju predmeta vezanih uz suzbijanje samovolje vojske, ali i u svim ostalim predmetima vezanim uz ključne probleme koji su morili Slavoniju, pokazuju da su se njezine odluke u najvećoj mjeri provodile. Naime podnositelji, bilo da je riječ o pojedincima, grupama ljudi, čitavim selima ili vlastelinstvima, nisu se ustručavali ponavljati žalbe u slučajevima u kojima ih Uprava nije rješavala u njihovu korist. U svim predmetima vezanima uz ključna pitanja, broj ponovljenih žalbi je zanemariv. Za pretpostaviti je da bi se neprovođenje rješenja Uprave pokazalo u ponovljenim žalbama, štoviše jer imamo niz ponovljenih žalbi vezanih uz predmete nasljedstva, klevete, oslobađanja od karantene, dopuštanja prodaje ili bavljenja obrtom.

Osim ukonačavnja, vojska je činila razna nasilja nad civilnim stanovništvom, nanoseći im fizičke ozljede ili jednostavno otimajući što im je trebalo. U tim slučajevima Uprava je, bez iznimke ili ikakvog istražnoga postupka, nalagala naknadu štete. Oštećenima se šteta koju im je nanijela vojska nadoknađivala oslobađanjem od davanja na određeno vrijeme, u naturi ili novcu. Takvo djelovanje ukazuje na dobru suradnju vojnih i komorskih vlasti, što potvrđuje i sve što znamo o desetljećima prije početka djelovanja Uprave. Bolji odnosi vojske, odnosno vojnih i komorskih vlasti može se objasniti na dva načina. Od šest osoba u sastavu Uprave dvije su bili vojni, a četiri komorski službenici, stoga je Uprava utjelovljavala vojno-komorski kondominij u slavonskome Provincijalu. Loši odnosi između komorskih i vojnih vlasti u Slavoniji bili su odraz loših odnosa između Dvorske komore i Dvorskog ratnog vijeća u Beču, dvije institucije koje su bile u konstantnoj borbi za utjecaj na dvoru. Ta netrpeljivost odražavala se na individualnoj razini, a kao najbolji primjer može poslužiti antagonizam grofa Caraffe i generala Starhemberga tijekom djelovanja Caraffine komisije. U vrijeme početka djelovanja

Uprave glavni predstavnik vojnih vlasti bio je general Khevenhüller. Upravo je on Dvoru poslao izvješće koje je detaljno opisalo teško stanje u Slavoniji za što su optuženi nesposobni i korumpirani vojni i komorski službenici. Iz Khevenhüllerova izvješća vidljivo je da je on suosjećao s kmetovima i vrlo dobro prepoznao uzroke njihovih tegoba. S druge strane, predstavnik komorskih vlast bio je Passardy. Iz njegova vođenja Uprave jasno su vidljiva nastojanja za suzbijanjem samovolje i korupcije te olakšanjem položaja kmetova. Moguće je dakle da je bolja suradnja vojno-komorskih vlasti u Slavoniji bila rezultat dobrih odnosa na razini Khevenhüller – Passardy, dva pojedinca koji su, prema svemu što možemo utvrditi iz izvora djelovali s iskrenom željom za poboljšanjem stanja u Slavoniji.

Slavoniju je 1738. pogodila epidemija kuge. Iz predmeta Uprave očito je da je ona bila zadužena za provođenje protuepidemijskih mjera. Tijekom epidemije Uprava je strogo provodila odredbe *Contumanzordnunga* iz 1737. Čitava je Slavonija stavljena pod karantenu, a Uprava se tijekom čitave 1738. bavila gotovo isključivo predmetima vezanim uz epidemiju. Mnoštvo zamolbi za olakšanjem karantene odbijeno je. Ipak, Uprava je u pojedinim slučajevima pokazala fleksibilnost. Naime, u slučajevima u kojima bi rigorozno izdržavanje karantene pojedince odvelo u ekonomsku propast, Uprava je dopuštala bavljenje obrtom i prodaju proizvoda, dopuštala je odlazak na polja kako bi se obavila žetva ili skupili plodovi, mljelo brašno, ali uz vrlo stroge uvjete. Osobe kojima je Uprava dopustila odlazak iz karantene pod prijetnjom smrtne kazne nisu smjele imati nikakav kontakt s drugim osobama.
Uprava je zabranila rasprodaju imanja umrlih bez nasljednika, ali je dopustila prodaju njihove živeži kako bi se namirio dio troškova za gradnju privremenih kontumanaca, lazareta i nabavku lijekova.

Čitava sela i općine molili su Upravu za oslobođenjem od karantene. U tim slučajevima čini se da je oslobađanje od karantene više ovisilo o povjerenju Uprave da će se stanovnici određenog mjesta držati pravila protuepidemijske zaštite nego o broju zaraženih, da će razdvajati oboljele od zdravih, da će se skrbiti o zaraženima te da stanovnici neće stupati u kontakt sa stanovnicima drugih mjesta. Uprava je svoje procjene protuepidemijske discipline donosila na temelju izvještaja vizitacija vidara i vojnih liječnika, tako da su neka mjesta bila relativno brzo oslobođena od karantene dok su druga u izolaciji provela gotovo čitavu godinu. Tijekom epidemije kuge Uprava je u svome djelovanju pokazala naočigled paradoksalnu kombinaciju rigidnosti i fleksibilnosti. S jedne strane strogo je provodila mjere karantene dok je s druge strane ublažavanjem tih mjera u pojedinim slučajevima pokazala jasno nastojanje za

očuvanjem ionako tanke ekonomske podloge stanovništva. Riječima same Uprave, u mnogim predmetima svoja rješenja obrazlagala je kao postupke za „dobrobit običnoga čovjeka“.

Hajdučija i razbojništva bili su raširena pojava u Slavoniji 18. stoljeća, što nam pokazuju i predmeti Uprave. Hajduci su ubijali, pljačkali, otimali, nametali harač. Uprava je u tim slučajevima djelovala prema odredbama Patenta o razbojnicima. Pokušavala je organizirati potjere, davala suglasnosti za podizanje novih pandura, nalagala vojne straže na mjestima gdje je aktivnost hajduka bila pojačana, uzimala taoce kako bi na predaju prisilila harambaše te rješavala zahtjeve amnestiranih hajduka. Bivši pljačkaši koji su nakon pomilovanja progonili svoje bivše drugove, zacijelo su bili najbolje sredstvo borbe protiv hajduka. No i oni su za stanovništvo predstavljali problem. Amnestirani hajduci upućivali su zahtjeve za oslobođenjem od poreza dok su se mnoga sela i vlastelinstva žalila na amnestirane hajduke koji su uporno odbijali plaćati porez. Uprava je, uz obrazloženje da je u oprosnim pismima izričito navedeno da amnestirani hajduci moraju plaćati sva davanja jednako kao i ostali podanici, odbila sve zahtjeve za oslobađanjem od poreza. Uprava je dopuštala podizanje broja novih vlastelinskih pandura, ali je odbila i zahtjeve amnestiranih harambaša da podignu nove protuhajdučke čete. Takav postupak ne čini se razumnim, ali treba uzeti u obzir da su se amnestirani harambaše lako mogli ponovno odmetnuti, stoga im je Uprava itekako dopuštala progon hajduka, za koje su dobivali novčane nagrade ako bi ih uhvatili žive ili mrtve, ali nije im bilo dopušteno podizati čete. I u slučajevima hajdučije Uprava je pokazala nastojanje za očuvanjem vlasništva, progoniteljima je bilo dopušteno zadržati sve što bi zaplijenili od hajduka samo u slučajevima u kojima se vlasnik nije javio. Za progon hajdučkih skupina angažirana su čitava sela, što je čini se donosilo više štete nego koristi. U predmetima u kojima su se sela žalila da su njihovi stanovnici duže vrijeme korišteni za progon hajduka, Uprava je vlastelinstvima nalagala da ih, uzevši u obzir njihovu službu, privremeno oslobode od davanja.

Sudeći prema broju predmeta vezanih uz hajdučiju, ali i mnogim marginalnim navodima u drugim predmetima te intenzitetu pljački, Uprava nije uspjela u suzbijanju ili čak smanjivanju hajdučije u Slavoniji. Za pet godina djelovanja Uprave koje možemo pratiti kroz njezine predmete broj i intenzitet hajdučkih prepada konstantno se povećavao, uz iznimku razdoblja epidemije kuge.

Odmetanje su poticali mnogi činitelji: težak položaj kmetova, duga tradicija hajdučije, za hajdučiju iznimno povoljan teren Slavonije – rijetko naseljen s mnoštvom prikladnih

skrovišta – i blizina granice s Osmanskim Carstvom te mnoštvo jataka. Sve to činilo je fenomen hajdučije problemom koji Uprava nije uspjela ni ublažiti, a kamoli riješiti. S hajdučijom će se vlasti u Slavoniji nastaviti boriti i u narednim desetljećima.
Djelovanje Uprave prema cehovima uglavnom se odnosilo na žalbe kršenja cehovskih privilegija te molbe za odobrenjem povećanja cijena.

Cehovi su ljubomorno čuvali svoj monopol. U predmetima nalazimo mnogo žalbi na pojedince koji su pokušavali proizvoditi i/ili prodavati robu iako nisu bili članovi ceha. U tim slučajevima Uprava je štitila cehovske privilegije te je pod prijetnjom zapljene robe zabranjivala neovlašteno trgovanje i prodaju. Uprava je štitila cehove na način da nije dopuštala povećanje broja obrtnika, koji je bio dekretom određen.

S druge strane Uprava, je cehovima određivala cijene proizvoda. Zamolbe za povećanjem cijena brojne su, Uprava ih je u pravilu uvijek odbijala. Cehovi su zamolbe za povećanjem cijene opravdavali poskupljenjem sirovina. Iz tih predmeta jasno je vidljivo da je Uprava bila vrlo dobro upoznata s kretanjem i stanjem robe. Povećanje cijena, do kojega je tijekom pet godina došlo za većinu proizvoda, Uprava je odobravala nevoljko, većinom privremeno i u trenutku kada je bila uvjerena da bi daljnje održavanje cijena financijski upropastilo određeni ceh. U područjima u kojima ekonomske aktivnosti nisu bile podvrgnute cehovskim monopolima Uprava je dopuštala slobodnu trgovinu i odbijala sve zahtjeve za monopolizacijom.

Uprava je dakle štitila cehovske privilegije, ali je jednako tako budno pazila da se ti privilegiji ne očituju u neopravdanim poskupljenjima. I u odnosu prema cehovima djelovanje Uprave pokazuje nastojanje za zaštitom običnoga čovjeka te ekonomske podloge obrtnika i trgovaca.

Problem pustih zemljišta/selišta problem je koji nalazimo još od početka djelovanja Uprave. Naime, kmetovi su poreze plaćali prema broju selišta, a ne prema broju stanovnika. Već u prvoj godini djelovanja Uprave nailazimo na zamolbe sela koja imaju velik broj odbjeglih i umrlih stanovnika, čija su selišta neobrađena, ali na koja sela svejedno moraju plaćati poreze.

Nakon epidemije kuge, broj takvih žalbi raste eksponencijalno. Nažalost, za područje Slavonije nemamo podatke o broju umrlih tijekom epidemije kuge, no prema podatcima koje imamo za područje Požege broj preminulih u epidemiji iznosio je oko 50 %. Ako bi tu brojku

prenijeli na područje čitave Slavonije, čak i uz značajne devijacije, postaje jasno da su se porezna davanja značajno povećala za sve kmetove u Slavoniji. Gotovo da nema vlastelinstva ili sela koje nije Upravi uputilo zamolbe za olakšanjem poreza, a ton molbi s vremenom postaje sve očajniji.

Uprava nije imala ovlasti da trajno smanjuje poreze. U odgovorima Uprava u početku navodi da se o tome mora odluči na „višim mjestima“, da su o tome obavijestili Bečki dvor te mole kmetove da se strpe dok odluka ne bude donesena. S vremenom Uprava govori da je već više puta podnijela izvješća o toj u cijeloj Slavoniji općoj tegobi te i dalje mole kmetove da se strpe.

Nakon što iz Beča nije stizala nikakva odluka o olakšanju, Uprava je pristupila solomonskome rješenju. Počela je nalagati upraviteljima vlastelinstava da teret poreza na pusta selišta koliko je moguće jednako rasprede na sva sela vlastelinstva, odnosno da sela u kojima je broj umrlih i odbjeglih bio manji preuzmu dio opterećenja za sela u kojima je taj broj bio veći. Odluka o oprostu poreza na pusta selišta nikada nije donesena, a Uprava je, u okviru svojih ovlasti donekle uspjela ublažiti najgore posljedice problema pustih selišta. Iz predmeta Uprave vidljivo je da je problem pustih selišta značajno pogoršao stanje kmetova u Slavoniji. Uz pozive na strpljenje, Uprava u predmetima vezanim uz pusta selišta uvijek navodi da će se pri novom uređenju zemlje pusta selišta itekako uzeti u obzir. U samo jednome predmetu Uprava izričito navodi da je car naložio izradu novoga urbara, koja je zbog „ratnih vremena“ odgođena. Navedeni predmet je iz 1738., što nas dovodi do zaključka da je Karlov urbar (donesen 1737.) trebao biti privremeni te da se gotovo odmah nakon donošenja Karlova urbara počelo s izradom novoga, koji nikada nije donesen.

Provođenje odredbi Karlova urbara bio je jedan od glavnih zadataka Uprave. U dosadašnjoj literaturi o provođenju Karlova urbara nailazimo na zaključke da se on, zbog otpora plemstva, nije provodio. Upravo je zbog toga broj žalbi na kršenja Karlova urbara iznenađujuće malen, svega ih je osam. Taj broj bio bi značajno veći da je bilo i žalbi podnesenih od strane stanovnika čitavih vlastelinstava, no to je slučaj kod samo dvije žalbe dok su ostale podnosila pojedina sela.

Sadržaj žalbi također je iznenađujući. One se uglavnom odnose na manje prijestupe vlastelinstava. Od navedenih žalbi Uprava je riješila tri u korist vlastelina, jedna je zapravo

pojašnjenje kmetovima, dok za ostale četiri nemamo rješenja u predmetima Uprave. Upravo u neriješenim predmetima nalazimo najozbiljnije žalbe. O tome zašto Uprava nije donijela rješenja možemo samo nagađati. Dakako da je moguće da je Uprava jednostavno prešutjela određene prijestupe, no to bi se kosilo sa svime što iz analize njezina djelovanja možemo zaključiti. Moguće je i da je Uprava žalbe riješila na druge načine, odnosno ne rješenjima koja su nam dostupna za analizu. Žalbe na prijestupe vlastelinskih upravitelja te komorskih službenika također su malobrojne, a prijestupi većinom manjega intenziteta, pogotovo ako ih usporedimo sa žalbama u desetljećima koja su prethodila radu Uprave. Broj i intenzitet žalbi na kršenja Karlova urbara, ali i samovolju vlastelinskih upravitelja i komorskih službenika upućuju na to da su se odredbe Karlova urbara provodile u mnogo većem opsegu nego što smo to do sada znali te da je djelovanje Uprave u znatnoj mjeri smanjilo samovolju vlastelina, vojske i komorskih službenika.

Na ovome mjestu valja napomenuti da su navedeni zaključci utemeljeni na analizi samo jednoga povijesnoga izvora. Bilo bi neracionalno i suprotno pravilima struke izvoditi konačne zaključke temeljem analize samo jednoga izvora, ali se sasvim sigurno može reći da nas sve što nalazimo u predmetima Uprave vodi prema spoznajama drukčijim od onih koje nalazimo u dosadašnjoj literaturi. Opsežnija analiza rada Uprave zahtijevala bi, u najmanju ruku, analizu zapisnika sjednica, koji su očuvani samo za dvije godine te potragu u Bečkim arhivima za korespondencijom Uprave s Dvorskom komorom, za koju znamo da je postojala.

Sadržaj nekih predmeta Uprave svjedoči o novim nemirima na vlastelinstvima, prije svega u Iloku, Našicama te požeškome kraju, a i literatura nam govori o novim nemirima, teškome položaju kmetova i u godinama nakon prestanka rada Uprave, odnosno nakon osnivanja županija. Znamo da su vlastima trebala dva nova urbara te desetljeća kako bi poboljšali položaj kmetova i primirili latentno stanje pobuna i nereda u Slavoniji.

Ako prihvatimo tezu da su se djelovanjem Uprave odredbe Karlova urbara u najvećoj mjeri provodile te da je samovolja komorsko-vojno-vlastelinskih vlasti uvelike umanjena, kako onda odgovoriti na činjenicu da je položaj kmetova u Slavoniji i dalje iznimno težak.

Problem pustih selišta daje nam objašnjenje na to pitanje. Uprava nije imala ovlasti da ga riješi, a Bečki dvor, koji je više puta bio obaviješten, jednostavno nije reagirao. Teška

financijska situacija u Monarhiji rezultirala je stanjem u kojem je osiguranje priljeva u državnu blagajnu imalo prioritet nad željom za poboljšanjem stanja kmetova.

Na kraju možemo zaključiti da Zemaljska uprava za Slavoniju svojim djelovanjem nije riješila nijedan problem koji je morio Slavoniju, niti je to objektivno mogla, ali je uvelike ublažila najgore simptome teškoga stanja u Slavoniji.

Kako bi dobili širu sliku djelovanja Uprave, trebamo ga razmotriti u kontekstu jedne od upravnih institucija Habsburške Monarhije koja je prvu polovicu 18. stoljeća provela u gotovo neprekidnim ratovima (Rat za španjolsko nasljeđe, Rat četverostruke alijanse, Rat za poljsko nasljeđe, Rat za austrijsko nasljeđe te dva rata s Osmanskim Carstvom). Od 1701 do 1750. godine, 33 su bile ratne. Monarhija je i u mirnodopskim uvjetima jedva pokrivala svoje troškove dok su se ratovi financirali uglavnom zaduživanjem. Sve to rezultiralo je sve većim opterećivanjem ekonomske baze. Gdje god su habsburgovci u tome razdoblju vladali, dolazilo je do povećanja poreznoga opterećenja. Rakoczyjev ustanak u Ugarskoj dobrim dijelom motiviran je lošim položajem kmetova. Kada je tijekom Rata za španjolsko nasljeđe carska vojska okupirala Bavarsku, habsburške vlasti drastično su povisile davanja te počele s prisilnom regrutacijom u vojsku, što je dovelo do pobune kmetova.
Institucije središnje vlasti bile su u stalnom međusobnom sukobu, fragmentiranih ovlasti te popunjene dobrim dijelom nesposobnim i korumpiranim službenicima.

Pitanje nasljedstva Monarhije bilo je središnje pitanje oko kojega se vrtjela gotovo sva politika Dvora. Car Karlo VI., kojega suvremeni povjesničari procjenjuju kao, u najboljem slučaju, mediokritet, da bi osigurao potvrdu prava nasljeđivanja u ženskoj lozi unutar Monarhije činio je plemstvu mnoge ustupke. Pitanje nasljedstva bilo je izuzetno destabilizirajući činitelj za Monarhiju i na području vanjske i na području unutrašnje politike. Pitanje nasljedstva dovelo je do povećanja moći visokog plemstva u svim zemljama Monarhije, a ono je tako osnaženo, prebacilo sav teret sve većih financijskih potraživanja na kmetove. Kao jedna od pokrajina kojom je vladala kuća Habsburg u prvoj polovici 18. stoljeća, Slavonija nije bila iznimka, ona je bila pravilo.

U suprotnosti s društveno-političkom stvarnosti Monarhije stoji kameralistička teorija. Kameralizam, kao njemačka varijacija na temu merkantilizma, razvijan je od druge polovice 17. stoljeća te je u doba Karla VI. bio dobro definiran dok su neki od pobornika kameralizma

bili među utjecajnijim članovima na habsburškom dvoru. Kameralizam je redefinirao ulogu vladara, koji više nije bio milošću božjom određen da vlada, već je predstavljao utjelovljenje države. Cilj vlasti bilo je stvaranje države blagostanja djelovanjem za opće dobro svih njezinih stanovnika, jer se umnažanjem bogatstva pojedinaca množilo i bogatstvo države. Vladar je imao moralnu obvezu skrbiti se za sve svoje podanike bez obzira na bilo kakve partikularne interese.

Iako su kameralističke doktrine u najvećoj mjeri provođene u razdoblju prosvijećenog apsolutizma, za vrijeme Karla VI. nailazimo na prve pokušaje provođenja uzvišenih ideala kameralizma u praksi. Djelovanje Zemaljske uprave za Slavoniju predstavlja jedan od tih pokušaja.

13. POPIS IZVORA I LITERATURE

NEOBJAVLJENI IZVORI

Hrvatska – Hrvatski državni arhiv, Zagreb – fond 433 – Zemaljska deputacija za Slavoniju (HR– HDA– 433).

Hrvatska – Hrvatski državni arhiv, Zagreb – fond 430 – Generalna komanda za Slavoniju

(HR– HDA– 430).

OBJAVLJENI IZVORI

Gavrilović, Slavko, prir., „Okružnice iz 1727, 1771. i 1811. protiv razbojništva u našim zemljama pod austrijskom vlašću“, u: *Zbornik Matice srpske za istoriju*, sv. 21– 22, 1980. 79–87.

Mažuran, Ive, *Rješenja zemaljske uprave za Slavoniju (1738. – 1742.)*, Historijski Arhiv, Osijek 1970.

Mažuran, Ive, *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine i njihova ekonomska podloga*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad, Osijek 1993.

Mažuran, Ive, *Izvještaj Caraffine komisije o uređenju Slavonije i Srijema nakon osmanske vladavine 1698. i 1702. godine*, Sveučilište u Osijeku, Osijek 1989.

von Taube, Friedrich Wilhelm, *Povijesni i zemljopisni opis Kraljevine Slavonije i vojvodstva Srijema.* prev. Stjepan Sršan, Državni arhiv, Osijek 2012.

LITERATURA

Adamček, Josip, „Ekonomsko-društveni razvoj u Hrvatskoj i Slavoniji u 18. stoljeću“, *Društveni razvoj u Hrvatskoj: (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća*), ur. Mirjana Gross, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1981. 59–82.

Berenger, Jean. *Die Geschichte des Habsburgerreiches: 1273 bis 1918,* Boehlau Verlag, Wien, 1996.

Beuc, Ivan, *Povijest institucija državne vlasti kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije,* Zagreb, Pravni fakultet Zagreb, 1985.

Black, Jeremy ur. *War in the early Modern World 1450–1815*, Routlege, London 1998.

Bösendorfer, Josip, *Agrarni odnosi u Slavoniji,* JAZU, Zagreb 1950.

Bösendorfer, Josip, *Crtice iz slavonske povijesti: s osobitim obzirom na prošlost županija križevačke, virovitičke, požeške, cisdravske baranjske, vukovske i srijemske te kr. i slob. grada Osijeka: u srednjem i novom vijeku,* Osijek, 1910.

Braubach, Max, *Prinz Eugen von Savoyen: eine Bibliographie, Band 3 Mensch und Schicksal*, Verlag fuer Geschichte und Politik, cop., Wien 1964.

Braudel, Fernand, *Civilization and Capitalism, 15th – 18th Century, Vol. II: The Wheels of Commerce*, Book Club Associates, London 1983.

Budak, Neven, „Hrvati u ranom srednjem vijeku“, *Povijest Hrvata, knj. 1, Srednji vijek,* ur. Franjo. Šanjek, Školska knjiga, Zagreb 2003. 47– 80

Cantor, Norman F., *In the wake of the plague: the Black Death and the world it made,* The Free Press, New York 2001.

Dujšin, Uroš, „Kameralizam – Politička doktrina mudrih dvorjana“, u: *Nikola Škrlec Lomnički sv. 2*, Pravni fakultet u Zagrebu, Zagreb 2000. 77–100.

Gavrilović, Slavko, *Srem od kraja XVII do sredine XVIII veka*, Institut za istoriju, Novi Sad 1979.

Gavrilović, Slavko, *Hajdučija u Sremu u XVIII i početkom XIX veka*, Posebna izdanja SANU, Odeljenje istorijskih nauka, Beograd 1986.

Gavrilović, Slavko, *Javni tereti i nevolje sremskog stanovništva sredinom XVIII stoleća*, u: *Zbornik Matice srpske za društvene nauke br. 26*, Novi Sad, 1967. 40–67.

Gavrilović, Slavko, „Rasprava u Beču 1737. o društveno-ekonomskim odnosima u Slavoniji i Sremu“, u: *Zbornik Matice srpske za istoriju 23*, Novi Sad, 1981., 89–103.

Gavrilović, Slavko, „Izvještaj komorskog savetnika G. I. Eberla o Slavoniji i Sremu prve polovice XVIII veka“, u: *Zbornik Matice srpske za istoriju 22*, Novi Sad, 1980, 111–131.

Hamann, Brigitte, ur. *Die Habsburger: ein biographisches Lexikon*, Überreuter, cop. Wien 1988.

Hartmann, Gerhard; Schnith, Karl Rudolf; ur., *Die Kaiser: 1200 Jahre europäeische Geschichte*, Verlag Styria, cop., Graz; Wien; Köln 1996

Heka, Ladislav, „Hrvatsko-ugarski odnosi od Srednjega vijeka do Nagodbe iz 1868. s posebnim osvrtom na pitanje Slavonije“, u: *Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest, br. 10, 2010.* 152–173.

Horbec, Ivana, *Zdravlje naroda – bogatstvo države. Prosvijećeni apsolutizam i počeci sustava javnoga zdravstva u Hrvatskoj*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2015.

Ingrao, Charles, *Habzburška Monarhija: 1618–1815*, Zadruga pres publica, Beograd 2014.

Judson, Pieter M., *The Habsburg Empire. A New History*, Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 2016.

Kann, Robert A., *Geschichte des Habsburgerreiches: 1526–1918*, Boehlau Verlag, Wien etc. 1993.

Karaman, Igor, *Iz prošlosti Slavonije, Srijema i Baranje: studije o društvenoj i gospodarskoj povijesti XVIII. – XX.*, Povijesni arhiv, Osijek 1997.

Kolar Dimitrijević, Mira, „Uprava i općedruštvene prilike do Marije Terezije“, *Povijest Hrvata, Knjiga druga – Od kraja 15. st. do kraja Prvoga svjetskog rata*, ur: Mirko Valentić; Lovorka Čoralić, Školska knjiga, Zagreb 2005. 225–227.

Kontler, Laszlo. *Povijest Mađarske: tisuću godina u Srednjoj Europi*, Srednja Europa, Zagreb 2007.

Lunaček, Valdemar, *Povijest ekonomskih doktrina*, Ekonomski fakultet, Zagreb 2004.

Matanović, Damir, *Grad na granici: slobodni vojni komunitet Brod na Savi od sredine 18. do sredine 19. Stoljeća,* Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod 2008.

Matuz, Josef, *Osmansko carstvo*, Školska knjiga, Zagreb 1992.

Maksić, Veljko, ,,Čimbenici pojave i održivosti hajdučije na slavonsko-srijemskom području u XVIII. stoljeću", *Scrinia Slavonica Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest,* br. 17, 2017. 73–95.

Mažuran, Ive, *Osnivanje vojne granice u Slavoniji 1702. godine,* Državni arhiv u Osijeku, Osijek 2005.

Mecenseffy, Grete, ,,Khevenhüller, Ludwig Andreas Graf von Khevenhüller-Frankenburg, u: *Neue Deutsche Biographie,* sv. 11, Duncker & Humblot, Berlin 1977. 571.

Menges, Franz, ,,Kolonić, Leopold Karlo", u: *Neue Deutsche Biographie,* sv. 12, Duncker & Humblot, Berlin 1980. 467.

Mensi, Franz, *Die Finanzen Oesterreichs – nach archivalischen Quellen dargestellt*, k. u. k Verlags – und Universit.Buchhandlung, Wien 1890.

Parvev, Ivan, *Habsburgs and Ottomans between Vienna and Belgrade (1683 – 1739),* Columbia University Press, New York 1995.

Pelidija, Enes, *Banjalučki boj iz 1737; uzroci i posljedice,* El-Kalem, Sarajevo 2003.

Raukar, Tomislav, ,,Arpadovići i Anžuvinci na hrvatskom prijestolju" u: *Povijest Hrvata, knj. 1, Srednji vijek,* ur. Franjo. Šanjek, Školska knjiga, Zagreb 2003. 183–231.

Raukar, Tomislav, ,,Društvo i gospodarstvo u razvijenom srednjem vijeku", u: *Povijest Hrvata, knj. 1, Srednji vijeku,* ur. Franjo. Šanjek, Školska knjiga, Zagreb 2003. 262.

Rill, Bernd, *Karl VI.: Habsburg als barocke Grossmacht,* Verlag Styria, cop., Graz 1992.

Skenderović, Robert. „Uspostava granica Pečuške biskupije u Slavoniji tijekom prve polovice 18. stoljeća“, u: *Scrinia Slavonica Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest,* br. 9. 2009. 407–429.

Skenderović, Robert, „Kuga u Požegi i požeškoj kotlini 1739. godine“, u: *Scrinia Slavonica Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest,* br. 3. 2003.

Spielmann, John P., *Leopold I. Zur Macht nicht geboren*, Verlag Styria, Graz 1981.

Tapie, Victor Lucien, *Maria Theresia: die Kaiserin und ihr Reich*, Verlag Styria, Graz etc. 1973.

Usher, George, *Dictionary of British Military History,* A & C Black, London 2006.

Vacha, Brigitte ur., *Die Habsburger: eine europäeische Familiengeschichte,* Verlag Styria, Graz; Wien; Koeln, 1993.

Vajda, Sthephan, *Felix Austia – Eine Geschichte Österreichs,* Üeberreuter, cop., Wien; Heidelberg 1980.

Vitek, Darko, „U pozadini izgradnje osječke Tvrđe“, u: *Povijesni prilozi*, Vol. 28, br. 28 , 2005. 161–172.

Vitek, Darko, „Razilaženja oko pripadnosti Srijema, Bečki dvor, Hrvatski Sabor i biskup Franjo Jany“, u: *Povijesni prilozi,* Vol. 25, br. 25, 2003. 163–174.

Vitek, Darko, „Pravni položaj Osijeka u XVIII. stoljeću“, u: *Scrinia Slavonica Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest,* br. 5, 2005, 99–114.

Vrbanus, Milan, „Vlastelinstva u Hrvatskoj u 18. stoljeću“, u: *Povijest Hrvata, knj. 2. – Od kraja 15. st. do kraja Prvoga svjetskog rata,* ur: Mirko Valentić, Lovorka Čoralić, Školska knjiga, Zagreb 2005. 252–259.

Vrbanus, Milan, *Društveno-ekonomske prilike u Slavoniji krajem 17. i početkom 18. stoljeća,* Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu 2005.

Vrbanus, Milan, ,,Borba Pečuške biskupije za crkvenu desetinu u Slavoniji od oslobođenja od osmanske vlasti do 1761. godine“, u: *Scrinia Slavonica Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest,* br. 9, 2009. 430–464.

Winder, Simon, *Danubia: A Personal History of Habsburg Europe,* Farrar, Straus and Giroux, New York 2013.

Zoellner, Erich. *Geschichte Österreichs: von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Verlag für Geschichte und Politik, cop., Wien 1984.

14. ŽIVOTOPIS

Julije Pajčić rođen je u Osijeku 1981. godine, gdje je završio osnovnoškolsko obrazovanje te II. (jezičnu) gimnaziju. Diplomirao je povijest i njemački jezik i književnost na Filozofskom fakultetu Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku 2007. godine.

Od 2006. godine radio je kao nastavnik njemačkoga jezika u osnovnim školama u Čakovcima i Privlaci, a od 2015. godine radi u Ministarstvu znanosti i obrazovanja kao viši stručni savjetnik za osiguranje kvalitete obrazovanja.

Poslijediplomski doktorski studij na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu upisao je 2008. Pod mentorstvom prof. dr. sc. Damira Matanovića, za temu doktorskoga rada odabrao je *Djelovanje Zemaljske uprave za Slavoniju*.

Bibliografija

Hajduković, Domagoj; Josipović, Igor; Pajčić, Julije; *Reception of Albanian Question in Yugoslavia in Historiographic Literature in Socialist Federative Republic of Yugoslavia (1945 – 1990)*, International Conference on Towards future sustainable development, Shkoder, Albanija, 2012.

BIOGRAPHY

Julije Pajčić was born in Osijek in 1981, where he completed elementary school education and II. grammar school. He graduated from History, German Language and Literature at the Faculty of Humanities and Social Sciences of the University of Josip Juraj Strossmayer in Osijek in 2007.

Since 2006 he has been working as a German language teacher in elementary schools in Čakovci and Privlaka, and since 2015 he has been working in the Ministry of Science and Education as a senior adviser for quality assurance.

He enrolled postgraduate doctoral studies at the Croatian Studies of the University of Zagreb in 2008. Under the guidance of mentor prof. dr. sc. Damir Matanovic he selected the Activities of the Provincial Administration for Slavonia as the topic of his doctoral work.

Bibliography

Hajduković, Domagoj; Josipović, Igor; Pajčić, Julije; „*Reception of Albanian Question in Yugoslavia in Historiographic Literature in Socijalist Federative Republic of Yugoslavia (1945 – 1990)*“ International Conference on Towards future sustainable development, Shkoder, Albanija, 2012.